

Kvinne- FORSKNING

Øst-vest relasjoner.
Europeisk integrasjon
i et kjønnsperspektiv.

Kvinneforskning utgis av KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

KVINNEFORSKNING

utgis av **KILDEN**

Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge
Årgang 27, 2003

Redaksjonen:

KILDEN

Ansvarlig redaktør: Haldis Haukanes

Redaksjonssekretær: Toril Enger

Omslag: Bjørn Roggenbihl

Sats: Fritt og vilt AS

Trykk: Rasmussen AS

ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer per år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner og tidligere publisert materiale.

Løssalg: kr 125,-

Abonnement 2003: kr 400,-

Bankkonto: 1602.48.39625

Redaksjonens adresse:

KILDEN

Grensen 5

0159 Oslo

Web: kilden.forskningsradet.no

E-post: post@kilden.forskningsradet.no

Tlf 22 24 09 35

I KILDEN:

Nina Kristiansen, leder (permisjon)

Maria Grönroos, leder (vikar)

Tlf. 22 24 09 31

Toril Enger

Tlf. 22 24 09 34

Beret Bråten

Tlf. 22 24 09 32

FORSIDEN (Foto: Morten Andersen, Samfoto)

Kjære lesar!

Europakartet har endra seg radikalt dei siste 15 åra. Statssosialismens fall og den planlagde EU-utvidinga mot aust har opna nye vegar for flyt av både menneske, varer og idear. Samstundes har nye grenser blitt skapte, ikkje minst i form av aukande økonomisk ulikskap både innan og mellom land og regionar.

I dette nummeret av *Kvinneforskning* ser vi det nye Europa i eit kjønnsperspektiv, med særleg vekt på aust-vest-relasjonar og den postsosialistiske regionen. Korleis er flyten mellom aust og vest kjønna, og kva kjønna stereotypiseringar av det austlege og det vestlege finst? Kva kjønnsystem fanst i den tidlegare austblokka, og korleis ser det ut der no?

Migrasjon frå aust til vest er eit av dei felte der skuggesidene av det nye europakartet trer tydelegast fram. Etter kommunismens fall har det vore ei dramatisk auke i det såkalla trafficking-problemet; unge, austeuropiske jenter som søker lukka i Vest-Europa, men som ender opp som tvangsprostituerte. Elisabeth L'Orange Fürst ser på dette fenomenet med utgangspunkt i Moldova og i lys av ein klassikar i antropologisk kjønns-teori: Gayle Rubins «The Traffic in Women. Notes on the 'Political Economy' of Sex» frå 1975.

Sextrafikken representerer heldigvis berre ein liten del av migrasjonen frå aust til vest. Mange folk har flytta frå Aust-Europa dei seinare åra, og Skandinavia har fått sin del av flyttestraumen. Men kven kjem hit og kvifor? Og korleis samsvarer innvandringsstatistikken med biletet media gjev av immigrantane frå aust? Alexandra Leontieva og Karin Sarsenov analyserer representasjonar av russiske kvinner i skandinaviske aviser og viser korleis einskilte tema og førestellingar får lov til å dominera totalt.

Går vi 70–80 år tilbake i tid, var det idear heller enn folk som reiste frå aust til vest. Den russiske revolusjonen og den

påfølgjande omorganiseringa av sovjetsamfunnet var til enorm inspirasjon for arbeidarrørsla i heile den vestlege verda. I Hilde Danielsen sitt bidrag får vi sjå korleis kvinner i Odda på 1920- og 30-talet let seg inspirere av det som gjekk føre seg i aust; korleis dei såg til Sovjet for nye modellar for familie- og kvinneliv. Når det gjeld kjønns- og familiepolitikk er 1920-talet elles kjend som den eksperimentelle og radikale perioden i sovjetisk historie. Under stalinismen, frå 1930-talet og utetter, vart radikalismen avløyst av eit hierarkisk familieideal der mannen skulle vera overhovudet og kvinna skulle ha ansvaret for born og heim. Samstundes gjekk det føre seg ei intens industrialisering av samfunnet som førte kvinner ut i lønsarbeid i stort mon. «Den lønsarbeidande mora» vart såleis grunnmodellen for kvinnerolla i Sovjetunionen, seinare også i resten av austblokka. Anna Rotkirch diskuterer den sovjetiske kjønnskontrakten og kjønnsstradisjonalismen med utgangspunkt i livshistoria til ei kvinne fødd i 1922.

I alle dei tidlegare austblokklanda er det no i ferd med å vekse fram ein generasjon av borgarar som ikkje har eigne erfaringar med «realsozialismen». Korleis er det å vekse opp som jente og gut i eit postsosialistisk land, og finst der ulikskapar mellom kjønnsystema i desse landa og andre land i Europa? Harriet Bjerrum Nielsen har studert kjønnsrelasjonar mellom unge speidarar både i aust og vest, og viser korleis ulike idear om kjønn og om likestilling gjev ulik klangbotn for oppvaskkranglar mellom gutar og jenter på speidarleir.

Underteikna – nyttilsett redaktør frå og med inneverande nummer – er for tida i barselspermisjon. Dei tre neste numra vil difor bli tatt hand om av to vikarar; Gry Heggli og Tone Hellesund. Det neste nummeret vil ha barn og kjønn som tema, seinare blir det eit ope nummer og eit

nummer om sex. Vi oppmodar alle til å senda inn artikkelbidrag, kommentarstoff og bokmeldingar. I dette nummeret opnar vi ei ny spalte, «FOKK-spalta». Dette vil bli ei spalte for den nye foreininga for kvinne- og kjønnsforskning, der leiinga i

foreininga vil halda oss orienterte om arbeidet sitt.

God lesnad!

Haldis Haukanes
redaktør

Redaksjonen vil på denne måten takke Ragni Indahl for det redaksjonelle arbeidet hun utførte med Kvinneforskning 1/03 Feministisk forskning – feministisk kritikk.

Innhold

<i>Elisabeth L' Orange Fürst: Kjønn i transnasjonal flyt – moldovske jenter i sextrafikk</i>	5
<i>Alexandra N. Leontieva og Karin Sarsenov: Russiske kvinner i skandinaviske medier</i>	17
<i>Anna Rotkirch: Hva er tradisjonisme? Utvidet morskap og ekteskap i Aleksandra Chistyakovas livshistorie</i>	31
<i>Hilde Danielsen: Med kommunistiske visjonar for det gode liv: Cecilie Slåttelid 1872–1944</i>	47
<i>Harriet Bjerrum Nielsen: Fire måter å slippe unna oppvasken på. Jenter og gutter på speiderleir i Russland, Slovakia, Portugal og Danmark</i> . . .	64
NYTT FRA FOKK	
Forening for kvinne- og kjønnsforskning i Norge (FOKK) – ut av startgropa! Ved Jorid Hovden.	84
BOKOMTALER	
Ingrid Sandole-Staroste: <i>Women in Transition. Between Socialism and Capitalism</i> . Omtale ved Inger-Elin Øye	88
Susan Gal og Gail Kligman (red.): <i>Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism</i> . Omtale ved Kari-Anne Ulfesnes	92
Cynthia Simmons og Nina Perlina: <i>Writing the Siege of Leningrad. Women's Diaries, Memoirs and Documentary Prose</i> . Omtale ved Jorunn Sem Fure	95

Kjønn i transnasjonal flyt – moldovske jenter i sextrafikk

Av Elisabeth L'Orange Fürst

I dagens Norge forteller media om unge jenter fra det tidligere Øst-Europa som havner i sexslaveri også her i landet. Hva handler dette om sett fra Moldova? Er jentene rene ofre for kriminell hallikvirksomhet? Finnes det også innslag av subjektivitet? På hvilke måter handler dette om kjønn?

Historien om «Anna»

Under et av mine opphold i Moldovas hovedstad, Chisinau,¹ fikk jeg tilsendt hjemmefra en fire siders reportasje klippet ut av en norsk avis (Dagbladet 21.10.01). For en gangs skyld ble det skrevet om Moldova i Norge. «Solgt som sexslave» sto det med fete typer under et digert bilde av en ung kvinne som skjulte sitt ansikt bak armer i kryss, bak gittere. Under overskriften «Jeg hadde ikke noe valg» forteller 24 år gamle «Anna»:

Min historie begynte i oktober i fjor da en kvinne jeg kjente litt, kom til meg og tilbød meg jobb i Italia. Jeg visste at det dreide seg om prostitusjon, men jeg hadde ikke noe valg. Den gangen bodde jeg på en parkeringsplass sammen med datteren min.

Onkelen min hadde kastet meg ut av leiligheten etter at begge foreldrene mine døde. Jeg reiste sammen med kvinnen til Romania, og siden til Ungarn uten å bli smuglet over grensa. Vi var fem jenter, men da vi skulle inn i Makedonia, måtte vi gå over fjellene. Kvinnen hadde tatt passene våre. Det var da mitt helvete begynte.

Anna forteller at da de kom frem til en albansk-dominert landsby, ble hun tatt med til en bar og bedt om å kle av seg, for hun skulle danse. Om hun ikke gjorde det frivillig, ville bareieren tvinge henne, noen sa drepe. «Vi måtte danse foran ei glassrute. Menn sto på den andre siden, og valgte hvem av oss de ville ha. Jeg tror det kostet 100 mark for en time. Jeg forsto at jeg, Anna, nå var slave.» Anna var der en måned, så ble hun solgt for 3500

mark (ca. 14 000 kroner) til en annen bar-eier i en annen landsby. Her ble jentene banket opp og voldtatt som en form for kontroll. Bareieren krevde at de var i godt humør og smilte hele tiden. Det som sto i hodet på Anna, var at hun måtte hjem til datteren sin som hun hadde latt bli igjen hos en venninne. Da Anna etter hjelp fra politiet kom hjem, var datteren havnet på barnehjem. Venninnen hadde dradd til Moskva med en mann. Anna avslutter med å si at hun kjenner kvinnen som rekrutterte henne. Hun har lovet seg selv at hun skal få henne i fengsel.

Denne historien, samt intervjuer jeg allerede hadde gjort med moldovske feminister, fikk meg til å innse at virkeligheten den forteller, er høyst relevant for den yngste generasjonen i mitt forskningsprosjekt om fire generasjoner kvinner i Moldova. Stadige medieoppslag, men også faglige utredninger (Moustgaard 2002, Sipaviciene 2002) forteller tilsvarende historier om unge jenter fra det postsovjetiske Øst-Europa som havner som sexslaver i det gamle Jugoslavia, men også i Vest-Europa, sist sommer til og med i Oslo, ifølge norske aviser.² Den svenske filmen *Lilja 4-ever* berettet om at også Sverige er involvert i dette som kan kalles en ny form for slaveri, nå i det nye årtusenets Europa, dypt preget av globalisering, det sosialantropologer kaller transnasjonal flyt³ eller grensekryssende utvekslinger.

Moldova post Sovjet

I min casestudie «Fire generasjoner kvinner i postsovjetisk Moldova – livshistorier og hverdagsliv» har jeg hovedfokus på en familie med russisk/ukrainsk/jødisk bakgrunn, der eldste kvinne er født i 1906 og yngste i 1988 (se Fürst 2001). Når det gjelder livshistorier, har disse kvinnene erfaringer i sterk tilknytning til nøkkelhendelser i det 20. århundrets europeiske historie. Det dreier seg om

den russiske revolusjonen i 1917, jødeforfølgelsen under 2. verdenskrig, oppbyggingen av den sovjetiske moldovske republikk fra 1945, samt sammenbruddet av Sovjetunionen i 1991. Den nye sextrafikken i Europa kan bl.a. ses i lys av dette sammenbruddet som innebar en brå overgang til kapitalistisk markedsøkonomi, noe som også er blitt kalt «en sjokkterapi» (Humphrey og Mandel 2002). Dette er tiden tenåringen Ida vokser opp i, en helt annerledes ungdomskultur enn den hennes mor og farmor opplevde som var preget av Komsomols⁴ nærmest speideraktige virksomhet. Idas oldemor vokste opp i en revolusjonær brytningstid, den gang Moldova het Bessarabia og var del av Tsar-Russland og så ble annektert av Romania som motsvar til den bolsjeviske revolusjon (King 2000) (se også Fürst 2002b).

Moldova har opplevd aksellererende økonomisk og sosial elendighet etter at landet valgte sin uavhengighet fra Sovjetunionen i 1991, og dagens hverdagsliv er preget av hardt strev for det daglige utkomme. De fleste trodde at situasjonen skulle bedre seg etter midten av nittitallet, men det motsatte har skjedd (Orlova og Ronnås 1999). Arbeidsledigheten bare fortsatte å stige, fattigdommen spredte seg, økonomien brøt sammen og staten ble bankerott. Overgangen fra et redistributivt statssystem av livsmidler, der penger var lite viktig (Ledeneva 1998) til et ekstremt markedsliberalistisk system der alt koster penger, har vært tøff. Det skyldes ikke minst at nettopp penger er den store mangelen i dagens Moldova. Pengene som er lånt fra utlandet via Det internasjonale pengefondet (IMF) og Verdensbanken, er som blåst bort. Folk kan bare forklare det med at styresmaktene har stukket dem i egne private bukselommer, forøvrig en gjengs folkelig forståelse i Moldova av hva privatiseringspolitikk handler om. I kjølvannet av en rasert stat ser moldovere flest det de kaller «en bandittkapitalisme som skaper tyver og

(Foto: Scanpix)

kjeltringer». Kriminaliteten blomstrer og fremveksten av mafiavelde skaper frykt og utrygghet. Statsansatte har måttet vente på sine beskjedne lønninger i flere måneder, og pensjonene som stadig har skrumpet, har vært usikre. Dette betyr at hverdagen er fylt av et svare strev med å skaffe de penger som trengs for å leve i det postsovjetiske Moldova.⁵

I denne situasjonen prøver mange, især unge mennesker, å finne arbeid i andre land. Arbeidsmigrasjon er utbredt. Ifølge en av landets ledere har nesten alle familier en forsørger i utlandet (Ny Tid 01.03.02). Det ser han ikke bare som negativt, de kommer tilbake med verdifull erfaring innen konstruksjon og landbruk. Året før sendte disse hjem til sammen 120–150 millioner dollar (ibid.). Når det gjelder dagens Moldova, omfatter altså den transnasjonale flyt i særlig grad mennesker på jakt etter arbeid og penger. Moldovernes forsøk på eksport av varer, f.eks. i form av mat og vin, har støtt på atskillig strengere grenser.⁶ Forsørgerne

som selv drar til utlandet for å skaffe livsmidler til familien, er ofte kvinner. Mødre, men også døtre arbeider som husgjelder eller landarbeidere, gjerne fruktplukkere i ulike europeiske land. Mange kvinner har spesialisert seg som transnasjonale småhandlere og reiser særlig til Tyrkia og kjøper billige klær for salg i Moldova.

Imidlertid nevner ikke lederen, som ble sitert over, alle jentene som havner i sexhandel fordi de selv blir solgt på illegalt vis som varer på bordeller i utlandet. Det er denne kriminelle, transnasjonale handelen med kvinner som sexvarer, og menn som selgere og kjøpere, jeg vil konsentrere meg om i denne artikkelen – en problematikk som er ny for meg som forsker. Jeg vil benytte antropologen Gayle Rubins klassiske artikkel «The Traffic in Women» (Rubin 1975) som inntak til en eksplisitt kjønnsanalytisk vinkling på problematikken. Men først skal jeg presentere mitt eget empiriske inntak til handelen med unge kvinner i

dagens Moldova. Jeg har ikke selv intervjuet jenter som har vært involvert i denne trafikken. Derimot har jeg snakket med kvinner som er opptatt av å bekjempe fenomenet organisatorisk og preventivt. Det er deres diskurser rundt fenomenet som utgjør min egen empiri fra Moldova. Jentenes erfaringer har jeg tilgang til bare sekundært, som fortellinger formidlet gjennom andre.

En moldovsk feminist engasjerer seg

En samtale høsten 1999 med en moldovsk kvinne som hadde lyst til å stifte et kvinneparti i Moldova, ga meg innsikt også i sextrafikken. Hun var opprørt over kvinners situasjon i landet generelt, og hadde med noe pengestøtte fra USA startet sin egen virksomhet for å skape arbeidsplasser for kvinner, en virksomhet hun strevde med å kunne opprettholde. Selv hadde hun arbeidet som lærer i sovjettiden, men hun mistet jobben fordi hun var russisktalende og ikke kunne rumensk, det språk som Moldova gjorde til eneste offisielle ved valget av selvstendighet i 1991 (se Fürst 2002b). Hun engasjerte seg også i problemet med sextrafikk, og ga meg en kopi av en søknad som hun hadde skrevet på engelsk for å få midler til å danne en NGO (non-governmental organisation).

Tittelen på prosjektet var «The draft programme of action for prevention of traffic in women from Moldova». Her presenterer hun problemet med kvinnene som tvinges inn i sexindustrien. De kjøres med busser, tog og fly til Europa, Østen og USA, skriver hun, og fortsetter:

I løpet av måneder, ja år, tvinges de til å arbeide uten lønn som de var lovet, og opplever brutale fysiske, emosjonelle og psykologiske sjokk. I de mest tragiske situasjonene har de mistet ikke bare sin frihet, men også sine liv.

Til tross for det faktum at slik handel er strengt forbudt, så blomstrer trafikken med kvinner på sexmarkedet.

I søknaden gjøres det rede for tre grunner til suksessen i dette markedet. For det første ekspansjon i en svært lønnsom handel. For det andre forverring av kvinners økonomiske situasjon i Moldova. For det tredje regjeringens passivitet, samt i mange tilfeller offentlige funksjonærers medvirkning. Hun skriver at en effektiv kamp mot denne trafikken krever samarbeid mellom regjeringen og NGO'er, og siden trafikken innebærer kryssing av ulike lands grenser, er det nødvendig med internasjonalt samarbeid.

En fjerde grunn som en kan lese ut av søknaden, knytter implisitt an til spørsmål om *subjektivitet*, noe jeg skal utdype senere i artikkelen. Det heter at «kvinner tiltrekkes av listige, dyktig lagde annonser i avisene. Mange unge kvinner som drømmer om jobb som servitør, toppmodell eller danser, rekrutteres til slike jobber i utlandet». Imidlertid, bemerkes det, «det skjer stadig at de som tror på søte drømmer, erfarer at det dreier seg om rene fiksjoner». Faktum er en sexindustri basert på tvang. Det som ofte skjer, er at når kvinnene kommer til utlandet, mangler de papirer, de trues og berøves pengene de strevde for. I slike situasjoner kan ikke kvinnene ringe til politiet. Som lovbrytere kan de bli forfulgt eller deportert, og de vil få problemer tilbake i hjemlandet. De frykter stigmatisering.

Et senter mot sextrafikk

Jeg har ikke vært i stand til å finne ut om denne kvinnen lyktes med sin søknad.⁷ Men to år senere, under mitt opphold høsten 2001, fikk jeg vite om en organisasjon som hadde fått penger fra USAs regjering og FNs utviklingsprogram og som kalte seg «Senter for forebygging mot sextrafikk med kvinner» (Centrulul pentru Pre-

venirea Traficului de Femei). Senteret ble ledet av en kvinnelig (rumensktalende) jurist som også var leder for Moldovske kvinnelige juristers forening, og som hadde vært rådgiver for sosialministeren fra noen år tilbake. Denne høsten fikk jeg også vite at det nylig hadde vært en internasjonal konferanse i Chisinau om sextrafikken. Allerede første kvelden jeg var tilbake i landet, så jeg en informasjonsvideo mot sextrafikk på TV, der budskapet var «Du er ingen vare» (*Tu nu esti marfa*). Den inneholdt klare advarsler: «Dere må ikke tro på løftene om å tjene gode penger på modelljobber o.l. i utlandet. Det er ren løgn og maskeringer for prostitusjon.» Dagen etter så jeg store kampanjeplakater rundt i byen med bilder av en jente som bys en neve dollar. Det var samme budskap som ble formidlet: «Du er ingen vare, du er ikke til salgs!»

Jeg tok kontakt med senteret for å forhøre meg nærmere om deres arbeid og om deres oppfatninger og tanker om sextrafikken. Som de fleste jeg snakket med, mente de at det store problemet var den elendige økonomiske situasjonen i landet, samt mangelen på arbeid for unge mennesker generelt. En av kvinnene ved senteret var ivrig med å understreke at trafikken ikke handlet om kvinnelig umoral. Den var derimot knyttet til lav utdanning, særlig blant folk på landsbygda der jentene oftest ble rekruttert, og til klasseforhold. Jentene som lures inn i sextrafikken, mangler det meste, fortalte hun. Det kan til og med være deres egne mødre som overtaler dem, eller en kjæreste, en nabo, en slektning. Mødre som gjør noe slikt, er som regel alkoholikere og dårlig fungerende, fortsatte hun. De har f.eks. hørt av en nabo om utsikter til en løfterik fremtid, om bare datteren drar til utlandet og jobber. Naboen vet om et byrå som gjør det mulig for henne å tjene 1000 dollar i måneden.⁸ Bare hun arbeider ett år, vil hun ha kapital for et nytt og bedre liv. «Så hvorfor ikke,» sier moren til datteren. Begge er uvitende om sextrafikken.

Kvinnen som fortalte meg dette, mente at ingen, «null prosent», av jentene dro med tanke på å prostituere seg, de er sikre på at de vil finne en jobb. Problemet er at de er naive, og at de blir utsatt for løgn.

Dette Senteret for forebygging mot sextrafikk med kvinner har utarbeidet en proft utseende og saklig, informativ brosjyre der de presenterer seg og sitt arbeid (*Anti-traffic*, nr. 1, 2001). Der beskriver de også «den typiske trafikant». Det begynner ofte med at jentene finner fristende annonser for jobber i utlandet i spesielle ukeblader og aviser. Det gis løfter om et liv i vestlig luksus og svært gode lønner. Ved å svare på annonsen, får jentene kontakt med byråer som ordner med papirer, penger, navn, adresser og billetter til reisen. Det dreier seg om et illegalt marked, det vet jentene, derfor godtar de ellers spesielle situasjoner.

Som filmen *Lilja 4-ever* også fortalte, har de såkalte *mellommenn* en viktig rolle i handelen (jf. Kaneff 2002).⁹ I søknaden til den tidligere læreren heter det også at disses «business» er å rekruttere kvinner til videre leveranse, og at de gjør god proft på et moderne problem. Lilja ble rekruttert av en ung mann hun oppfattet som sin nye kjæreste som hun skulle reise til Sverige og bosette seg sammen med. Vi som har sett filmen, husker at han forsvant den dagen hun satte seg på flyet, «bestemoren var blitt syk, han skulle komme etter». Det som skjedde, var at Lilja ble hentet av sjefen hans på flyplassen i Malmö, en mann som viste seg å være halliken hun var blitt solgt til for å betjene sexkunder i diverse leiligheter.

I brosjyren til Senteret for forebygging beskrives jentene som rekrutteres som «vakre, unge, gode salgsobjekter». Vi husker at beskrivelsen stemmer for Lilja. Når «Moldova er blitt et leverandørland for levende kjøtt», som det heter et annet sted i brosjyren, kan det også handle om det faktum at moldovske kvinner generelt sett fremstår som iøynefallende vakre. Det heter videre i brosjy-

ren at hallikene som driver med prostitusjon, er flinke, de fremstår som snille, hjelpsomme og forståelsesfulle vis-à-vis jentenes situasjon. Et halliknettverk jobber for å rekruttere mellommenn. Det er disse som må friste jentene med løfter og gaver. De må være dyktige psykologisk, heter det. Vi husker at «kjæresten» som Lilja ble sjekket opp av på nattklubben, nettopp var svært sympatisk og meget troverdig som kjæreste.

I brosjyren heter det at mellommenne ofte er slektninger, venner eller folk som jentene kjenner. Dette tolker en annen kvinne ved senteret som uttrykk for to alvorlige problemer i dagens Moldova: fattigdom og moralens forfall. Familien spiller ingen rolle lenger, hevder hun. Men aller sterkest understreker hun at sextrafikk er en form for organisert kriminalitet, en illegal handel der kvinner på 14–40 år er vare – og jo yngre, jo bedre for lønnsom forretning.

The sex/gender system – patriarkatet videreført

Gayle Rubins klassiske antropologiske artikkel «The Traffic in Women» (1975) handler ikke om sexhandel. Trafikken hun beskriver, er utvekslingen av kvinner mellom menn, slik det foregår i tradisjonelle samfunn mellom mannlige partnere i forbindelse med eksogame ekteskap. Inspirert av Claude Lévi-Strauss begrepsfester hun kvinner som gaver og utvekslingen som gavebytter, der menn fra ulike slektsgrupper er henholdsvis givere og mottakere. Slike byttesirkulasjoner, eller trafikk med kvinner som objekter mellom mannlige subjekter, konstituerer allianser og nettverk mellom menn. Det er dette Rubin omtaler som kjønnssystemet, *the sex/gender system*. Hun foreslår dette som alternativ til begrepet *patriarkatet*. At kvinner sirkulerer som objekter mellom menn innebærer at kvinner ikke har fulle rettigheter over seg selv, i kon-

trast til hva menn har som subjekter. Dette gjør trafikken med kvinner til «det ultimate sted for kvinners undertrykkelse» (Rubin 1975:175).

Inspirert av Jaques Lacan knytter Rubin kjønnssystemet til psykoanalytiske innsikter om kulturens dypstruktur. Så lenge menn har rettigheter over kvinner som kvinner ikke har over seg selv, lever vi i en fallisk kultur, hevder hun. Fallos, i betydningen kroppsliggjøringen av mannlig status,¹⁰ bærer på den eldgamle meningsforskjellen mellom bytter og byttet, giver og gave. Byttet av kvinner mellom menn, *the traffic in women*, sikrer mennene fallos/ære/makt. Fallos uttrykker en overføring av mannsdominans som passerer via kvinner, men slår seg ned hos menn. Den er der kvinnene *ikke* er.¹¹ Trafikken med kvinner gir dermed menn fallosmakt, det kulturelle symbol for mannsdominans. Den setter sine spor i maskulin identitet og kjønnsdeling.

Når det gjelder den moderne sextrafikken, kan en si at gaven, kvinnen (kvinnekroppen), som i tradisjonelle samfunn ble gitt mellom menn, er blitt en vare for salg og profitt. Som gave ble den gitt med tanke på fremtidig reproduksjon, som vare blir den kjøpt med tanke på blott og bar sex. Som gave inngikk den i slektsskapssystemer og familierelasjoner, som vare er den løsrevet og priggitt et kapitalistisk marked.

Et moderne slaveri?

I den ovenfor omtalte søknaden pekte den tidligere læreren på trafikkens karakter av «big business», den er svært lønnsom for mange i jentas omgivelser, ikke minst for mellommennene som tjener store penger på å overtale jentene og deres familier. Jentene selv sitter igjen med lite annet enn svik og traumatiske erfaringer, skriver hun. Lederen av senteret kaller trafikken en moderne form for slaveri. Det gjør også en FN-leder ifølge en britisk repor-

tasje om fenomenet, slik det utfolder seg i det tidligere Jugoslavia (BBC News Online 23.07.01). Det er et faktum at fles-teparten av jentene her kommer fra Moldova.

I en FN-brosjyre mot prostitusjon i Kosovo heter det at «det internasjonale nærværet har gjort Kosovo til et eneste stort horehus. Det finnes flere hundre små og store bordeller. FN står nesten maktes-løse» (Dagladet 28.03.01). Det er altså den fredsbevarende styrken som er kun-dene til de trafikkerte jentene her. Det fin-nes tusenvis av FN-ansatte, internasjonale hjelpearbeidere og utlendinger som jobber med gjenoppbyggingen av Kosovo (ibid.). Uten disse hadde det knapt vært noen bordellvirksomhet. Videre kan man lese at «horetrafikken til Kosovo er et samarbeid mellom albansk og serbisk mafia. Her er det ingen etniske konflikter så lenge partene gjør opp for seg» (ibid.).

Dette kan relateres til Rubins analyse av trafikk med kvinner som objekter for menns byttenettverk. Men trafikken har nå fått ny mening. For det første dreier det seg om salg av kvinnekropper som varer for kapitalistisk profitt. Dette salget kan hevdes å innebære en form for kolonialisering i Habermas' forstand,¹² gaven har blitt til en sexvare på det kapitalistiske marked. For det andre bygger trafikken nye typer nettverk mellom menn. Sex og pengeakkumulasjon har kommet i stedet for reproduksjon av slektskap og gavebytter.¹³ At det stadig dreier seg om alliansebygging mellom menn som «bytter» kvinner seg imellom og dermed opp-rettholder fallosmakten, er imidlertid verdt å legge merke til. Riktig nok dreier det seg om en annen type allianser, nå mellom halliker som har gjort kvinner til eiendom de kan utbytte for profitt, som en slags arbeidskraft (se under). At det stadig dreier seg om at fallos overfører mannsdominans fra mann til mann via kvinner, og om allianser mellom ulike mannsnettverk, er interessant. Det er også verdt å notere seg undertonen i reporta-

sjen, der det heter at «her er det ingen etniske konflikter, så lenge partene gjør opp for seg». Penger blir viktigere enn alt annet, og markedet for sex synes skruppelløst. Syntesen av kapitalistisk rovdrift og patriarkalsk mafia gir økt potens til fallosmakten som utfolder seg i sexhandelen.

De moldovske feministene omtaler trafikken som en ny form for slaveri. En av dem hevder sågar at «krig favoriserer sexslaveri», noe som ser ut til å gjelde for det gamle Jugoslavia (*Anti-traffic*, nr. 1, 2001). Hun påpeker også sammenhengen med illegal migrasjon og organisert kriminalitet. Hallikvirksomhet er forbudt i Moldova. «Profitt som følge av prostitusjon og rekruttering av personer til prostitusjon eller sextrafikk straffes med fengsel fra 3–7 år eller bot,» heter det i den moldovske straffeloven (ibid.).

Kriminell kapitalistisk virksomhet – handler det om at varen er en tilranet eiendom, at jentekroppene er stjålet så å si? Jeg spør for å utdype spørsmålet om slaveri: Hva ligger i at det snakkes om sexslaveri og ikke prostitusjon? Kanskje nettopp det at det ikke dreier seg om kvinner som selv selger kroppen sin for egen fortjeneste eller «lønn». Det dreier seg ikke om å bringe kvinner ett skritt videre inn i kapitalistisk virksomhet. Kvinnene eier ikke selv sin kropp som en vare som de selger på et marked. Fenomenet som har eksplodert etter Sovjetunionens sammenbrudd, kan neppe betegnes adekvat som annet enn slaveri anno tjuetførste århundre. Jentene er lurt til en situasjon der de som kropp har blitt solgt som vare for stive priser for utbytting av deres seksualitet. De har blitt hallikers eiendom. Disse kriminelle mennene gir jentene akkurat nok mat til å holdes i live, og klær som passer til «arbeidet». Pengene som jentenes profitable kroppsvare inntjener, går til kroppens eiere, ikke til dem selv.

Catherine Verdery (1996) påpeker at den postsovjetske tilstand har mange

(Foto: Scanpix)

preg av tilbakevending til føydalisme, som rådde grunnen før kommunismen ble innført. For meg fremstår Kosovo slik det er beskrevet over som en slags plantasje, der kropper produserer noe som gir profitt for eierne på slavevilkår. En kan undre seg over hva dette «noe» er, som til de grader gir salgssuksess: Det gir åpenbart kjøperne noe de vil ha. Er det fallosmakt, er det erotisk tilfredsstillelse, er det nytelse av løsrevet sex – blind og døv for den andre – et rent objekt?

Ofre, objekter eller subjekter?

Jeg har gått så langt inn i denne problematikken fordi jeg i flere sammenhenger, der jeg har snakket om sextrafikk i moldovsk sammenheng, har fått protester: Kvinnene fremstilles som rene ofre, det er viktimisering, hva med å se dem som «agenter i eget liv», som aktører med egne strategier, som subjekter? Jeg har undersøkt denne typen spørsmål ved å

tenke gjennom hva som ligger i begrepet slaveri til forskjell fra (lønns)arbeid. Begrepet arbeid blir ofte upresist når det benyttes i grenseland, der det ikke presiseres om det faktisk dreier seg om lønnsarbeid eller ikke. Dette var en viktig kritikk av «det borgerlige arbeidsbegrep» i den marxistisk inspirerte kvinneforskningen på 70-tallet i forbindelse med analysen av husarbeid som noe annet enn lønnsarbeid.

I dagens prostitusjonsforskning henvises det stadig til til dels heftige debatter innenfor kvinnebevegelsen mellom de som ser alle former for prostitusjon som vold mot kvinner og kvinnene som ofre, og de som ser prostitusjon som arbeid på linje med alt annet arbeid og salg av sex som mulig resultat av eget personlig valg (Kristvik 2002).

Organisasjoner som arbeider internasjonalt for å bekjempe sextrafikk, har motstridende syn langs disse linjer. Noen argumenterer for legalisering av prostitusjon med menneskerettigheter som

begrunnelse og går inn for beskyttelse av sexarbeidere. Andre argumenterer for å kriminalisere hallikere, koblere og kunder. De avviser det klassiske spørsmål om valg i situasjoner preget av fattigdom og akutt pengenød.¹⁴

Disse to posisjonene aktualiserer poenget fra 70-tallet når det gjelder spørsmålet «hva er arbeid?». Det avgjørende kriterium jeg har redegjort for så langt, er om penger (lønn) kommer inn i bildet eller ikke. Og penger, viser det seg, er noe meget dobbelt. Skillet mellom slaveri og lønnsarbeid peker da også nettopp på kapitalismens dobbeltkarakter av å være destruktiv (fremmedgjørende) og progressiv på én og samme tid. Det viser seg f.eks. i begrepet frihet som bærer på betydningen frigjøring fra føydaltidens bindinger og aristokratiets privilegier – og løsrivelse fra fellesskap og solidariske grupper. Denne dobbeltheten peker på noen av modernitetens paradokser og dilemmaer (se f.eks. Østerberg 1999). Den har også klassemessige aspekter. Den historiske overgang fra å være leilending, føydalherrens eiendom, til å bli lønnsarbeider og selv eie sin arbeidskraft er et progressivt aspekt ved kapitalismens utvikling. Dette var meningsinnholdet i den franske revolusjon i 1789, da borgerne kastet aristokratiets åk av sine skuldre. Jeg tror vi her berører et sentralt element i dilemmaene rundt begrepsbruken i tilknytning til prostitusjon. Forskjellen mellom begrepene vi bruker handler om et så vesentlig historisk sprang som eiendomsretten til eget arbeid, egen kropp.

Hvordan kan dette relateres til min empiri og analyse? Først til spørsmålet om prostituerte skal ses som ofre/objekter eller aktører/subjekter. Dette spørsmålet kan lett fremstå som noe teoretisk/abstrakt i forhold til empirien. Jeg vil hevde at begrepsbruken må velges ut fra den empiriske, konkrete situasjonen. Her er det viktig å analysere seg frem til om vi står overfor slaveri eller lønnsarbeid.

Når det gjelder Moldova, har vi sett at

diskursen om sextrafikken tilsier at det dreier seg om slaveri. Men det finnes også, som tidligere antydte, innslag av subjektivitet. Jeg skrev over at søknaden til den tidligere læreren implisitt pekte på en fjerde grunn til den blomstrende trafikken i sexmarkedet: Jentene følte seg tiltrukket av fristende annonser som appellerte til deres drømmer, som det å bli toppmodell. Når det gjelder begreper for å betegne hva dette handler om, foretrekker jeg begreper som subjekt/subjektivitet, fremfor begreper om aktør og «agency» (se Fürst 2002a). Til forskjell fra aktørbegrepet knytter subjektbegrepet an til kropp og begjær ved siden av handlingsdimensjonen (som bærer på frihet og valg). Selv har jeg i teoretisk sammenheng argumentert for *det heterogene kroppssubjektet* som fruktbart begrep (ibid.).¹⁵ Det innebærer en ikke-dualistisk, både-og-forståelse, der kroppen er en samtidighet av subjekt og objekt, følelser og grenser. Bare som død er kroppen blott og bart objekt, sier Maurice Merleau-Ponty (1962). Levende mennesker, også sexslaver, er alltid også bærere av en subjektdimensjon.

Lyster og drømmer om å bli dansere og toppmodell betyr nok mye for jentene som overtales til å prøve lykken i et annet land og skape seg et annerledes liv. Egen lønnsinntekt, gode penger til å hjelpe familien med, lokker og gir løfter om frihet og selvstendighet og om fremgang i deres liv. Kroppssubjektet engasjeres – begjæret, handlekraften og motet vekkes.

Spørsmålet er hvordan den enkelte jente reagerer når hun havner i sextrafikk, det være seg slaveri eller lønnsarbeid. Det er klart vi her står overfor individuelle forskjeller.

I Dagbladets reportasje fra Kosovo (28.03.01) antydtes det at mange av jentene kan se ut til å holde fast ved sine drømmer, uansett realiteter, i hvert fall en stund. Reporteren forteller at han har snakket med noen av jentene som arbeidet i nattklubbene der han hadde hørt at

det foregikk prostitusjon. «Vi er ikke prostituerte, vi er artister,» sier en russisk jente i et forsøk på å overbevise ham. «Det er bare jenter fra Moldova som knuller» (ibid.). Ett spørsmål er om dette hjelper henne til å distansere seg fra «de virkelig prostituerte»? Blir moldovske jenter stigmatisert som «de andre», som de egentlige horer, slik at hun selv kan redde sitt eget skinn? Har reporteren rett i sin underforståtte antydning om at hun prøver å lure ham – og kanskje også seg selv? Jeg vil hevde at den russiske jenta også kan ses som et utholdende kropps-subjekt, trassig kanskje, og begjærlig.

For meg gir begrepet om det heterogene kroppssubjektet mer mening til forståelsen av kvinner i sextrafikk enn påstander om strategiske valg og rasjonelle aktører, implisitt frie og bevisste. Begrepet peker på ubevisste, så vel som kjønnete dimensjoner. Jeg vil også stille spørsmål ved i hvilken grad teorier som bygger på forestillinger om den strategisk rasjonelle aktøren – et borgerlig, vestlig, mannlige individ – kan anvendes fruktbart på kvinner i det postsovjetiske Moldova. Det heterogene kroppssubjektet er mye mer av en krysningsfigur, en figur i grenseland mellom det tradisjonelle og det moderne, en figur «i prosess, på prøve», som det heter hos Julia Kristeva (1984) (se også Fürst 1998).

Avslutning

Hva de enkelte jentene opplever og utsetter seg for, blir forskjellig alt etter deres egen bakgrunn, erfaringer og motivasjoner. Skal vi tro den russiske jenta, lyktes hun i å velge lønnsarbeid som artist og ikke sexarbeid, til tross for at hun befant seg i Kosovo, «et eneste stort horehus». I en historie som gjengis i ovenfor nevnte brosjyre (*Anti-traffic* nr. 1, 2001), forteller moldovske Violeta om hvordan hun greide å unngå å ha sex med kunder til tross for at hun endte i Albania som en halliks

eiendom, og ikke i Italia som hushjelp i en rik familie, slik hun var forespeilet. Hun visste at jenter reiste til utlandet for å prostituere seg, men visste ikke at det kunne bli snakk om tvang. Hun forteller om hvordan hun ble sendt ut på gata for å finne kunder, men trakk seg unna, slik at de heller gikk til de andre jentene. Noen jenter var glade for å få kunder, fortalte hun. Hun ble truet med å bli drept, men ble reddet av en ung mann som hjalp henne til å rømme.

Violeta opprettholder sin subjektive motstand og ivaretar sine grenser selv under hardt press. Hun unndrar seg sex-tvangen. Andre jenter er glad for å få kunder, deres subjektivitet erfarer noe annet, de ville kunne fortelle andre historier enn Violeta. Lilja i filmen fra «et postsovjetisk samfunn» opplever en utvikling der subjektiviteten først motive-res, for deretter å tilintetgjøres. Da moren reiser til USA og forlater henne alene uten penger, opplever vi med henne hvordan det å selge seg for penger først vekker avsky. Hun kaster pengene, men neste gang velger hun å beholde dem, og vi ser hvordan pengene gir tilgang til litt lykke gjennom det hun kan kjøpe for dem. Hun opplever et øyeblikks makt, stolthet og tilgang til noe hun har lyst på. Når hun så havner i Sverige, forstår at hun er lurt, og utbyttes på verste måte som sexslave for mer eller mindre elendige menn, er alle glimt av lykke borte. Hun får mat til å overleve, ellers er hun stengt inne i en nitrist leilighet. Når den siste resten av subjektivitet bare er en uutholdelig smerte, velger hun å bli blott og bart objekt, hun tar livet av seg. Filmskaperen hjelper oss tilskuere bort fra den svarte realiteten, som også for oss blir uutholdelig, med å dikte en magisk-religiøs vending, lykken finnes hinsides det levende livet, på den andre siden.

Den postsovjetiske misere er den realitet Ida i min egen casestudie i Moldova vokser opp i og blir til ung kvinne i. Kanskje er hun ikke like utsatt som jentene i

den akutte faresonen, de som bor på landsbygda, med lite utdanning og minimal kjennskap til den transnasjonale sextrafikken som lokker nødstilte ungjenter med lykketilstander i Vesten. Men drømmer om et liv som popstjerne, modell eller mediefigur har hun, og hun beundrer klesstilen og glamouren hun ser på TV. Jentene i yndlingspopgruppa er kraftig sminket, har dype utringninger og kortkorte skjørt – Ida synes bare at de er fine. Heller ikke hun kan vel forestille seg sexslaveriets realiteter. Men foreldrene er skremt. De holder henne under streng oppsikt, de frykter kidnapping og det som verre er. Og de engster seg for hennes fremtid.

Spørsmålet er hvilken fremtid de post-sovjetiske samfunn overhodet kan tilby dagens unge kvinner og menn i sine lutfattige land – land der penger mangler, samtidig som penger er det de må ha for å overleve.

Elisabeth L'Orange Fürst
professor
Sosialantropologisk institutt
Universitetet i Oslo

Noter

1. Jeg har utført et «longitudinelt» eller «multitemporært» feltarbeid i Moldova i form av månedlange opphold hos en familie bosatt i Chisinau hvert år siden 1998. Familien er russisktalende, men snakker også fransk og engelsk. I tillegg til disse språkene som jeg selv snakker, har jeg kommunisert med familien (og andre) på russisk ved hjelp av mitt norske reisefølge, som er deres slektning, som kontinuerlig oversetter.
2. Dagbladet (27.05.02) rapporterte om jenter fra Albania og Moldova som ble holdt som sexslaver i Oslo sentrum. I en kronikk i samme avis kort tid etter, opplyste justisministeren at Justisdepartementet var i ferd med å utarbeide en handlingsplan mot trafficking (Dagbladet 17.07.02).
3. Et forskningsprosjekt ved Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo benytter dette begrepet som antropologisk bidrag til globaliseringsstudier. Jeg finner begrepet fruktbart å

benytte her fordi det illustrerer hva som skjer empirisk på bakkenivå, ikke minst vektleggingen av landegrenser som krysses.

4. Komsomol var navnet på det kommunistiske ungdomsforbund i Sovjetunionen, der de fleste mellom 14 og 28 år var medlem. De organiserte en slags arbeidsbrigader preget av speiderånd og samfunnsnyttige «gode gjerninger».
5. I 2001 ble kommunisten Vladimir Voronin demokratisk valgt som president med overveldende flertall (se Fürst 2002b). Tiden vil vise i hvilken grad hans demokratisk-sosialistiske program vil bedre forholdene. Det som allerede er skjedd, er en bedring i lønnsutbetalinger som sammen med pensjonene har økt noe. Myndigheter hevder også at økonomien for første gang på ti år har stabilisert seg (Ny Tid 01.03.02).
6. WTO (World Trade Organisation) har vanskeliggjort eksporten pga. strenge krav, f.eks. til kvalitetskontroll som Moldova ikke har maktet å utvikle.
7. I Moldova hender det ofte at folk «blir borte». Adresser og telefonnumre skiftes, folk flytter og reiser til utlandet. De blir vanskelige å oppspore.
8. Høsten 2001 var 1 \$ verdt ca. 12,25 lei (den moldovske pengeenheten). Gjennomsnittlig månedslønn for statsansatte var ca. 280 lei.
9. Kaneff skriver om mellommenn på det bulgarske markedet på landsbygda, som kjøper produkter, ikke for egen bruk, men for å selge dem for profit på markeder i de større byene.
10. Lacan hevder at Freuds teori handler om språk og kulturell mening som tilskrives biologien, ikke om biologi. I tråd med dette legger Lacan vekt på forskjellen mellom «penis» og «fallos». Fallos er det sett av betydninger som tilskrives penis (Rubin 1975).
11. Også den franske feministen Luce Irigaray legger vekt på at bytteaktene som organiserer patriarkalske samfunn, utelukkende foregår mellom menn. Kvinner, tegn, varer og penger sirkulerer fra mann til mann, skriver hun i artikkelen «Varene seg imellom» (Irigaray 1976).
12. Jürgen Habermas (1987) analyserer kapitalismen som en pågående *kolonialisering av livsverden/familiesfæren*. Det innebærer vare- og pengesfærens permanente tendens til å legge under seg samfunnssfærer som har vært preget av en annen logikk eller rasjonalitet – gavens.
13. Skillet som her trekkes mellom gavebytte og varer/penger bygger på Marx' vektlegging av forskjellen mellom bytter uten ekvivalenter (V-P-V) og bytter med universell ekvivalent (gull/penger) som kalkuleres med for å skape merverdi og profit (P-V-P') (Marx 1932).

14. To internasjonale nettverk mot trafficking representerer motpolene: *Global Alliance against trafficking in Women* i Nederland som er for legalisering, og *Coalition Against Trafficking in Women* i England som er for kriminalisering (opplysninger fra Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning, NIKK).
15. Dette innebærer en sammenkopling mellom Kristeva (1984) og Merleau-Ponty (1962).

Litteratur

- Fürst, Elisabeth L'Orange 1998. Poststrukturalisme og fransk feminisme. Julia Kristeva i fokus. I E.L. Fürst og Ø. Nilsen (red.): *Moderinitet – refleksjoner og idébrytninger*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Fürst, Elisabeth L'Orange 2001. Women in Post-Soviet Moldova: Generational Life Histories and Everyday Experiences in Interplay. I H. Haukanes (red.): *Women after Communism. Ideal images & real lives*. Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Bergen.
- Fürst, Elisabeth L'Orange 2002a. Aktør, subjekt og kropp – et epistemologisk tilbakeblikk. *Kvinneforskning* 3, 27–37.
- Fürst, Elisabeth L'Orange 2002b. Det tvetydige Moldova. *Nordisk Øst-Forum* 16 (2), 157–172.
- Habermas, Jürgen 1987. *The theory of communicative action*. Polity Press, USA.
- Humphrey, Caroline og Ruth Mandel 2002. The Market in Everydaylife: Ethnographies of Postsocialism. I R. Mandel og C. Humphrey (red.): *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Berg, Oxford.
- Irigaray, Luce 1976. Varene seg imellom. Om kvinner og homoseksualitet. I S. Haugsgjerd og F. Engelstad: *Seks samtaler om psykiatri*. Pax, Oslo.
- Kaneff, Deema 2002. The Shame and Pride of Market Activity: Morality, Identity and Trading in Postsocialist Rural Bulgaria. I R. Mandel og C. Humphrey (red.): *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Berg, Oxford.
- King, Charles 2000. *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture*. Hoover Institution Press, Stanford University, California.
- Kristeva, Julia 1984. *Revolution in Poetic Language*. Columbia University Press, New York.
- Kristvik, Ellen 2002. *Nepali Sex Workers' Narratives of Violence and Agency*. Dr.polit.-avhandling, Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Ledeneva, Alena 1998. *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Marx, Karl 1932. *Kapitalen. Første bok: Kapitalens produksjonsprosess*. Fram forlag, Oslo.
- Merleau-Ponty, Maurice 1962. *The Phenomenology of Perception*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Moustgaard, Ulrikke 2002. Bodies across borders. *NIKK (Nordic Institute for Women's Studies and Gender Research) Magasin* 1.
- Orlova, Nina og Per Ronnås 1999. The Crippling Cost of an Incomplete Transformation: The Case of Moldova. *Post-Communist Economies* 11 (3), 373–397.
- Rubin, Gayle 1975. The Traffic in Women: Notes on the «Political Economy» of Sex. I R.R. Reiter (red.): *Toward an Anthropology of Women*. Monthly Review Press, New York.
- Sipaviciene, Audra 2002. «You will be sold like a doll». *NIKK (Nordic Institute for Women's Studies and Gender Research) Magasin* 1.
- Verdery, Katherine 1996. *What was socialism, and what comes next?* Princeton University Press, Princeton.
- Østerberg, Dag 1999. *Det moderne. Et essay om Vestens kultur 1740–2000*. Gyldendal, Oslo.

Russiske kvinner i skandinaviske medier

Av Alexandra N. Leontieva og Karin Sarsenov

Den kalde krigens slutt og Sovjetunionens fall har gjort det lettere for personlige kontakter på tvers av de «gamle grenser». Økt migrasjon fra det tidligere Sovjet, samt fra de nye statene i Sentral- og Øst-Europa, er et kjennetegn på den postsosialistiske perioden. Denne statistisk målbare forandringen har også fått følger på det diskursive planet. Migrasjonsproblematikken generelt, og spesielt kvinners migrasjon, nevnes hyppig i retoriske utvekslinger der nasjonal identitet diskuteres ut fra tidligere definisjoner av «øst» og «vest» i det gamle Europa. Forandringene i den politiske maktbalansen har ført til nye måter å representere kvinner på, også i Nord-Europa. Hva vet dere om meg om jeg identifiserer meg selv, eller blir presentert, som «en russisk kvinne»? Hva innebærer denne klassifiseringen i dag? Vi vendte oss til norske og svenske aviser for å finne ut hva slags bilder og stereotyper som leveres til allmennheten i våre land.

Undersøkelsen

For å definere den symbolske verdien av begrepet «russisk kvinne» i samfunnsdebatten i dag har vi gjort en kvantitativ undersøkelse av norsk og svensk avis-materiale fra 2000 og 2001. Videre utførte vi en begrenset innholdsanalyse av avisartiklene, samt stilte våre undersøkel-

sesdata opp mot innvandringsstatistikk, for å se hva som er det statistiske utgangspunktet for de ofte dramatiske avisartiklene. For å sette resultatene i en bredere kulturkontekst brukte vi også skjønnlitteratur som kilde. Da diskursen rundt russiske kvinners ekteskapsmigrasjon er forholdsvis ny, er den også nokså lite differensiert. Derfor er det viktig å ta

«Top secret». Filmen *Top Secret* (1984) bruker mannlige skuespillere i drag for å avbilde det østtyske olympiske kvinnelaget.

med seg flere typer tekster for å kunne produsere en mer omfattende analyse. Skjønnlitteraturen, og masselitteratur spesielt, er kjent for å gjenspeile populære forståelser av samfunnsfenomener og for å skape et felles referanseområde.

Den russiske migrasjonen til de tre skandinaviske land har mange felles trekk. Den begynte å øke kraftig på samme tidspunkt, og regionens restriktive innvandringslovgivning har ført til sammenlignbare tendenser i alle tre land når det gjelder de russiske innvandrernes alder og kjønn. Ved å kombinere norsk og svensk materiale får vi mulighet til å følge debatten rundt grenseområdene mot Russland. Selv om Sverige ikke har noen fysisk grense mot Russland, blir forholdene i Norrbotten påvirket av den nærliggende finsk-russiske grensen, og kan derfor sammenlignes med forholdene i det norske Finnmark. På sikt skal denne undersøkelsen kompletteres med materiale fra Finland.

Øst-vest-bilder og kjønnsstereotyper

For ti år siden brukte den kalde krigens politiske retorikk klare bilder av «den

Andre», både på sovjetisk og vestlig side. Mange vil huske den groteske sovjetrussiske kvinnelige kulestøter, eller Major Rosa Klebb fra James Bond-filmene. Disse var på en måte med i en direkte politisk konkurranse, der man spurte: «Hvilket system klarer å produsere de beste menn og kvinner?»

Til tross for at verdensordningen har undergått radikale forandringer siden da, forblir diskusjonen rundt maskuliniteter og femininiteter en viktig del av øst-vest-diskursen om «den Andre» også i dag. Russiske innvandrerkvinner blir målet for en retorikk som presenterer dem nesten bare i forhold til seksualitet eller familieliv, dvs. som prostituerte, postordrebruder, eller som familiemedlemmer som er avhengige av de vestlige lands mannlige statsborgere. Det ser også ut som om de russiske kvinnene får mindre oppmerksomhet enn f.eks. muslimske innvandrerkvinner – fordi de er mindre synlige, eller fordi kulturkollisjoner rundt dem blir opplevd som noe svakere.

Det er i alle fall én ting som er sikkert: Økte muligheter for personlige kontakter har ikke klart å eliminere de negative forestillingene om russere og Russland, selv i de nordligste områdene der kontak-

tene tradisjonelt har vært gode, og forholdene fredelige. I 1998 observerte Stein Mathisen at «den gamle *militære* krigen» ble erstattet av en «*hygienisk* krig, der farene er kriminalitet, prostitusjon, smittesykdommer», og der soldatene ikke er russiske menn, men russiske kvinner som krysser grensen til Nord-Norge (Mathisen 1998:11–23).

I våre dager blir Russland ofte nevnt i populærdiskursen i forbindelse med utenlandsk kontaktformidling. Kommersiell handel med såkalte «postordrebruder» har pågått siden 2. verdenskrig, der menn fra Vest-Europa, Nord-Amerika, Australia og Japan har kunnet få kontakt med kvinner fra bl.a. Sørøst-Asia og Polen. Etter at restriksjonene for utreise ble endelig opphevet i 1993, har markedet for kontaktformidling for russiske kvinner stadig vokst, og til tider fått stor oppmerksomhet. Det erotiserte bilde av den lett tilgjengelige og underdanige thailandske kvinnen har fått selskap av den mindre eksotiske, men akk hvor lutfattige russerinnen. Dette, i kombinasjon med de mange hjelpeprosjektene til Russland som blir omtalt både i medier og i lokal-samfunn, bidrar til å skape et bilde av nabolandet som et u-land. I medier nevnes ofte de store forskjellene i levestandard som en «naturlig» forklaring på hvordan kvinner (og, for den saks skyld, alle mennesker) flytter. Men selv om slike forskjeller er umulig å fornekte, finnes det flere grunner til at sex og økonomi går hånd i hånd når man skal forklare kvinners migrasjon.

Denne forklaringsmodellen er ikke begrenset til den vestlige diskursen, heller. Da forholdet mellom Sovjetunionen og de vestlige land undergikk en forverring under *perestrojkaen* på 1980-tallet, ble den prostituerte til et av de tyngste symbolene for den nye, ikke-militære, trusselen fra Vesten (Goscilo 1995). Hovedpersonen i en av de første *perestrojka*-tekstene, Vladimir Kunins roman *Intergirl* (oversatt til norsk som *Frøken*

Tanja), er en luksusprostituert som tjener godt i utenlandsk valuta. Senere gifter Tanja seg med en kunde og flytter fra Leningrad til Sverige, for så å lide en tragisk død som straff for sine synder. Interessant nok handler romanen både om prostitusjon og ekteskap, men mest om penger og materielle goder. Mange russere ser det slik at russiske kvinner blir forført av vestlige forbrukervarer og utenlandsk valuta, som resultat av et vestlig prosjekt for å ødelegge de uskyldige russiske sjeler (Goscilo 1996:143–145). Kunins tekst er ikke bare patriarkalsk og moralistisk, men også ekstremt anti-kapitalistisk med en god del av russisk nasjonalisme innbakt. Det er imidlertid iøynefallende hvordan denne nasjonalistiske bruk av økonomisk diskurs faller sammen med de skandinaviske medienes tendens til å kople sammen sex og økonomi i analyser av kvinners migrasjon.

I 2002 undersøkte Dag Stenvoll den norske avisdiskursen om russisk prostitusjon i Finnmark. Han understreket dobbeltheten som fantes i presentasjonene. Selv om de russiske prostituerte ble beskrevet med sympati, brukte man likevel den fornærmende betegnelsen «russer horer». Ellers ble prostitusjon diskutert i lys av de problemer den bringer i det norske samfunnet, f.eks. faren for hiv-smitte og veneriske sykdommer, til tross for at antallet smittetilfeller knyttet til russiske prostituerte i Norge hittil har vært meget lavt (Stenvoll 2002:156). Det andre tema som kom frem i Stenvolls materiale, var bekymringen over et økende sosialt og moralsk forfall, samt trakassering av «normale» russiske kvinner i Nord-Norge som resultat av prostitusjonstrafikken. Her ble de prostituerte gjort skyldige i å spre sin egen stigmatisering – man sa ingenting om nordmenn som sto bak mobbingen. Ifølge Stenvoll var dette et klassisk eksempel på hvordan befolkningen blir delt inn i grupper: de «kyske» kvinner stilles opp mot de «falne», på en måte som tvinger *alle*

russiske kvinner til å svare for sine seksuelle vaner.

Den sterkt kjønnede migrasjonen fra den tidligere Sovjetunionen er et relativt nytt fenomen. Siden begynnelsen av 1990-årene har stadig flere kvinner flyttet ut av regionen ved hjelp av internasjonale kontaktbyråer, i håp om å finne en livsledsager i Vesten. Mange har også reist som sexarbeidere – noen frivillig og noen fordi de ble lurt. Kvinners migrasjon er av interesse fordi den reflekterer en maktbalanse, der forholdet mellom de østlige og de vestlige delene i det nye Europa blir synlig i kjønnede termer. På samme måte som Sovjetunionen fremstår som «tape-ren» etter den kalde krigens slutt, er kvinnene som kommer derfra også tapere som søker et bedre liv. Kontaktbyråene bruker ikke bare de eksisterende stereotypier – de forsterker dem, og lager nye ved å sette en kommersiell pris på «den Andre». «Damene fra øst» blir konsistent representert som familieorienterte, hardt arbeidende, og villige til å tilfredsstille sine ektemenn. Deres større (ofte tause) aksept av patriarkalske verdier (noe som eufemistisk blir nevnt som «større toleranse») skal gjøre dem til bedre koneemner enn deres «bortskjemte» vestlige søstre. Det må også nevnes at kontaktbyråene oftest kjører to typer kampanjer: én for kvinner og én for menn. Kvinnene blir fortalt at de har verdifulle kvaliteter som kan gjøre deres liv bedre da de kan finne gode ektemenn i Vesten. Mennene får høre at likestilling ikke har gjort sin fremmarsj i Øst-Europa: der går det fortsatt an å finne damer som setter pris på de «tradisjonelle» verdier.¹

Samtidig blir disse mannlige kontaktbyråkundene ledd av og gjort narr av i sitt eget lokalsamfunn. De presenteres enten som enstøinger som ikke klarer å finne en partner på egen hånd, eller som personer uten sosial intelligens, men med et stort makt- og kontrollbehov. Et godt eksempel er den svenske filmen *Torsk på Tallinn*, en satire om en gruppe svenske

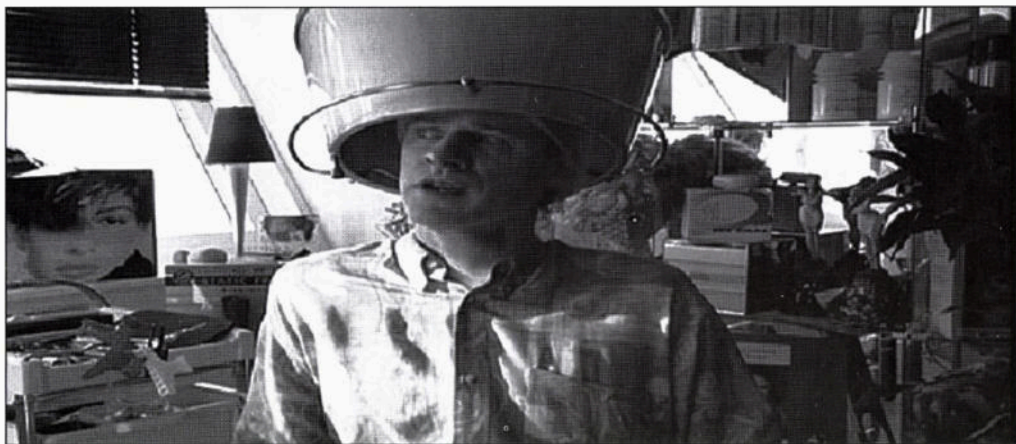
menn som reiser til Estland for å treffe kvinner.²

Postkolonial teori og postsosialisme

Postkolonial teori har tidligere inspirert studier om postordrebruder fra Asia for å vise hvordan disse kvinnene brukes som representasjoner av det eksotiske, det passive, det feminine «Andre» – i sterk kontrast til den virile, aktive og «siviliserte» Vesten (del Rosario 1994, Robinson 1996, Truong og del Rosario 1995, Enloe 2000). En lignende orientalistisk diskurs kan vi nå observere i forhold til Russland. Gjennom fokuseringen på sex og ekteskap kategoriseres Russland (eller tidligere Sovjetunionen) definitivt som en del av dette magiske «Østen» (jf. Mathisen 1998).

I *Orientalism* (1978) beskrev Edward Said de mekanismer som styrer representasjonen av den koloniserte Andre i vest-europeisk kultur. At slike «orientalistiske» («orientaliserte») bilder forekommer fortsatt, peker på at den koloniale ordningen har betydning også i dag. Det postsovjetske tilfelle er spesielt, til tross for at Edward Said i *Orientalism* plasserer både det gamle Russland og senere Sovjetunionen sammen med de koloniale maktene. I dag handler det i mindre grad om landets geografiske beliggenhet øst for Europa, men mer om dagens maktbalanse og definisjoner av «den Andre». Sids *Orientalism* beskriver en struktur som skiller mellom europeerne og ikke-europeerne, mellom «oss» og «dem» (Said 1978:43). Typiske strategier kan inkludere både eksotisering og romantisering av «den edle villmannen», samt å påtvinge «den Andre» taushet. Disse kan godt forekomme på begge sider i et møte mellom kulturer. For eksempel har Russland siden 1700-tallet vært et objekt for orientalistiske beskrivelser i vesteuropeisk litteratur, samtidig med at russiske

I «Torsk på Tallin» får den tragikomiske mannlige hovedpersonen feminine trekk.

forfattere, helt fra romantikkens begynnelse, har skildret de nyerebrede områdene (f.eks. Kaukasus) fra et orientalistisk synspunkt (Layton 1994).

I dag øker også bruken av termen «postkolonial» i overført betydning, spesielt i diskurser som handler om makt-distribusjon. Jan Jindy Pettman bemerker i *Worlding Women* (1996), en feministisk studie innenfor feltet internasjonale relasjoner, at i våre dager er ingenting fri fra kolonialismens påvirkning. Internasjonale hierarkier, relasjoner og grenser viser spor av – eller blir fortsatt definert av – koloniale forhold. «Postkolonial» viser altså til moderne globalmaktstrukturer, ikke minst når det gjelder økonomiske forhold og kulturhierarkier (Pettman 1996:26).

I diskusjoner rundt forholdet mellom Russland og Vesten anvendes «postkolonialisme» også mest som en metafor, basert i mindre grad på historie, og i meget stor grad på assosiasjoner. I dag er Russland fortsatt på mange måter en stormakt – en som opplever vanskelige tider. Blant Sovjetunionens russiskspråklige befolkning har systemets fall provosert frem følelser vi gjerne vil kalle for «post-imperialistiske». Her mener vi et plutselig tap av prestisje, politisk innflytelse og territorium. I den postsovjetiske konteks-

ten ser Russland ofte på seg selv som et tidligere imperium i ferd med å bli koloniseret av vestlig kapital, når det gjelder naturressurser, NATO-utvidelse og forbruksvarer. Kvinner blir til en annen type ressurs som landet holder på å tape.

Man diskuterer fortsatt hvor anvendbar postkolonial teori er i studier av Sentral- og Øst-Europa (Reisenleitner 2002). Fra et vestlig standpunkt er Russland passe eksotisk, men det er også en stormakt, et industrialisert land med en høyt utdannet befolkning og en bysantinsk kristen, vestlig-inspirert kultur. Derfor vil kategoriene «øst» og «vest» være forskjellige fra de som man kjenner fra den «klassiske» orientalistiske diskursen. I den østeuropeiske konteksten, som Reisenleitner (2002) påpeker, passer det ikke så godt å snakke om konflikter mellom den hegemoniske og marginaliserte diskursen, eller om de tause «subalterns», men om alternative lesninger og forestillinger som kommer i konflikt med hverandre.

Med andre ord: Bruken av postkolonial teori som en verktøykasse i studier av forhold mellom Russland og Vesten kan være problematisk. Samtidig kan denne teorien godt tjene som en inspirasjonskilde, en invitasjon til uvanlige, mindre tradisjonelle lesninger. I en modifisert form

kan den bidra til en bedre forståelse av diskursene som definerer begrepet «russiske kvinner» i svenske og norske aviser.

Avisartiklene fra et kvantitativt perspektiv

Metode

Vår preliminnære undersøkelse av representasjoner av russiske kvinner i norske og svenske medier baseres på database-søk for aviser i de respektive land: Press-text og Mediearkivet i Sverige, samt den norske A-tekst. Til sammen dekker disse

de viktigste dagsavisene i regionen, med unntak for den norske VG, der man ofte finner mange av de mest skandaløse artiklene. Bildemateriale kunne dessverre ikke brukes, da databasene bare lagrer tekst.

Vi søkte etter artikler der man omtalte russiske kvinner som befant seg i Norge eller Sverige under en lengre eller kortere tidsperiode. I A-tekst brukte vi følgende søkestring: «(russisk* kvinne*) OG (Norge ELLER norsk ELLER nordmann)». I de svenske databasene måtte flere ulike søkestringer kombineres, da «(rysk* kvinn*) OCH (Sverige ELLER

Tema, etter frekvens	Sverige	Norge	Til sammen
1. Prostitusjon/trafficking	25	30	55
2. Ekteskap eller ekteskaplignende forhold til svenske el. norske menn	28	17	45
– av (1) og (2) i forbindelse med ekteskaps- eller kontaktformidling	9	8	17
– av (1) og (2) i forbindelse med vold, misbruk, krisesentra	3	27	30
3. Kriminalitet (inkl. narkotikasmugling)	10	15	25
4. Smittsomme sykdommer (kjønnssykdommer, HIV, tuberkulose)	5	5	10
5. Arbeidsmarked for innvandrere	2	5	7
6. Historie	4	2	6
7. Kultur	4	1	5
8. Portretter av fremragende kvinner (f.eks. matematikeren Sofja Kovalevskaja)	5	-	5
9. Besøk (forfatterbesøk, studiereiser, osv.)	4	-	4
10. Integrasjon	1	2	3
11. Spionasje	1	-	1
Artikler helt uten referanse til prostitusjon, kontaktformidling eller ekteskap	7	5	12
Artikler der kvinners høye utdanningsnivå nevnes, el. andre klassemarkører blir brukt	9	8	17
Antall artikler til sammen	68	58	126

Tabell 1. Oversikt over temaer i norske og svenske artikler der «russiske kvinner» blir nevnt, som hoved- eller bitema. Kilde: A-tekst, Presstext, Mediearkivet, 2000–2001.

svensk)» resulterte i et så stort antall treff at det ikke kunne håndteres av databasene.³

Videre foretok vi et kvalitativt utvalg. Enkelte artikler måtte ekskluderes, da russiske kvinner bare kort ble nevnt, men ikke omtalt (som f.eks. i artiklene om Åsta-togulykken, der de forekom i lister over ofrene). Av samme grunn bestemte vi oss for å ekskludere sport, med et eneste unntak: når Ljudmila Engquist omtaltes som en kjent person. Bok- og filmanmeldelser kom ikke med, da de handlet om fiktive personer. Artikler om russiske kvinner i Russland, selv om de kan sies å bidra til å skape et bilde av denne gruppen også i Skandinavia, ble ikke med. Samtidig kunne vi merke at mange relevante artikler ikke kom med, da ordene «russisk(e) kvinne(r)» ikke forekom i teksten.⁴ De kvantitative dataene må derfor håndteres med forsiktighet. Vi tror likevel at de gir en brukbar representasjon av mediebildet som lesere konfronteres med, der «russiske kvinner» inngår i en klasse for seg, dvs. representerer «den Andre». Et enkelt kontrollsøk etter artikler om «russiske menn i Sverige» resulterte i fire relevante artikler, der ingen nevnte verken seksualitet eller ekteskap.⁵

Artiklene som ble med i det endelige utvalget (68 svenske og 58 norske), ble klassifisert etter tema (primært, sekundært eller tertiært), avhengig av om russiske kvinner ble omtalt direkte eller bare i deler av teksten. Av denne grunn overstiger summen av temaene antall artikler til sammen.

Resultat

Tabell 1 viser hvordan artiklene fordeler seg, etter tema.

Som tabellen viser, blir russiske kvinner i norske og svenske aviser for det meste omtalt i forbindelse med familierelasjoner (ekteskap) eller prostitusjon. I vårt svenske materiale var temaet prostitusjon/ekteskap fullstendig fraværende bare i syv artikler av 68, og i seks av disse

ble russiske kvinner omtalt meget kort. I det norske materialet ble prostitusjon eller ekteskap unngått bare i fem artikler av 58. Prostitusjon i Finnmark dominerte som tema i de norske artiklene, fulgt av hjerteskjærende fortellinger om ekteskap ordnet gjennom kontaktformidling som siden gikk galt. Ekteskap var ofte et sekundært tema i artikler om innvandrere og utlendinger, samt artikler om befolkningsproblematikk. Særlig i det norske materialet forekom det overraskende mange referanser til vold og misbruk. De høye tallene i perioden skyldes delvis én meget omtalt voldtektssak i Trondheim i 2001, da en nordmann ble anklaget for hallikvirksomhet. Voldsproblematikken ble også stadig nevnt ved siden av «ekte-skap». Krisesentra ble nevnt som instansen der mesteparten av russiske koner før eller siden havner. På denne måten poengteres det at selv de russiske kvinnene som er gift i Norge, er ofre, enten for elendige forhold i hjemlandet eller for voldelige norske menn i sine nye hjem.

I det svenske materialet dominerte ekteskapstemaet, takket være det store antallet artikler om «Römpäviikko»-festivalen. Denne festivalen ble organisert av Pajala kommune med den hensikt å bøte på kvinneunderskudd og mangel på kvalifisert arbeidskraft samtidig, ved å invitere ugifte russiske kvinner.

At temaene «prostitusjon» og «ekteskap» klart dominerer, kan virke oppsiktsvekkende, men det må ses på bakgrunn av hva Gaye Tuchman beskrev allerede i 1979, da hun snakket om «den symbolske tilintetgjørelse av kvinner: underrepresentasjon og utnyttelse av kvinner i mediene» (Tuchman 1996:13). Samtidig blir denne tendensen mer tydelig når det handler om en ny kategori innvandrere. Medieforskeren Dafna Lemish (2000) fant at til tross for at mesteparten av de nye immigrantene fra tidligere Sovjetunionen til Israel var etniske jøder, og til tross for den israelske statens bevisste integreringspolitikk, var «den russiske

	Norge ⁱ			Sverige ⁱⁱ		
	Kvinner	Menn	Til sammen	Kvinner	Menn	Til sammen
Arbeids- og oppholds- tillatelser	3040	1292	3932	1120	1272	2392
– av disse på grunnlag av familiegjennforening	577	150	727	501	160	661
– av disse studenter	106	63	169	192	243	435
– andre	2357	679	3436	427	869	1296

Tabell 2. Arbeids- og oppholdstillatelser til russiske statsborgere i Norge og Sverige, 2001. Kilder: UDI, Migrationsverket.

ⁱ UDI bruker følgende hovedkategorier: spesialist, andre bosettingsgrunnlag, familiegjennforening, menneskelige hensyn, forsker, student, praktikant, au pair, kortidsspesialist, sesongarbeider, arbeidende gjest, EØS-område, fornyelse.

ⁱⁱ Migrationsverket bruker følgende hovedkategorier: (A) flyktninger, (AK) kvoteflyktninger, (B) familiegjennforening med personer bosatte i Sverige ikke som flyktninger, (B3) familiemedlemmer med tidligere botid i Sverige, (B4) andre typer familiegjennforening, (C 3, 4, 5, 6) – forskjellige typer arbeidstillatelse, (D) studenter, (E) forlengelse av oppholdstillatelse i forbindelse med studier, (F) adoptivbarn, (G) oppholdstillatelse på humanitært grunnlag, (I) andre grunner, (K) familiegjennforening med flyktninger o.l.

kvinnen» presentert i aviser enten som (1) «horen», eller (2) «den Andre, ikke en av oss», eller (3) «den eksepsjonelle innvandreren». Om disse kategoriene kommer til uttrykk i de skandinaviske mediene, skulle dette antyde et mønster for hvordan «den russisktalende kvinnen» skildres, uansett kulturell og politisk kontekst.

Den russiske innvandringen til Norge og Sverige: statistisk sammensetning

Resultatene av undersøkelsen av avis-materialet bør sammenlignes med bildet som fremkommer ut fra statistikken over innvandringen til Norge og Sverige. Det faktum at russiske kvinner i stor grad ble omtalt som ektefeller til norske og svenske menn, leder til spørsmålet om meste-parten av russiske kvinner faktisk kom til Norden i forbindelse med ekteskap.⁶ Statistikken kan imidlertid ikke gi nøyaktige

tall, da begrepet «familiegjennforening», som brukes av innvandringsmyndighetene, omfatter også f.eks. barn og foreldre til personer bosatt i vertslandet.

Vi har forsøkt å sammenligne statistiske data fra UDI og det svenske Migrationsverket om oppholdstillatelser innvilget i 2001 (tabell 2). Tallene om oppholdstillatelser gitt på andre grunnlag enn familiegjennforening er vanskelige å sammenligne, da innvandringsmyndighetene bruker forskjellige kategorier. Den eneste kategorien (i tillegg til familiegjennforening) som de to statistikkene hadde til felles, var oppholdstillatelse i studieøyemed. I kolonnen «andre» har vi derfor måttet inkludere alle, både spesialister og flyktninger.⁷

Det er ingen tvil om at blandingsektenskap ofte inngås mellom norske menn og russiske kvinner. I 2000 var slike ekteskap de nest mest vanlige (bare norsk-svenske ekteskap var det flere av) (Byberg 2002:49, figur 2.2.0). I 2000 ble det inngått 418 ekteskap der minst en av partene

hadde russisk bakgrunn (og minst en av partene var bosatt i Norge). Av disse var det 366 norske menn som giftet seg med russiske kvinner, og bare 8 norske kvinner som giftet seg med russiske menn(!). Det er altså først og fremst russiske kvinner, ikke russiske menn, som inngår blandingsekteskap i Norge. Samme tendens er synlig i innvandringsstatistikken. Av alle russere som fikk oppholdstillatelse i 2001 (577 kvinner og 150 menn), var det hele 446 kvinner og bare 35 menn som fikk det på grunnlag av familiegjenforening. Men samtidig dominerte familiegjenforening ikke som grunnlag for oppholdstillatelse for russiske kvinner. I Norge var det bare en femtedel av russiske kvinner som fikk oppholdstillatelse på grunnlag av familiegjenforening, mens samme gruppe i Sverige utgjorde knapt halvparten.

Innholdsanalyse av avisartiklene

Avisartiklenes vektlegging av prostitusjon og ekteskap kan altså ikke forklares med at denne type innvandring dominerer statistisk sett. Snarere har denne vektleggingen sine røtter i medienes problemorienterte strategier, der en russisk prostituert klart prioriteres foran en russisk student som nyhetsobjekt. Måten problemene blir presentert og diskutert på, kan kaste lys over hvilke forutinntatte forståelser av fenomenet som gjelder, og kan følgelig bestemme mulige løsninger.

Temaene blir satt i forskjellige kontekster i selve artiklene, der spesifikke problem omtales. For eksempel kan en henvisning til konemisbruk åpne diskusjonen om innvandrerkvinnens situasjon, kjernefamiliens forfall, eller kommunistøtte til krisesentra. Her vil vi kartlegge og diskutere disse såkalte «co-texts» for temaene som oftest forekommer i materialet.

Ekteskap

I begge land forklarer journalistene fenomenet ekteskapsmigrasjon med to eksisterende problem. For det første er russiske kvinner skuffet over russiske menn, som er alkoholisererte og ikke klarer å forsørge familien. For det andre sies det at mange skandinaviske menn er tilhengere av «tradisjonelle» verdier, dvs. de ser seg selv som familieoverhode. Derfor burde de helst velge russiske kvinner, fordi en russisk kvinne på grunn av sin status som innvandrers ville være mer avhengig av sin ektefelle enn en norsk eller en svensk kvinne. Slike menn blir utsatt for hets i medier, der de beskrives som halvalkoholiserte bondeknøler i kjeledress. Men det er ikke bare desperate bønder eller fiskere som gifter seg med vanskeligstilte kvinner: en lignende økonomisk ubalanse kan observeres i de fleste ekteskap mellom skandinaviske borgere, der flertallet av menn tjener bedre enn sine koner eller samboere. Når avisene er med på å skape karikaturer av ungkarer som søker «fattige» russiske koner, projiseres den asymmetriske maktbalansen mellom menn og kvinner i Skandinavia på de såkalte «outgroups» – befolkningen ute i distriktene og utlendinger. De innbakte ulikhetene i blandede ekteskap forstørres, gjøres narr av, og presenteres som noe helt forskjellig fra «normale» ekteskap. Man glemmer å nevne at selv «helnorske» eller «helsvenske» ekteskap viser elementer både av underordning og økonomiske hensyn.

Samtidig finnes det i artiklene vendinger som begynner å minne om russernes egne holdninger til landskvinner som «selger seg» til utlendinger, slik de kommer til uttrykk i *Frøken Tanja*. Romanen behandler giftermål med vestlige menn som en videreføring av prostitusjon, følgelig kan hovedpersonen ikke bli «renvasket» i forfatterens øyne selv om hun blir en gift kvinne. I vårt avismateriale knyttes russiske kvinners ekteskapelige intensjoner til deres ønske om en «inn-

gangsbillett» til Vesten, der mulighetene ligger. Derfor velger de å holde ut med voldelige menn for å kunne få oppholdstillatelse. Delvis skyldige i sin offerstatus blir de også, siden de, ifølge krisesentermedarbeidere, har «en høy terskel for å blande inn myndigheter» og «større aksept for hva de må finne seg i» (Aftenposten 25. august 2000). Og, ikke minst, kan det ofte dreie seg om «gjensidig utnyttelse» i slike postordreeteskap, slik at volden også kan oppleves som en symbolsk straff (Dagbladet 11. februar 2000). Bruken av det nedverdiggende begrepet «kjøpebrud» balanseres med «spekulasjon»: mens mennene er skyldige i kjøp av noe som ikke skal være til salgs i vårt samfunn, spekulerer kvinnene i samme «vare»: sex. Den russiske forfatteren Marina Palej (for øvrig bosatt i Rotterdam) parodierer denne typen diskurs, da hun legger følgende ord i munnen på en av personene i romanen *Lang avstand, eller En slavisk aksent*: «[...] jeg har hørt om Deres vanskelige stilling [...] De trenger visst en amerikansk mann [...] det er ingen som vil tvinge Dem til å gifte seg, og absolutt ikke med en amerikaner, det er jo rene helvete, rene helvete, jeg har selv vært skilt fem ganger [...] men [...] De kan jo finne en hjertevenn [...] og så kunne han betale lite grann [...]» (Palej 2000:302f).

Til og med når russiske kvinner går ut i mediene og protesterer mot fokuseringen på prostitusjon, viser tekstene til «alle» russiske kvinners offerstatus, med ord som «mobbing», «pinlig», «trakassert», «belastning», «negativ oppmerksomhet» osv. Blant konstruktive forslag fra kvinnes side finnes det oppfordringer til å skrive mer om kulturutveksling mellom Russland og Norden, samt å inkludere mer «godt» nyhetsstoff om russere – både kvinner og menn (Bergens Tidende 6. desember 2001). Men til tross for at protestene ble basert på ønsket om å dissosiere de prostituerte fra øvrige russisktalende innvandrere, diskuteres «pro-

stitusjon» og «ekteskap» fortsatt side om side i alle de siterte eksemplene, uten at verken journalistene eller kvinner som blir intervjuet innfører noe klart skille mellom de to fenomenene.

Prostitusjon

I 28 (dvs. 40 %) av de svenske artiklene var prostitusjon hovedtema, og det handlet for det meste om prostitusjonstrafikken mellom Finland og Sverige. Feministisk retorikk er til stede i mange av de svenske artiklene om prostitusjon, og det moralske grunnlaget er det samme som i lovgivningen om kriminalisering av kjøp av sex: det er kundene og hallikene som skal straffes og henges ut, ikke kvinnene. Journalistene tar forholdsregler for å distansere seg fra gjerningsmenn, ofte ved hjelp av språket. I følgende sitat stilles journalistens grammatisk og politisk korrekte formuleringer i sterk kontrast med hallikens udannede talespråk:

Vad är det för män, gifta, singlar..?

– De flesta är ungkisar som vill ha något sextigt, svenska tjejer är så jävligt... hur ska jag säga, i sig själva, tror att de är nåt.

– Många tycker att det här är bättre med ryska brudar, de betalar och sen är det grönt, bara köra liksom.

Har du aldrig reflekterat över att du och kunderna förnedrar de ryska kvinnorna på grund av deras svåra situation i hemlandet?

– De har det mycket bättre här än i Ryssland, ingen tvingar dem, det finns hur många brudar som helst som vill komma hit. Många kommer tillbaka, tror du fan att dom skulle komma tillbaka om de inte ville? [...]

De begår brott när de köper sex och deras kvinnosyn är snedviden och förnedrande?

– Är du också en sån där jävla...

Vad menar du?

– Jävla...far åt helvete...(klick). (Expressen 1. oktober 2001)

I tillegg til kjønnssykdommer og kriminalitet, kommer bekymringer om negative forandringer i kvinnesyn til uttrykk i mange svenske artikler. I Nord-Norge har denne tendensen gått enda lenger. Der leser man om folkebevegelsen Nettverk i regionen og ledet av Marit Smuk Solbakk, som regelmessig kommer med uttalelser i pressen (jf. Aftenposten 30. januar 2000). Man er redd for at kjøp av sex blir en akseptabel praksis, at horekundene blir yngre, helt ned til 15-årsalderen. Her blandes feministisk og nasjonalistisk retorikk: «vi som har det mest avanserte kvinnesyn i verden skal kjempe mot at elendighet importeres fra nabolandet og drar oss ned». Bilder av de nordnorske landsbygder som idylliske steder i ferd med å bli ødelagt, er nesten et fast element i diskursen om «horetrafikken» (Stenvoll 2002:152–153).

Man drar ingen tydelige grenser mellom temaene «prostitusjon» og «ekteskap» verken i svenske eller i norske aviser. En diskusjon om russiske prostituerte fra Murmansk kan i neste øyeblikk gli over til temaet «arrangerte ekteskap», eller til «blandede ekteskap». Flere slike eksempler viser at russiske kvinner forventes å spekulere i sex på en eller annen måte, og forskjellen mellom variantene er bare en gradsforskjell. Flere typer skikkelser ble nevnt i svenske aviser i 2000–2001: «heltidsprostituerte» (med henvisninger til narkotikamisbruk, vold fra halliker osv.); sosialt tilpassede kvinner i Murmansk som tjener litt ekstra penger ved å prostituere seg i de nordiske land; kvinner som reiser «på turné», dvs. bor hos forskjellige menn over lengre perioder; kvinner som blir invitert av den nordlige Pajala kommune i deres egenkap som leger/sykepleiere og samtidig som koneemner, samt, til slutt, kvinner som lever i «normale» ekteskap.

Selv om mesteparten av de omtalte kvinnene er skyldige i å bryte samfunnsnormer, baseres artiklenes nyhetsverdi

også på lesernes mulighet for å føle empati med dem. Når kyskheter ikke lenger fungerer som et kriterium for å dele kvinner i «normale» og «avvikende», blir «høy utdanning» til den faktor som renvasker deres ære. I ni av de svenske og åtte av de norske artiklene snakker man eksplisitt om de russiske kvinnes høye utdanningsnivå. Utdanning blir brukt som et provisorisk klasseskille, men interessant nok også for å skille mellom «gode» og «dårlige» prostituerte. Det presiseres ofte at mange av dem som selger sex ikke er «yrkesprostituerte», men heller «sykepleiere, lærere eller ingeniører» som «behøver ekstra penger fordi nøden er så stor» (Dagbladet 11. februar 2000). Slike påstander bygger på den tvilsomme holdningen at prostitusjon blant arbeiderklassekvinner er mer «normalt» enn blant andre. Denne holdningen åpner for at de «heltidsprostituerte» stigmatiseres i mye sterkere grad enn de «deltidsprostituerte». Bruken av høy utdanning som klasseskille innebærer at velutdannede kvinner som tjener ekstra penger ved å prostituere seg, blir sett på som mindre «farlige» og «umoralske» enn yrkesprostituerte.

Konklusjon

I vårt moderne samfunn har mediene en stor makt som leverandører av diskurser og stereotyper – både i det private og i det offentlige, inklusive massekulturen. Fjernsyn og aviser når brede publikums-kretser, og er med på å skape holdninger og forme nye narrativer. Så langt har vi sett at klassifikasjonen utarbeidet av Dafna Lemish (2000) for de israelske medienes skildring av russiske kvinner – horen, «den Andre» og den eksepsjonelle immigranten – delvis passer også i vår nordiske kontekst. «Horen» var et av de mest synlige bildene også her, sammen med beskrivelser av «den Andre» – i denne konteksten kvinner som giftet seg

«for penger» og dermed ikke oppførte seg som «oss». Imidlertid var det færre tilfeller av «den eksepsjonelle innvandre- ren» å observere i vårt materiale. En mulig forklaring er at nettopp på grunn av hovedpersonenes eksepsjonelle status matchet ikke artiklene om dem søkekrite- riene, dvs. at ordene «russisk kvinne» ikke forekom i teksten direkte. Selv i arti- klene i kategorien «arbeidsmarkedet», der man kunne forvente omtale av rus- sisktalende kvinners karrieresuksess, leser man heller om problemer med å få godkjent utdannelsen, finne jobb eller få ordnet arbeidstillatelse.

Undersøkelsen viser at begrepet «kvinne» fortsatt har en viktig symbol- verdi i dialogen mellom øst og vest. Gjennom fremstillinger av russiske kvinner der deres seksualitet eller fa- milierelasjoner koples sammen med materielle verdier, stigmatiseres kvinner som prostituerte eller som varer i et post- ordrekatalog. Fremhevingen av økono- miske motiver bak russiske kvinners inn- vandring gjør at deres situasjon skildres som radikalt annerledes enn de nordiske kvinners situasjon. Diskusjoner rundt russiske kvinner bygger på publikums redsel for det ukjente og det fremmede, som igjen assosieres med fattigdom, syk- dom og fornedrende kvinnesyn. Denne redselen blir større fordi det er umulig å trekke klare grenser: hva er egentlig for- skjellen mellom en prostituert og en kone? Hvem er en «normal» mann og hvem er en kvinneundertrykker? Behovet for å innføre faste definisjoner av hvem som er hvem ligger bak retorikken i mange av artiklene i vårt materiale.

En annen interessant observasjon er at synspunktene som kommer til uttrykk både i den nasjonalistiske diskursen i Russland og i den vestlige diskursen om «den Andre», gir samsvarende forklar- inger på russiske kvinners utvandring. Mens den ene omtaler materiell velstand som en fristelse, nevner den andre nøden som drivkraften bak både prostitusjon i

grenseområder og ekteskapsformidling. Den utstrakte bruken av termer fra det økonomiske registeret i begge typer dis- kurs kommer i konflikt med forståelsen av kvinnelig seksualitet som gjelder i både russiske og vestlige samfunn i dag, nemlig at kjærlighet helst skal være fri fra materielle bekymringer. Dermed kan en hel gruppe kvinner stigmatiseres når de blir mistenkt for å ha materielle motiv bak sitt kjærlighets- og familieliv. Til tross for at mesteparten av de russiske kvinnene som kommer til Norge og Sve- rige har andre mål enn prostitusjon eller ekteskap, blir disse aktiviteter emblematiske for denne gruppen. Orientaliserings- prosessen er altså kjønnnet. Når den ekso- tiske «Andre» er kvinne, skifter diskusjo- nen fra «barbarer» og «stygge vaner» til seksuell løsaktighet og umoral. Selv denne korte analysen av russiske kvin- ners representasjoner viser at kjønnspro- blematikken er aktuell i innvandrings- debatten og, ikke minst, i diskursen om møter mellom øst og vest.

Alexandra N. Leontieva
post.doc.-stipendiat
University of Limerick
og

Karin Sarsenov
post.doc.-stipendiat
University of Pittsburgh

Alexandra N. Leontieva, dr. art., var gjesteforsker ved Baltic and East European Graduate School, Södertörns Högskola, i oktober 2002 – januar 2003. Siden mars 2003 er hun postdocstipendiat ved University of Limerick, Irland.

Karin Sarsenov, FD, er forsker ved Institusjonen for Øst- og Centraleuropastudier, Lunds Univer- sitet. I 2003 er hun postdocstipendiat ved Univer- sity of Pittsburgh, USA. Artikkelen ble skrevet innenfor rammer for et prosjekt om russisk ekte- skapsmigrasjon, som har fått støtte fra bl.a. Cen- trum for Europaforskning, Lunds universitet.

Noter

1. Jf. veiledningen i «Kniga-rukovodstvo» [for women], *Elena's Models: Russian Marriage Agency*, <http://www.zamuzh.com/book/selfinfo/index.htm>, 8. august 2001.
2. *Torsk på Tallinn: En liten film om ensamhet*. Sverige, 1999. Regi Tomas Alfredsson.
3. Følgende søkestringer ble brukt: (ryska vid kvinna) och (Sverige eller svensk); (ryska vid kvinnor) och (Sverige eller svensk); («rysk* kvinn*») och (sverige eller svensk); ((rysk*1 im kvinn*5) eller ryskor*3) inte(ryssland. geo); («rysk* kvinn*» eller ryskor*) och (Sverige eller svensk).
4. Som et eksempel kan vi nevne at vi bare fikk ett treff i en artikkel om Ludmila Engquist, til tross for at den store dopingskandalen foregikk under den relevante tidsperioden. Et kontrolløk på «Ludmila Engquist» gav over 700 treff. Dette viser begrensninger ved søket, for selv om leserne godt kan være klare over at Engquist opprinnelig er russisk, forblir artiklene om henne utenfor vårt søk, da hun ikke blir henvist til spesifikt som «russisk kvinne».
5. Her gjelder samme reservasjon som ovenfor: på samme måte som et søk etter «russisk(e) kvinne(r)» ikke henter alle artikler om russiske kvinner, fordi disse eksakte ord ikke brukes for å nevne dem, så savner søkeresultatene om «russiske menn» mange relevante artikler. Svinnet kan være enda større her, da russiske menn omtales ved bruk av det egentlig kjønnsnøytrale «russere».
6. Eller, riktignok sagt, familieggjenforening, da ikke alle som får opphold på dette grunnlag nødvendigvis er gift, men kan være f.eks. barn og foreldre til personer bosatt i vertslandet.
7. Det kan likevel nevnes at flere russere fikk arbeidstillatelse (i kategorien C) som spesialister i Sverige enn i Norge (346 kvinner og 768 menn; i Norge var tilsvarende tall 140 kvinner og 141 menn).

Litteratur

- Byberg, Ingvild Hauge (red.) 2002. *Innvandrerkvinner i Norge: Demografi, utdanning, arbeid og inntekt*. Statistisk sentralbyrå, Oslo – Kongsvinger.
- Enloe, Cynthia 2000. *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*. University of California Press, Berkeley.
- Goscilo, Helena 1995. The Gendered Trinity of

Russian Cultural Rhetoric Today – or The Glyph of the H(i)eroine. I Nancy Condee (red.): *Soviet Hieroglyphics*, Bloomington, 68–92.

- Goscilo, Helena 1996. *Dehexing Sex: Russian Womanhood During and After Glasnost*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- «Kniga-rukovodstvo» [for women], Elena's Models: Russian Marriage Agency, <http://www.zamuzh.com/book/selfinfo/index.htm>, 8. august 2001.
- Layton, Susan 1994. *Russian Literature and Empire*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lemish, Dafna 2000. The Whore and the Other: Israeli Images of Female Immigrants From the Former USSR. *Gender & Society* 14 (2), 333–349.
- Mathisen, Stein 1998. Det farlige naboskapet i nord: Eksplisitte og implisitte fortellinger på en «ny» grense. *Tradisjon* 29, 11–23.
- Møller, Peter Ulf 1999. Russian identity as an East-West controversy: Outlining a concept. *Through a Glass Darkly* (=Slavica Lundensia 19), Lund, 1–14.
- Palej, Marina 2000. *Long Distance, ili Slavjanskij aktsent [Lang avstand, eller En slavisk aksept]*. Vagrius, Moskva.
- Pettman, Jan Jindy 1996. *Worlding Women: A Feminist International Politics*. Routledge, London.
- del Rosario, Virginia O. 1994. Lifting the smoke screen: dynamics of mail-order bride migration from the Philippines (avhandling). ISS, The Hague.
- Reisenleitner, Markus 2002. Central European Culture in Search of a Theory, or: The Lure of «Postcolonial Studies». *SpacesOfIdentity* 2. http://www.univie.ac.at/spacesofidentity/_Vol_2_2/_HTML/Reisenleitner.html, 21. oktober 2002.
- Robinson, Kathryn 1996. Of mail-order brides and «boys»' own tales: representations of Asian-Australian marriages. *Feminist Review* (52), 53–68.
- Said, Edward 1978. *Orientalism*. Pantheon, New York.
- Stenvoll, Dag 2002. From Russia with Love? Newspaper Coverage of Cross-Border Prostitution in Northern Norway, 1990–2001. *European Journal of Women's Studies* 9 (2), 143–162.
- Truong, Thanh-Dam & Virginia del Rosario 1995. Captive outsiders: the sex traffick and mail-order brides in the European Union. I M. Grey og J. Wiersma (red.): *Insiders and outsiders*. Kok Pharos Publishing House, Kampen, 39–61.
- Tuchman, Gaye 1996. Women's depiction by the

mass media. I H. Baehr og A. Gray (red.): *Turning it on: A Reader in Women and Media*. Arnold, London, 11–15.

Siterte avisartikler

Aftenposten 30. januar 2000. Ole Magnus Rapp: Frittalende jurist er uønsket i Tana, s. 5.

Aftenposten 25. august 2000. Ole Magnus Rapp: Vil kvotere finnmarkingens russerkvinner, s. 3.

Bergens Tidende 6. desember 2000. Galina Bju-

gan: BT og russiske kvinner, s. 25. Roy Hilmar Svendsen: Russiske kvinner blir mobbet, s. 4.

Dagbladet 11. februar 2000. «Jeg betaler russiske jenter for sex», s. 20.

Dagbladet 29. september 2000. Skjalg Fjellheim: Grenseløs kjærlighet: Norsk-russisk ekteskapsboom, s. 14.

Expressen 1. oktober 2001. «Alla får vad de vill ha»: Glesbygdshallicken Pekka berättar hur han säljer ryska kvinnor till svenska män.

Hva er tradisjonalsisme?

Utvidet morskap og ekteskap i Aleksandra Chistyakovas livshistorie

Av Anna Rotkirch

I denne artikkelen om Aleksandra Chistyakovas (f. 1922) livshistorie (Chistyakova 1998) har jeg valgt å fokusere på beskrivelsene av en alminnelig sovjetisk familie og livet som arbeidstaker. Jeg stiller spørsmålet om i hvilken grad det gir mening å si at den sovjetiske kjønnskontrakten «viet kvinnene til staten». Deretter introduserer jeg begrepet *selektiv tradisjonalsisme* som et ledd i å klargjøre årsakene til og nyansene i den sovjetiske kjønnsstradisjonalismen.

Chistyakovas livshistorie «Nok for én kvinne?» er en interessant og sterk beskrivelse av livet til en kvinnelig lønnsarbeider fra Sibir.¹ Den er et bilde på den dramatiske endringen som kjønnsforholdene i Russland gjennomgikk på litt over et tiår, fra slutten av 1920-tallet til tiden etter andre verdenskrig. Sovjetiske kvinner i Chistyakovas generasjon opplevde raske forandringer i mobilitet med hensyn til sosiale og kjønnsmessige forhold. De fikk muligheten til å bestemme over egen utdanning, ektemann, antall barn og bruken av egne penger. I 1930-

årene bygget det sovjetrussiske kjønns-systemet på en ordning med lønnsarbeidende mødre, noe som i stor grad forble uendret til langt ut på 1990-tallet (Temkina & Rotkirch 1997; Liljeström 1995). Alle kvinner skulle ta lønnet arbeid og få barn, mens den sosialistiske staten skulle påta seg det tradisjonelle husarbeidet på en bedre måte gjennom opprettelsen av statsdrevne kantiner og barnehager. Da Chistyakova ble myndig, var det ikke lenger aktuelt å avskaffe verken familien eller husarbeidet, slik det hadde vært en kort periode på 1920-tallet. Stalinismen

gjeninnførte ideen om det velstelte og velholdte hjem, kvinnen som den skapende part og mannen som en noe fjern, men autoritativ skikkelse. Særlig i etterkrigstiden la den stalinistiske sosialismen vekt på svak og undertrykket kvinnelighet og moderat forbruk som et ledd i å fremme middelklasseverdier.²

Gjennom muntlige og skrevne livshistorier kan vi nå få innsikt i hvordan denne kjønnskontrakten utspilte seg i hverdagslivet, med andre ord på hvilken måte uformelle omsorgsmønstre, utvekslinger og sosiale relasjoner gjensidig påvirket legfolks oppfatninger av kjønnsidentitet, slektskap og kjærlighet. Chistyakovas vitnesbyrd er unikt fordi det gir uttrykk for erfaringene til eldre kvinner på den russiske landsbygda.³ Det er også uvanlig med tanke på graden av personlig tragedie; da hun ble gammel hadde Chistyakova mistet begge barna sine, og mannen hadde sittet i fengsel for drap. Historien hennes kan likevel brukes som en case-studie for å utforske hvordan russisk kjønnsstradisjonalisme kommer til uttrykk, noe jeg vil forsøke å gjøre nedenfor. Først en kronologisk oversikt over Chistyakovas liv. De viktigste hendelsene i Chistyakovas liv står til venstre, og viktige vendepunkter er uthøvet. Til høyre står noen av sovjethistoriens viktigste begivenheter som fikk direkte innvirkning på livet hennes.

Barndom og utdanning

Aleksandras mor ble født inn i en fattig landsbyfamilie i Sibir ved utgangen av det 19. århundre. Aleksandras bestemor måtte sende døtrene ut i arbeid da hun ble enke. «Mor fikk alltid mye skryt for maten sin. Hun hadde lært det hjemme hos velstående familier. Etter at faren døde, arbeidet hun som barnepike fra hun var sju, deretter som hushjelp. Slik lærte hun alt. I en alder av sytten var hun alt gift.» Aleksandras far vokste også opp i

en fattig jordbruksfamilie med for mange munner å mette. Paret slo seg ned i den lille byen Maloitatka, vest for Tomsk, og fikk til sammen seks barn, hvorav fem døtre (Aleksandra var den fjerde), samt en lillebror. Aleksandras første barnsminner – nedtegnet i dagboken i 1946 da hun var 24 år gammel – vitner om en stor og lykkelig familie. Når foreldrene arbeidet ute på markene, sto de tre eldste døtrene for husarbeidet. De beste minnene er fra da hele familien lagde *pelmeni* sammen: «Mor lager deigen, far ruller kjøttet, og alle er sammen om å lage dem, og vi synger alltid når vi gjør det» (Chistyakova 1998:34).

Så fikk Aleksandras mor tuberkulose. Først reagerte faren med behørig bekymring: Han solgte familiens ku og sendte kona til behandling på nærmeste sykehus i Tomsk, der hun ble frisk, om enn midlertidig. I 1928 begynte Aleksandras storesøstre på skolen i nabobyen Itata, og hun overtalte foreldrene til å la henne begynne tidligere så hun kunne bli med sin kjære søster Katya. I årene som fulgte vedvarte morens sykdom (og hun fødte to barn til). Da moren ble innlagt på sykehus nok en gang, begynte faren å drikke for mye og være borte hjemmefra. Da moren kom hjem, hadde barna sluttet å gå på skolen, klærne var fillete, og faren sto i med «ei budeie». I 1932 skilte moren seg fra ham, og han forsvant og blir ikke nevnt siden i Aleksandras livshistorie.

Etter foreldrenes skilsmisse bodde Aleksandra i Maloitatka sammen med søstrene, moren, bestemoren og en onkel. Kort tid etter brant huset ned til grunnen og gjorde dem hjemløse. De eldste søstrene var allerede gift, så de mellomste barna, Aleksandra og Katya, måtte arbeide hjemme hos andre familier – Aleksandra som barnepike, Katya som hushjelp – som en gjentakelse av barndoms erfaringene til Aleksandras mor. De to yngste ble tatt hånd om av bestemoren og onkelen. Vi får ikke vite hvorfor eller hvor Aleksandras mor dro. «Mor dro

Kronologisk oversikt over Aleksandra Chistyakovas livshistorie (vendepunkter uthevet)⁴

1918		Sovjetrussisk familielevgivning
1920		Rett til selvbestemt abort
1922	Aleksandra (A) blir født i Maloitatka A er familiens fjerde datter	
ca. 1926	Moren får tuberkulose, lillesøster Tamara blir født	
1928	A begynner på skolen i Itata	Første femårsplan
1929	A's bror blir født	Tvungen industrialisering og kollektivisering av jordbruket
1932	Familien flytter til Tyazhin Hungersnød i hele landet	
1932	A i 3. klasse. Moren syk på ny A's foreldre skiller seg. Familien splittes, A tigger om mat med søsteren	
1936	A blir hos eldre søster. Går i 4. klasse	Abortforbud gjeninnføres
1939	A slutter seg til mor og yngre søstre i Taiga A fullfører 7. klasse og begynner på yrkesskole. A til Novosibirsk for opplæring på byggeplass	2. verdenskrig starter
1943	A til Kemerovo, tar sjåførtimer	
1944	Gifter seg med Stepan Chistyakov, f. 1927. 1. graviditet. Stepan dømmes til 3 år	
1945	Stepan løslates i amnesti etter krigen	2. verdenskrig over
1945	Første sønn blir født, Vladimir (Volodya)	
ca. 1947	2. graviditet, ulovlig abort. Stepan arbeidsløs, deretter traktorsjåfør	
ca. 1948	A søker lønnet arbeid etter langvarig omsorgspermisjon. A ansatt på jernbanestasjon	
1949	Andre sønn blir født, Anatolij (Tolya) 4. graviditet, ulovlig abort	
1953		Stalin dør
1955		Abort igjen lovlig
1958–60	A bygger nytt hus	
1960/61	Stepan dreper sin mor. A redder ham fra dødsstraff, Stepan i fengsel	
1968	Volodya gifter seg	
13.6.1968	Tolya dør i ulykke i hæren	
1975	Stepan løslates	
1977	A blir pensjonist	
ca. 1978	Volodya dør i ulykke	
1991		Sovjetunionen oppløses
1997	A bor sammen med Stepan, som er aktiv i lokalsamfunnet	

alene,» skriver Chistyakova (1998:3), og dette er det eneste hun skriver om at hun ble forlatt av både faren og moren i løpet av ett og samme år.

Høsten etter kom hungersnøden. Katya og Aleksandra måtte tigge på gaten etter mat. I 1939 ble Aleksandra gjenforent med moren og sine yngre søsken i Taiga, en by i Tomsk-regionen. Situasjonen ble gradvis bedre, i det minste sammenlignet med sammenbruddet og kaoset i begynnelsen av tiåret. Aleksandra var første generasjon i familien som fullførte sju års skolegang. Da annen verdenskrig brøt ut, var Aleksandra 17 år gammel og hadde akkurat flyttet til Sibirs største by og industrielle sentrum, Novosibirsk, for å arbeide på en byggeplass. Hun forteller stolt hvordan hun holdt ut å arbeide ute under barske forhold selv om de andre kvinnene sluttet. Hun ble forflyttet nordover til industribyen Kemerovo, der arbeidsgiveren ordnet med leilighet til henne. Hun arbeidet en liten periode som maskinist på stasjonen, men likte seg dårlig og søkte seg til sjåførkurs. Fordi hun var kvinne, tvilte man på kompetansen og egnetheten hennes, men hun var målbevisst: «Jeg påpekte at siden jeg ikke ville bli tatt med til fronten, burde jeg ta plassen til en mann på hjemmefronten. Og jeg lyktes» (Chistyakova 1998:40).

Etter at hun sluttet i dette arbeidet i forbindelse med den første graviditeten, ble Aleksandra i en alder av 29 ansatt ved jernbanen, hvor hun ble værende til hun pensjonerte seg som 55-åring.

Sammen med Stepan

Da Aleksandra kom til Kemerovo, tok det ikke lang tid før hun ble kurtisert av «en landsens gutt med krøller, men jeg likte ham slett ikke». «Alt ved ham viste at han var simpel og manglet folkeskikk.» Gutten var fem år yngre enn henne og het Stepan, eller «Stepa». Til tross for dette

førsteinntrykket av Stepan – skrevet i 1946, etter at de hadde vært gift i noen år og hun allerede hadde nye grunner til å angre på sitt valg – bestemte hun seg raskt for at hun ville få ham til å forandre seg og alltid bli hos ham.⁵ «Det var på den tiden Stepan smadret en bil og jeg begynte å synes synd på ham.» Han flyttet inn i leiligheten hennes etter en av sine mange krangler med søsteren og moren. Like etter ble hun gravid (Chistyakova 1998:41–42).

Stepan drakk mye og klarte ikke å gi Aleksandra den ømheten og oppmerksomheten hun lengtet etter. Helt i starten av samlivet ble Stepan dømt til tre års fengsel for å ha forårsaket arbeidsulykker i beruset tilstand, men han ble løslatt under et generelt amnesti etter krigen. Chistyakovas slektninger skal visstnok tidlig ha kommet til den konklusjon at ekteskapet var hennes største feiltrinn i livet. Likevel ble hun hos ektemannen – og levde tydeligvis fremdeles sammen med ham da utgivelsen av livshistorien gjorde henne berømt over hele Russland.

Fra Kemerovo flyttet paret først til landsbyen der Stepans mor bodde, der de delte en leilighet med Stepans søster og en annen mor med to barn. I 1945, i en alder av 23, fikk Aleksandra sønnen Volodya. Chistyakova bemerker at det var svigermoren og en venn av Stepan, og ikke barnefaren, som hentet henne på sykehuset. «Det var da min lidelse begynte. Mannen min drikker, går ut med gutta, jeg er trist. Volodya suger bryst og skriker hele natten, noen ganger hele dagen. Jeg kan ikke forstå at det ikke tok livet av ham» (Chistyakova 1998:42).

Etter krigen kom Stepans far tilbake fra fronten, men flyttet snart ut igjen og var ute av familiens liv de neste femten årene. Svigermoren skaffet seg et bedre bosted gjennom et statseid gårdsbruk (*sovchoz*) og flyttet dit med sin egen datter, Aleksandra og lille Volodya. Aleksandras familie fortsatte å bo hos Stepans

mor i kortere og lengre perioder i tiårene som fulgte.

Delvis på grunn av Volodyas kolikk besluttet Aleksandra å bli hjemme med ham i noen år. Historien om hvordan Aleksandra skaffet seg nytt arbeid etter at den første sønnen ble født, er verdt å sitere her:

Vi var tre stykker (Stepan, hans søster og Aleksandra), og alle var vi arbeidsløse. Jeg lette etter arbeid. Jeg fikk høre at de trengte bilkyndige kvinner i gruen. Jeg dro hjem og sa til ham: Jeg melder meg der. Mannen min sa: «Når du dør, da kan du leve under jorda.» Jeg dro til kantina, der trengte de ei kassadame. Igjen sa han: «Jeg kan banne så mye jeg vil hjemme, det er bedre enn at de banner til deg i kantina.» Da bestemte jeg meg: «Jeg spør ikke ham, for da finner jeg aldri et arbeid.»

Jeg dro til gravestasjonen. Jeg møtte veieren Galya, ei søt ung jente. Jeg spurte rett ut: «Trenger dere en sporskifter eller en veier?» [...] Jeg skrev en søknad og arbeidsformannen skrev under med det samme: «Meld deg som vaktmann på stasjonen Butovskaia i Shishkina.» [...] Administrasjonssjefen skrev også under. [...] På vei hjem stoppet jeg ved Severnyirestauranten og kjøpte to brød på fire hundre gram, og for brødkupongen på matkortet kjøpte jeg pølse. Da strålte jeg av lykke og stolthet fordi jeg hadde klart å få fast grunn under føtten igjen. Jeg gikk så fort at ingen kunne ha tatt meg igjen. Jeg ville overraske Stepan og ta vare på min kjære sønn. Stepa ble faktisk glad da jeg fortalte at jeg skulle bli vaktmann på stasjonen ved Butovskaia-gruen. (Chistyakova 1998:88)

oppstå mellom ektefellene som følge av arbeidsinntekten hennes, og sin egen uendelige lykke. På lang sikt ble da også familielivet noe roligere, og Aleksandra fikk ofte anledning til å føle seg «på fast grunn». Hun likte arbeidet og de fordelene hun fikk, for eksempel muligheten til ta med seg kull hjem fra arbeid for å bruke det til fyring i sitt eget hjem. Stepan passet på huset når hun hadde nattskift. Huset var ryddig, gulvene skinte «som en eggeplomme», og babyen var ren. Svigermoren ble så imponert over den økte levestandarden at hun ville flytte sammen med dem nok en gang (Chistyakova 1998:44).

I 1949 ble Stepan og Aleksandras andre sønn, Anatolii, født. Mellom og etter disse to fødslene hadde Aleksandra (minst) to ulovlige aborter, hvorav den første var nær ved å ende med døden. Stepan drakk forholdsvis mye på den tiden, men i perioder levde de som korrekte og kultiverte borgere og gikk «på kino, eller leste bøker». Aleksandra fikk ofte ros og belønning for sin innsats på jernbanen.

Men det er også på denne tiden at vi får den første detaljerte beskrivelsen av et av Stepans mange sjalusiutbrudd. Vi får vite at årsaken var svigermorens uttalelser om noe Aleksandra hadde sagt om sine tidligere beilere, en gang de to kvinnene la skylden på hverandre for Stepans alkoholforbruk. Da Stepan hørte dette, slo han kona i hodet og rev i stykker klærne hennes. Den gangen dro hun til søsteren, som rådet henne – som alltid – til å gå fra ektemannen. I stedet skrev Aleksandra et brev der hun truet med å ta livet av seg hvis han noensinne slo henne igjen. Han ba om tilgivelse, og fikk det (Chistyakova 1998:45–50).

I 35-årsalderen fikk Aleksandra problemer med gjenstridige nervebetennelser. Hun var syk i flere måneder av gangen, men ble frisk etter flere sykepermisjoner på spesialsanatorier, innleggelser som arbeidsgiveren organiserte og

Her bruker Chistyakova eventyrstrukturen med tre forsøk for å beskrive både den potensielle spenningen som kunne

betalte. Mot slutten av 1950-tallet startet Aleksandra et av sine største livsprosjekter, nemlig å bygge et hus for familien. Hun ledet organiseringen og var nesten økonomisk eneansvarlig for byggingen. Stepan slet også med helsa, og Aleksandra presset på for at han skulle få dekket turer til sanatoriet av arbeidsgiveren. Med jevne mellomrom måtte Aleksandra dessuten redde ham fra konsekvensene av de ulykkene han forårsaket på arbeid – for eksempel da hun beviste at han ikke kunne anklages fordi sjefen bare hadde sett en traktor som var sunket i myra, og ikke at det faktisk var Stepan som kjørte den! Nesten like ofte prøvde hun å påvirke arbeidsgiverne til å bedre oppførselen hans, eller i det minste fortelle henne hvor mye penger han burde ha med hjem.⁶

Så inntreffer den første av de ugjenkallelige tragediene. I et selskap ble Stepan nok en gang sjalu og voldelig. Da Aleksandra våknet, lå hun på sykehuset, mens svigermoren var «på likhuset». For å ha drept sin egen mor skulle Stepan henrettes. Aleksandra reiste – for første gang i sitt liv alene – til Moskva for å forsvare ham. Hun lyktes, og Stepans dødsstraff ble redusert til femten år i fengsel.

Mens Stepan sonet, døde deres yngste sønn Tolya i førstegangstjenesten. Aleksandra fikk vite at han ved et uhell hadde blitt klemte i hjel under en kran.

Midt på 1970-tallet kom Stepan hjem fra fengselet. Eldstesønnen, Volodya, var da gift og hadde to barn. Begge sønnene arbeidet innen bygg og anlegg, men Volodya hadde latt seg overtale av moren til å studere til bergverksingeniør ved en yrkeshøgskole. Familien levde derfor i det Aleksandra anså som luksus: De hadde tre rom og kjøkken, piano og et kinesisk servise til tolv personer. Men så, mot slutten av 1970-tallet, ble også Volodya drept i en ulykke, etter at han forsøkte å klatre opp til leiligheten fra naboens balkong. Alkoholens rolle i denne ulykken nevnes ikke, men leseren vet at Volo-

dya allerede hadde drukket og røykt i mange år.

«Er dette skjebnen? Eller ikke å vite hvordan man kan leve annerledes? Jeg vet det ennå ikke» er siste ord i Aleksandra Chistyakovas utgitte livshistorie. Slike luftige betraktninger er ikke typiske for teksten som helhet. Den inneholder i stedet langt flere antydninger om tårer, om øyeblikk når det ikke hjelper å gråte og man likevel gjør det. En annen gjenganger er klagesanger i form av dikt og brev til Stepan: «Alt det gode og sunne i min skapning, ga jeg deg. [...] Jeg hadde ikke styrke til å omskolere deg, jeg håper du er fornøyd med den tilstanden du har drevet meg til» (Chistyakova 1998:81). Utdragene fra dagboken inneholder også mange lange sitater av både Aleksandras og andres klagesanger i forbindelse med slektningers og barns død. Det er imidlertid viktig å huske at den formen for retorisk bruk av selvforsakelse og passivitet ikke innebærer faktisk passiv oppførsel. For Chistyakovas livshistorie viser virkelig at hun kunne være svært beslutsom og sta – for eksempel da hun reddet Stepan fra dødsdommen eller i måten hun påvirket sønnens valg av utdanning på.

Utvidet morskap

Det blir ofte understreket at det store gjennombruddet med hensyn til kvinnelige arbeidere i Russland ikke kom med bolsjevikrevolusjonen, men under Stalins tvungne industrialisering fra 1928 (f.eks. McDermid & Hillyar 1998). Livet til Aleksandras bestemor på 1890-tallet og Aleksandras mor på 1920-tallet var ganske likt: Begge var utdannede bondekoner som arbeidet lange dager og fødte mange barn. Endringen kom i Aleksandras generasjon, men ikke i form av at kvinner plutselig begynte å arbeide. I hennes familie hadde kvinnene alltid arbeidet – på jordene, med husarbeidet og

hjemme hos andre. For kvinner med barn handlet morskap, slik Frances Pine (2001:61) så treffende har beskrevet det, «like mye om å *gjøre* som om å *være*». Morskap betød ikke passivt familieliv, men hadde en viktig offentlig dimensjon (ibid.:59). Faktisk vil uttrykket «tradisjonelt morskap» for Russlands vedkommende bety kvinner som oppdrar barn og arbeider. Endringen på 1930-tallet var kvinnes raske utdanning og inntreden i industriens arbeidskraft, særlig den store økningen i fabrikkarbeid, og lønningene dette arbeidet (i motsetning til jordbruk og kollektivbruk generelt) førte med seg – penger som kvinnene fritt kunne bruke. Hvis det var slik at én av ektefellene i en sovjetisk familie styrte familieøkonomien, var det som regel kona.

Kvinner i lønnet arbeid som samtidig fikk barn, ble fort normen både offisielt og for folk flest. Chistyakova (1998:42) har for eksempel et behov for å rettferdiggjøre beslutningen om å bli hjemme med det første barnet på slutten av 1940-tallet:

Jeg arbeidet ikke lenger. Hvor kunne jeg dratt med en slik [skrikende] unge, hvem ville sagt ja til å passe ham? Og arbeidet var upraktisk, over åtte kilometer unna. Jeg trodde at fordi jeg var gift og hadde et lite barn, ville ingen dømme meg hvis jeg sluttet. Særlig ikke siden krigen var over.

Den raske overgangen til lønnet industriarbeid gikk hånd i hånd med et kraftig fall i antall fødsler. Det tradisjonelle mønsteret på den russiske landsbygda hadde vært ekteskap i ung alder og mange barn, men dette endret seg i 1930-tallets Sovjet-Russland, til senere ekteskapsinngåelse og færre barn (Jones & Grupp 1987). Til sammen utgjorde disse to tendensene den største forandringen for Aleksandras generasjon, sammenlignet med moren og bestemoren. Selv om den pålagte og raske industrialiseringen

påvirket begge kjønn, er det klart at endringene i fødselsmønsteret hadde en mer direkte innvirkning på kvinners liv. Uttrykket «kjønnskontrakt» kan derfor like godt uttrykkes som «hvem tar seg av barna?». Det ble stadig vanskeligere å svare på dette spørsmålet ettersom mødrene arbeidet langt hjemmefra og barneomsorg og andre grunnleggende tjenester i regi av staten ikke var tilstrekkelig utviklet. Å bli heltidsarbeidende mor i Sovjet-Russland var det samme som å utvikle intrikate nettverk av hovedsakelig kvinnelig omsorgsarbeid.

For det reduserte antall barn som nå ble født, var det utvidete morskapet av stor betydning. Gjennom den utvidete morsrollen – normen i de fleste ikke-europeiske kulturer – blir barn og hjem tatt hånd om av et stort nettverk av hovedsakelig kvinnelige slektninger. Den biologiske moren og hennes mor og søstre, eller svigermor og svigerinner, danner kjernen, og rundt seg samler de andre slektninger, venner og naboer.

Aleksandra ble oppfostret først og fremst av sine biologiske foreldre frem til skilsmissen. Hun kom til verden i morens landsby, dit moren dro tilbake da hun forlot sin utro og drikkfeldige ektemann. I denne og senere kriser – tapet av huset, hungersnød – var moren avhengig av slektningenes hjelp. Det samme var Aleksandra da hun fikk egne barn. Da hun fikk sin første sønn, Volodya, kom Aleksandras mor, og fordi hun raskt fikk forståelse av de ekteskapelige problemene, dro hun hjem igjen og tok barnet med seg. Å få Volodya tilbake var ikke lett, og Aleksandra måtte sende mange krasse telegrammer før han kom tilbake. Da Aleksandra ventet barn nummer to, dro hun til morens hjemby for å føde der. Etterpå tok hun sin yngste søster med til Kemorovo som barnepike, og denne søsteren fortsatte å bo i byen og giftet seg med en av Stepans kamerater.

Sannsynligvis ville Aleksandras slektninger tatt seg av barna hvis hun hadde

omkommet i en ulykke. Men det var Stepans slektninger på morssiden som var direkte involvert i livet hennes til daglig. I tråd med russisk skikk flyttet Aleksandra inn hos svigermoren, som hun kalte «mor». Tidlig i ekteskapet bodde hun også sammen med Stepans søster.

Aleksandras to husprosjekter i 1947 og på slutten av 1950-tallet må ses i lys av dette – det er et generelt ønske om «å bo som andre folk, i hvert fall i disse årene», men også et forsøk på å bo atskilt fra Stepans slektninger. Parets forhold til Stepans mor var aldri enkelt, og vi har sett at hun flyttet inn og ut hos dem avhengig av egen inntekt og forholdet til andre slektninger. På slutten av 1940-tallet hadde for eksempel svigermoren begynt å drikke for mye, og etter at naboene klaget over oppførselen hennes, kastet Stepan henne ut av huset. Aleksandra, som ikke var særlig nært knyttet til svigermoren, klaget over tapet av hjelpende hender: «Vi fikk være i fred, men det gjorde det ikke lettere for meg. Før hadde jeg i det minste mors hjelp, så jeg ikke var helt alene» (Chistyakova 1998:42 og 48).

Tidligere, da begge guttene var små, beskriver Chistyakova hvordan hun ansatte en barnepike fordi svigermoren alltid var på arbeid. Det er nesten så hun bruker svigermorens fravær til å forklare aborten i den fjerde graviditeten:

Jeg var gravid igjen. Til stor sorg. Tolya var ennå liten, ingen hjelp å få av mannen min, heller ikke av moren hans. Hun hadde fått arbeid i en sauna, hun hadde begynt å tjene penger. Hun begynte å spise for seg selv, jeg måtte skaffe barnepike. Jeg fant ei ung jente. Jeg tok abort igjen. (Chistyakova 1998:45)

Utvidet morskap gjorde bestemødre til en funksjonell nødvendighet, enten de berørte parter likte det eller ikke (Seme-

nova 1996). Chistyakovas livshistorie viser hvordan dette trekket ved russisk familieliv var en del av det nære forholdet mellom byen og landsbygda i det sovjetiske samfunnet. Tvungen industrialisering, ødeleggelsen av markedet for landbruksvarer og pålagt statlig distribusjon, bidro til det særegne sovjetiske fenomenet der landsbyboerne reiste til byen for å kjøpe mat. Samtidig brukte innbyggerne i byen landsbygda som en kilde til ekstra mat og barneomsorg ved å importere barnepiker og bestemødre, eller ved å sende barna til dem.

Utvidet morskap representerer også en kontinuitet i russisk historie som fortsetter lenge etter Chistyakovas generasjon. Da sønnen Volodya fikk barn, tok han og kona det som en selvfølge at Aleksandra ville ta seg av dem, noe hun likte svært dårlig ettersom foreldrene hadde lite å tilby i gjengjeld (en gang hadde de for eksempel bare «to appelsiner» med seg tilbake fra en romantisk reise til Svartehavet). Likevel rådet hun Volodya sterkt til å forlate kona og flytte hjem til seg igjen – «Jeg har plass, og jeg er ingen dårligere mor enn det hun er» (Chistyakova 1998:80).

Hva var så mennenes rolle i dette bildet på utvidet morskap, som var så typisk for den lønnsarbeidende sovjetiske mor? Både i Stepans familie og i Aleksandras familie, og både i barndommen og i voksenalder, var menn fraværende og ikke til å stole på – det gjaldt også mannlige slektninger som den upålitelige onkelen fra hungersårene. Aleksandras mor, Stepans mor og hans søster var alle skilt, men enkelte av Aleksandras søstre hadde ektemenn som ble værende. Menn kunne gi støtte i form av både penger og omsorg, men de var likevel aldri like nødvendige som det utvidete nettverket av slekt og venner. I dagboken klaget Aleksandra ofte over Stepans dårlige innflytelse på barna og uviljen hans mot å påta seg farsrollen: «Du er en eneste stor misforståelse, ikke en far!» (Chistyakova

1998:52). Utenom dette sier Chistyakova lite om mannens følelsesmessige forhold til barna. På ett tidspunkt klager hun over at han ikke spurte etter barna da hun besøkte ham i fengselet. Hun gir oss bare ett eksempel på faderlig engasjement, men det er desto mer rørende. Da retts-saken om drapet pågikk i rettssalen, så Stepan på sin yngste sønn og begynte å gråte, og litt senere ba han den eldste sønnen om å sette seg nærmere så han kunne se ham bedre.

Gift med staten?

Sovjetstatens kjønnskontrakt der mødre var lønnsarbeidere, er blitt beskrevet som en livsform der kvinner var «gift med staten» (Kiblitkaya 2000). Ifølge dette synet var det ikke den spissborgerlige, mannlige forsørgeren, men den patriarkalske sosialiststaten som støttet og utnyttet kvinnelig arbeidskraft. Sosialistisk sosialpolitikk kan også tolkes slik at den bevisst undergravet mannens patriarkalske rolle i familien for å oppnå økt kontroll over kvinner så vel som over menn (Kukhterin 2000). Ifølge Marina Kiblitkaya (2000) var dette «ekteskapet» først og fremst basert på kvinners plikt-følelse i forhold til lønnet arbeid, en plikt som for sovjetstatens første generasjoner ofte utviklet seg til en sterk forpliktelse og et følelsesmessig forhold til arbeidet.

Som vi har sett viser livshistorien til Chistyakova hvordan staten – via arbeidskollektivet – faktisk ga henne mye av det hun ønsket seg, men ikke fikk av ektemannen: forståelse, lykke, vennskap, hvile, ærlighet, belønning og gaver. Arbeidet er den eneste kilden til stolthet, suksess og selvfølelse som varer i livet hennes. Både moren, faren, søstrene, andre slektninger, barna, svigermoren og Stepan sviktet henne før eller siden med skjebnesvangre konsekvenser. Men arbeidsplassen sviktet aldri. Den ga henne mat, helbredet henne og husket til og

med fødselsdagen hennes og kvinnedagen 8. mars, som ektemannen og sønnene hadde en tendens til å glemme. Da Aleksandra gikk inn for å bedre arbeidsforholdene, ble resultatet både høyere lønn og to nye ansatte – svært ulikt hennes mange forsøk på å forbedre ektemannen. Aleksandras overgang til pensjonistenes rekke var i enda større grad preget av sterke følelser og stolte minner.

Uttrykket «gift med staten» omfatter også det faktum at sovjetiske menn i liten grad fikk inngå i den sovjetiske kjønnskontrakten. Kontraktsforholdet fokuserte på kvinner, for det var de som ble holdt ansvarlige for barneoppdragelse og sosial reproduksjon.

Uttrykket «gift med staten» tar imidlertid ikke hensyn til to viktige aspekter. For det første innbefatter det ikke de fysiske og seksuelle dimensjonene ved kjønn og ekteskap – i dette tilfellet særlig Stepans vedvarende vold mot Aleksandra og slektningene sine og alle de konsekvenser dette fikk for familielivet. For det andre er uttrykket konstruert som et motstykke til ideen om den mannlige forsørger, det vil si at staten støttet kvinner «istedenfor» at ektemannen forsørget henne. Sarah Ashwin (2000:11) hevder for eksempel at «[de sovjetiske] myndighetene forsøkte å inngå en allianse med mødre ved å definere morskap som en edel tjeneste som ble verdsatt av staten, og ikke som et privat anliggende i forlengelsen av forholdet mellom mann og kone». Hun setter dermed statens allianse med mødre opp mot et enkeltstående heteroseksuelt par «private anliggender». Marina Kiblitkaya (2000:65) er inne på det samme når hun introduserer den «mannlige forsørger som en førrevolusjonær skikkelse», og som kontrast til dette skulle sovjetiske kvinner «søke støtte hos staten og på arbeidsplassen, ikke hos en mann».

Å hevde at statlig intervensjon var en motsetning til den mannlige forsørgeren, er imidlertid feil. De fleste menn og

kvinne i Russland levde ikke i kjernefamilier, men i utvidede familieforhold. Som tidligere nevnt har de fleste russere alltid, «tradisjonelt», arbeidet både i og utenfor hjemmet og på andres befaling – først fra husverten og tsaren, deretter fra sosialiststaten. Hierarkiske nettverk mellom kvinner – svigerfamilie og husgjelder – var helt nødvendig for å klare det daglige arbeidet. Aleksandras mor og bestemor var vant til at faren og mannen var borte, enten de slåss, drakk eller sesongarbeidet. Og var de til stede, kunne man ikke regne med at det automatisk betød verken ekstra inntekt eller omsorg.

For det andre tar ikke begrepet «gift med staten» hensyn til betydningen av uformelle sosiale nettverk når det gjaldt å opprettholde den sovjetiske kjønnskontrakten. Som vi har sett, var Aleksandra på mange måter like «gift» med svigermoren og sin egen mor, som hun var med Stepan eller staten.

Kjærlighet og selektiv tradisjonalisme

Siden utvidet morskap eksisterte side om side med en nokså skrupelig ekteskapsordning, er det verdt å se nærmere på skildringene av heteroseksuell kjærlighet i Chistyakovas livshistorie. De synes å følge to ganske vanlige trekk i selvbiografiene til russiske kvinner: historien om den første og sødmefylte kjærligheten (med tragisk utgang) og historien om det ulykkelige forholdet kvinnen ikke desto mindre velger å bli værende i. Den første historien er selvsagt ikke unik for russisk kultur, selv om den ekte og ulykkelige kjærlighetens stilling synes å være særlig fremtredende i Sovjet-Russland (Rotkirch 2000:58–77). Kozlova og Sandomirskaja (1996:73) mener denne karakteristikken kan spores tilbake til den tradisjonelle bygdetilværelsen der de få årene med flørting i ung og ugift alder var den eneste tiden da livet var spontant,

fullt av glede og bittersøte minner.

Den andre, triste kjærlighetshistorien – historien om Chistyakovas ekteskap – er det som tilsynelatende skaper størst irritasjon hos leserne. Litteraturkritikeren Andrei Zorin (1999), som er nesten udelte positiv i sin omtale av Chistyakovas verk, synes teksten «preges av et resignert forhold til skjebnen», og at «det halvhjertede spørsmålet i tittelen synes å være bokens eneste protestutbrudd». Selvfølgelig protesterer Chistyakova; mot arbeidsbyrden, mot uvitende leger, mot skjebnen og, først og fremst, mot Stepan oppførsel. Men protestene har liten troverdighet ettersom hun alltid tilgir ham:

Å, hvilken sorg, min sorg! Selv om jeg er borte fra ham, vet jeg alt hva han gjør. Noen ganger tenkte jeg: Om jeg bare kunne stå opp [fra sykesengen], for da skulle jeg tenke meg nøye om, burde vi leve sammen eller fra hverandre? Han er ikke min venn, han har ikke medlidenhet med meg.

Partneren min drikker igjen. Han er full første dag, så andre dag, på den tredje sier jeg bestemt: det er vodkaen eller meg. Velg selv, men jeg nekter å godta drikkingen din. (Chistyakova 1998:52 og 54)

Så hvorfor går hun ikke sin vei, spør leseren, mens forfatteren nærmest velter seg i elendighet og selvmedlidenhet. «Jeg hadde ikke mot nok til å skille meg fra ham, og jeg måtte tenke på barnas oppdragelse. Hvordan skulle de klart seg uten en far? Nei, når du først har begynt, er det ingen vei tilbake» (Chistyakova 1998:55).

Det er interessant å merke seg at Chistyakova ikke appellerer til de gode og/eller attraktive sidene som Stepan antakeligvis hadde. Den store kjærligheten i tenårene blir beskrevet som «en blomst som fortryllet meg», og hun ville «klemme og til og med kysse ham»

(Chistyakova 1998:37–38), mens Stepan sjelden skildres som særlig romantisk. Vi får bare få antydninger om det motsatte, for eksempel at han pleide å kalle henne «min dronning» og gjennom en øm forsoningsscene etter at hun har avvist ham flere netter på rad:

En natt kom han til sengen vår og hvisket stille til meg: «Sasha, hei, Sasha.» «Hva er det?» svarte jeg. «Slutt å plage meg, kom til meg.» Jeg sa ikke noe, men han tok meg i armene og bar meg som et barn. Han kjærtignet meg og var glad for at vi hadde funnet tilbake til hverandre. (Ibid.:55)

Kanskje utspilte det seg flere lignende scener, og kanskje Chistyakova, som åpent forteller om hjemmeaborter og sykdom, ikke ønsket å skrive noe om seksuell lyst. Uansett kan den gjenstridige hengivenheten for ektemannen godt tolkes som en aktiv holdning til livet – det motsatte av det hennes retorikk av svakhet og selvoppofrelse skulle tilsi. Å bli i ekteskapet, stikk i strid med nære slektningers råd og egen fornuft, eller bare å holde ektemannen i live, krevde stor innsats. Hun måtte for eksempel prøve å få tak i Stepans lønning før han brukte den opp på alkohol, og hun måtte redde ham fra dødsdom ved å reise alene til Moskva for å forsvare ham, som erstatning for en udugelig advokat. Naturligvis kan en slik ekteskapsstrategi aldri anbefales, men blir den av den grunn mindre av en protest?

Jeg må likevel si at det, i det minste for meg, er vanskelig å forstå at Chistyakova faktisk anbefaler neste generasjons russiske kvinner å leve som henne. Da svigerdatteren fortalte at mannen, etter at han fikk en bonus på arbeidet, var ute hele natten og drakk, svarte Aleksandra:

«Er det alt?»

«Er ikke det nok?»

«Det er nok til å bekymre en mor. ... Se på den drukkenbolten av en ekte mann – leiligheten er møblert som hos en formann, og dere flyttet nettopp sammen. ... Jeg mener ikke at det er bra at han drikker, det er ikke riktig, men du bør leve i fred med familien...»

(Chistyakova 1998:76)

Likeledes, da Aleksandras unge venninne klaget over at kjæresten drakk for mye og sa at hun hadde skrevet om dette til moren sin, rådet Aleksandra straks den unge kvinnen til å sende et telegram hjem med følgende beskjed: «Kjære mor og far, alt står bra til» – angivelig for å beskytte morens helse.

Gjennom sin gjenstridige hengivenhet for ektemannen er Chistyakova helt klart ingen typisk representant for sin generasjon, hvor russiske kvinner tok initiativet til skilsmisse, særlig etter at det igjen ble lettere midt på 1950-tallet. Like fullt tar hun opp i seg et typisk trekk for den sovjetiske kjønnskontrakten når det gjelder synet på maskulinitet og femininitet. «Du er en mann, er du ikke,» sa jeg, «du ser sterk og modig ut, men den lille sjelen din er uslere enn sjelen til en svak kvinne» (Chistyakova 1998:50).

En gang da Stepan hadde kraftig hodepine, prøvde Aleksandra å organisere et sanatorieopphold for ham, men han ville ikke skaffe seg legeerklæring og sa han heller ville dø:

«Tror du noen vil bli overrasket,» sa jeg, «om du blir til muld i disse årene. Det er aldri for sent å dø, men for å leve som et menneske, det er da du trenger viljestyrke. Du er mann, men du har ingen viljestyrke, og det er ille. Noen ganger skjemmes jeg til og med fordi du er så svak. Dessuten drikker du vodka.» (Chistyakova 1998:56.)

Slike utsagn er typiske og dukker ofte opp i sovjetiske og postsovjetiske disku-

sjoner, og er blitt kalt russisk *kjønnsstradisjonalisme* (Watson 1993). Ifølge denne tradisjonen skal ektemannen være sterk og autoritativ i hjemmet, mens kvinnen skal være blid og underkaste seg. Denne oppfatningen av kjønn har dype røtter i tsaristisk lovgivning og bolsjevikisk ideologi. Den inngikk også som en integrert del i kontrakten med den sovjetiske arbeidende mor, som skulle sette ektemannens og barnas behov før eventuelle personlige ambisjoner. Både menn og kvinner var i alminnelighet positive til likestilling i arbeidet, men ikke hjemme, og dette gjaldt (og gjelder) også mange karrierekvinner i Russland.

Man skal imidlertid være forsiktig med å blande en slik bekjennelse til «tradisjon» med tradisjonelle metoder. Sovjetisk kjønnstradisjonalisme innebar ofte en normativ *lengsel* etter en viss type varig, stabilt forhold som var «naturlig» og «normalt» (Watson 1993:472; Haukanes 2001). Menn lengtet etter å kunne kontrollere kvinners atferd med hensyn til fruktbarhet og karriere, mens kvinner lengtet etter følelsesmessig og praktisk støtte fra menn (jf. Rotkirch 2000: 130–140). I Chistyakovas tekst ser vi en tydelig strategisk bruk av tradisjoner. Av de tradisjonelle verdiene hentyder hun bare til de som kunne være fordelaktige i hennes situasjon, ikke til andre. I tråd med russisk tradisjon skal for eksempel svigerdatteren adlyde sin svigermor. Aleksandra gjorde dette svært sjelden, og tradisjonen blir aldri nevnt i skildringene av kranglene hun hadde med Stepan's mor. Kozlova og Sandomirskaja har rett når de fremhever at slike lite populære tradisjoner rett og slett forsvant:

Tradisjoner tvinger den forlovede til å underordne seg svigermoren, å utføre visse plikter i hjemmet og i alminnelighet «vise respekt». Når vanemønsteret slår sprekker, slutter forloveder å adlyde. Lydigheten erstattes slett ikke med et annet relasjonsforhold, det

opphører simpelthen å eksistere. Konflikten blir alvorligere og mindre kontrollert. (Kozlova & Sandomirskaja 1996:77)

Denne observante kommentaren hindrer ikke at kvinner i henhold til Kozlova og Sandomirskajas analyse tildeles en mer «tradisjonell» rolle med hensyn til sin mannlige partner. De antyder dermed at nedbrytningen av tradisjonelle kvinnelige og mannlige omgangsformer fulgte et annet mønster:

Kvinnen prøver å etterleve tradisjonelle moralske prinsipper i ekteskapet. For mennene er denne modellen ødelagt. Kvinner gjenskaper tradisjonelle verdier og påtar seg oppgaven med å verne om livet i lokalsamfunnet. Menn drikker for eksempel opp lønningen, men siden man har hagen, høna og hjemlige forsyninger, går familiens liv videre. (Kozlova & Sandomirskaja 1996:72)

Men dette synet på mannens tradisjonelle atferd slår feil idet det inneholder en indirekte referanse til en mannlig forsørger som aldri var vanlig praksis i Russland (heller ikke i de fleste andre land). Tolkningen tydeliggjør ikke godt nok det rasjonelle og pragmatiske *tradisjonsarbeidet* som sovjetrussiske kvinner utførte. For eksempel forteller Chistyakova at Stepan pleide å klage på hvordan hun disponerte inntekten. Hennes reaksjon er ikke å motsette seg «tradisjonen», men å utfordre ham til å leve opp til den:

Mange ganger kranglet vi om penger. Jeg sa: Kanskje det er sant at jeg ikke har greie på penger, men da bør du slutte å drikke og ta styringen selv. Men ikke kjeft på meg foran barna. (Chistyakova 1998:54)

I og med at Aleksandra organiserte og i stor grad finansierte alt familien gjorde,

hadde hun ingen grunn til å sette spørsmålstegn ved prinsippet om at en mann skulle ha ansvar for husholdningspengene. På den annen side var hun rask og effektiv når det gjaldt å overstyre Stepans «tradisjonelt mannlige» forsøk på å bestemme over hvor hun skulle arbeide.

Konklusjoner

Kjønnskontrakten til den sovjetiske arbeidende moren var på mange måter et anliggende mellom kvinnen og staten. En ektemann kunne miste sin innflytelse på konas beslutninger hvis hun valgte å inngå avtaler med arbeidsgiveren uten å si noe til mannen på forhånd. Sovjetrussiske kvinners «ekteskap med staten» bør likevel ses i lys av både de uoffisielle nettverkene av utvidet morskap og den sterke, følelsesmessige pliktfølelsen i forhold til ekteskapet. Det er mulig å se Aleksandras stolthet og glede over lønnet arbeid som et vesentlig trekk ved de sovjetiske arbeidende mødrene som ble økonomisk uavhengige, men som også likte å ta med hjem en ekstra god middag til mannen og barna.

I Chistyakovas historie er forholdet mellom staten og kvinnene hovedsakelig et forhold der staten støtter kvinnene og gir dem makt. Gjennom utdanning og arbeidskollektiver kan hun «stå på fast grunn», realisere drømmen om å bygge et skikkelig hus, bli frisk og i det minste ha delvis kontroll over familien. Chistyakovas familieliv led ikke som følge av yrkeslivet hennes. Tvert imot dro det fordeler av den nå opphevede sovjetiske sosialpolitikken som sørget for billige, ukelange ferier for utslitte kvinner og alkoholiserende menn, og sommerleirer for barn i alle samfunnsklasser. Støtte fra staten og arbeidskollektivet kunne styrke familien istedenfor å undergrave den.

Dette gjaldt selvsagt ikke alle sovjetiske kvinner og deres familier. Chistyakovas livshistorie bidrar imidlertid til å sette

spørsmålstegn ved overfladiske motsetninger mellom kvinners arbeid og familieliv. Den kan beskytte oss mot det utbredte synet at sosialisme fikk kvinner til å «forsømme» og «ofre» sitt private og personlige liv. Ifølge enkelte studier var sovjetrussiske personlige forhold *mer*, og ikke mindre, knyttet til yrkesmessige forhold sammenlignet med situasjonen i Vest-Europa (Lonkila 1998). Disse resultatene motsier enhver enkel påstand om hva det sovjetiske folket forsømte, men de reiser unektelig interessante spørsmål om de ulike betydningene av «det private». Opplevelsen av et «eget rom» eller «tid for seg selv» behøver ikke nødvendigvis å sammenfalle med hjemmesfæren. Det er interessant å merke seg at Aleksandras muntre skildringer av arbeidsplassen på 1940-tallet nesten er et ekko av situasjonen til vår tids vestlige middelklassekultur, der arbeidsplassen skal føles som hjemme, mens hjemmet skal føles som arbeid (Hochschild 1997).

Forholdet mellom kvinners autonomi og deres kritikk av «tradisjonelle» kjønnsroller er heller ikke enkelt. Jeg har også vært inne på at antydninger til den mannlige forsørgeren tjener ulike strategiske formål avhengig av om det er menn eller kvinner som uttaler dem. Når kvinner som Aleksandra Chistyakova sier seg enige i, og gjentar, tilsynelatende kvinnefiendtlige ideer, er dette ofte et uttrykk for lengsel – en drøm om en forsørger nummer to i tillegg til den kvinnelige, og en drøm om en pålitelig ektemann som trår støttende til. Vi må ta større hensyn til hvordan russiske kvinner på ulike måter har brukt sine «tradisjonelle» vaner på rasjonelt og pragmatisk vis, noe som betyr at de vraket de vanene som ga begrenset bevegelsesfrihet og gjentok de som kunne gi dem økt hjelp, støtte, kjærlighet og forståelse.

Anna Rotkirch
forsker

Helsingfors forskarkollegium

Noter

1. Livshistorien er utgitt under tittelen *Ne mnogo li dlia odnoi?* (Nok for én (kvinne)?) – i tidskriftet *Den' i noch'* (Dag og natt), redigert i Krasnoyarsk. Den bygger på dagboknotegnelser og er redigert av journalisten Vladimir Shiriaev. (Artikkelforfatteren har oversatt utdragene fra russisk til engelsk, og de blir her gjengitt på norsk, red.anm.) For en diskusjon om Chistyakovs forfatterskap og en lengre analyse av hennes livshistorie, se Rotkirch (under utgivelse), som denne artikkelen er en kortere og revidert utgave av.
2. For Sovjetunionens kjønnspolitikk og lovgivning på 1930-tallet, se Goldman 1993 og Schlesinger 1949. For stalinismens middelklasseverdi, se Dunham 1976.
3. For andre utgivelser av muntlige historier fra landsbykvinner og arbeidskvinner i samme generasjon som Chistyakova, se Malysheva & Bertaux 1996; Malysheva 1996; Kozlova & Sandomirskaja 1996 og Posadskaya-Vanderbeck & Alpern-Engel 1998.
4. Jeg bruker Chistyakova og nåtidsform når jeg viser til forfatteren av livshistorien, og Aleksandra og fortidsform for å vise til hendelser i hovedpersonens livshistorie, f.eks. «Chistyakova husker hvor glad Aleksandra var for å begynne på skolen».
5. Før Stepan hadde Chistyakova et kort ekteskap som ikke er tatt med her.
6. Det hersket åpenbart stor overbærenhet med fyllekjøring på Stepan's arbeidsplass. En gang Aleksandra ringte uten å gi seg til kjenne og spurte: «Kan De være så snill og fortelle meg hvordan Chistyakovs arbeid er for tiden?», fikk hun straks et fornøyd svar tilbake om at Chistyakovs arbeid var meget bra (Chistyakova 1998:56).

Litteratur

- Ashwin, Sarah 2000. Introduction: Gender, state and society in Soviet and Post-Soviet Russia. I S. Ashwin (red.): *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, Routledge, London, 1–29.
- Chistyakova, Aleksandra 1997. *Ne mnogo li dlia odnoi? Den' i noch'*, Krasnoyarsk.
- Dunham, Vera 1976. *In Stalin's Time. Middleclass Values in Soviet Fiction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Goldman, Wendy Z. 1993. *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social*

Life, 1917–1936. Cambridge University Press, Cambridge.

- Haukanes, Haldis 2001. Introduction. I H. Haukanes (red.): *Women After Communism. Ideal Images & Real Lives*. Universitetet i Bergen, Senter for kvinne- og kjønnsforskning, vol. 12, Bergen, 1–12.
- Hochschild, Arlie R. 1997. *The Time Bind, When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. Metropolitan Books, New York.
- Jones, Ellen og Fred W. Grupp 1987. *Modernization, Value Change, and Fertility in the Soviet Union*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kiblitckaya, Marina 2000. Russia's female breadwinners: the changing subjective experience. I S. Ashwin (red.): *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. Routledge, London.
- Kozlova, Nataliia N. og Irina I. Sandomirskaja 1996. *Ia tak tak hochu nazvat' kino. 'Naivnoe pis'mo'. Opyt lingvo-sotsiologicheskogo chteniia*. Gnozis, Moskva.
- Kukhter, Sergei 2000. Fathers and patriarchs in communist and post-communist Russia. I S. Ashwin (red.): *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. Routledge, London, 71–89.
- Liljeström, Marianne 1995. *Emanciperade till underordning. Det sovjetiska könssystemets uppkomst och diskursiva reproduktion*. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Lonkila, Markku 1998. The social meaning of work: the teaching profession in Post-Soviet Russia. *Europe-Asia Studies*, vol. 50, No 4, 699–712.
- Malysheva, Marina 1996. Migranty v krupnom gorode: istoriia sem'» i Shinelevykh. I V. Semenova, E. Foteeva og D. Bertaux (red.): *Sud'by liudej: Rossiia XX vek. Biografi semei kak ob'ekt sotsiologicheskogo issledovaniia*. Institut sotsiologii RAN, Moskva, 70–98.
- Malysheva, Marina og Daniel Bertaux 1996. The social experiences of a countrywoman in Soviet Russia. I S. Leydesdorff, L. Passerini og P. Thompson (red.): *Gender and Memory*. International Yearbook of Oral History and Life Stories IV. Oxford University Press, Oxford, 31–43.
- McDermid, Jane og Anna Hillyar 1998. *Women and Work in Russia 1880-1930. A Study in Continuity through Change*. Longman, London og New York.
- Osokina, Elena 1999. *Za fasadom «stalinskogo izobiliiia». Raspredelenie i ryok snabzhenii naseleniia v gody industrializatsii 1927–1941*. Rossiiskaa akademii nauk, Institut russkoi istorii, Rossphen, Moskva.

- Pine, Frances 2001. «Who Better than Your Mother?» Some Problems with Gender Issues in Rural Poland. I H. Haukanes (red.): *Women After Communism. Ideal Images & Real Lives*. Universitetet i Bergen, Senter for kvinne- og kjønnsforskning, vol. 12, Bergen, 51–66.
- Posadskaya-Vanderbeck, Anastasia og Barbara Alpern-Engel 1998. *A Revolution of Their Own: Voices of Women in Soviet History*. Westview Press, New York.
- Rotkirch, Anna (under utgivelse). Coming to Stand on Firm Ground: The Making of a Soviet Working Mother. I D. Bertaux, A. Rotkirch og P. Thompson (red.): *Living Through Soviet Russia*. Routledge, London.
- Rotkirch, Anna 2000. *The Man Question, Loves and Lives in late 20th century Russia*. Department of Social Policy, Universitetet i Helsinki, Helsinki.
- Temkina, Anna og Anna Rotkirch 1997. Soviet gender contracts and their shifts in contemporary Russia. *Idäntutkimus: Finnish Journal of Russian and Eastern European Studies* nr. 2, 6–24.
- Schlesinger, Rudolf 1949. *The Family in the USSR. Documents and Readings*. Routledge, London.
- Semenova, Viktoria 1996. Babushki: Semeinye i sotsial'nye funktsii praroditelskogo pokoleniia. I V. Semenova, E. Foteeva og D. Bertaux (red.): *Sud'by liudej: Rossiia XX vek. Biografi semei kak ob'ekt sotsiologicheskogo issledovaniia*. Institut sotsiologii RAN, Moskva, 326–354.
- Watson, Peggy 1993. Eastern Europe's Silent Revolution: Gender. *Sociology* 27 (3), 471–87.
- Zorin, Andrei 1999. Kak ia byl predsdatelem. *Neprikosnovennyi Zapas* 4 (6), 1999. <http://magazines.russ.ru/nz/1999/4/zorin.html>.

Med kommunistiske visjonar for det gode liv: Cecilie Slåttelid 1872–1944

Av Hilde Danielsen

Mange av kvinnene i den norske arbeidarrørsla vart inspirerte av sosialistiske og kommunistiske ideal i mellomkrigstida. Nokre av dei omforma og tilpassa dei kommunistiske ideala til sine egne liv. Denne artikkelen¹ drøftar dette møtet mellom ideologiar og individuelle praksisar med utgangspunkt i livshistoria og miljøet rundt husmora, arbeidardiktaren og kommunisten Cecilie Slåttelid. Ho var busett på den einsidige industristaden Odda frå 1908 og var aktiv både i partiarbeid og i den kommunistiske husmorlagsrørsla der til ho døydde i 1944.

Kvifor var Cecilie så politisk engasjert? Korleis levde ho og andre Odda-kvinner ut dei kommunistiske ideala i sine liv? Eg vil altså først ta opp bakgrunnen og motiva for det politiske engasjementet før eg ser på kva konsekvensar dei kommunistiske ideala kunne få. Eg vil i denne siste delen ta opp dei potensielle motsetningane mellom kvinne- og klassekamp og mellom ulike kvinneideal.

8. mars i 1925 vart feira med eit kvinnemøte på industristaden Tyssedal, like ved Odda, inst i Hardangerfjorden:

C. Slaatelid talte om proletarkvinnene verden over, som møttes i tankene og uttolker disse på hver sitt språk med et eneste fellesmaal for øie: arbeiderklassens frigørelse fra den kapitalistiske undertrykkelse. Minnet om Lenin, og hans forståelse av, at uten kvinnen, den del av menneskeheten som er den mest undertrykte, blir med i kampen, kan ikke arbeiderne vinne frem til makten. (*Husmoren* mars 1925)

Cecilie Slåttelid var på dette tidspunktet

53 år gamal, mor til åtte og aktiv kommunist både lokalt i den einsidige industristaden Odda og nasjonalt i Noreg. Ho hadde vore med på å stifte NKP som representant på landsmøtet i arbeidarpartiet i 1923. Engasjementet hennar botna i ei levande tru på kommunismen som frelsa for alle undertrykte samfunnslag. Eit lite utdrag av omtalen av Cecilie i høve 60-årsdagen hennar den 19.09.1932 gjev ein peikepinn om det politiske arbeidet hennar:

I praktisk talt alle tiltak som er gjort av arbeiderne i Odda har kamerat Slåttemid hele tiden vært en av de førende kamerater helt siden 1910. Å regne opp alle de tillitsverv arbeiderne i Odda har gitt Cecilie, vilde ta altfor stor plass og vilde føre for langt, men de er alle bevis for den tillit som arbeiderne i Odda har til henne. (j.l i *Hardanger Arbeiderblad*).

Cecilie engasjerte seg i opprettinga av aldersheim, folketannrøkt, offentlig skulemat og mødrehygienekontor. I tillegg skreiv ho både prosatekst og dikt om arbeidarklassen sine kår og drøfta idealane sine i aviser og ymse tidsskrift.² Det kulturelle klimaet Cecilie og dei andre kvinnene i Odda var omgjevne av er sentralt for å forstå liva deira, og eg vil difor gje eit portrett av lokalsamfunnet og den tidsanda som rådde der.

Odda – modernitetens laboratorium

Odda inst i Hardangerfjorden var på mange måtar ein spydspiss inn i det moderne Noreg. I 1906 starta industrieventyret, då krafta som låg skjult i fossane trakk til seg internasjonal kapital, teknologi og arbeidskraft. Odda og Tysedal vart åstaden for ei storstilt kraftutbygging og industrialisering, og i løpet av få år vart den vesle turistbygda

omskapt til ein industristad med fleire tusen innbyggjarar. Nye arbeids- og familieforhold var under utprøving i dette samfunnet av innflyttarar. Arbeidarane trong ikkje berre hus, men barna måtte få skule, eit sjukehus var påkravd, bibliotek, butikkar og folkebad likeeins. Stader som Odda, Rjukan og Sauda vart prøveklutar for både ny teknologi og ei ny samfunnsordning der tradisjonelle levevis vart utfordra. Folk levde i ein tett smeltedigel av slusk og rallarar, bønder, arbeidarar og funksjonærar, noko som opna for refleksjon over eigen ståstad.

Fabrikkane som var hjarta i det nye Odda var uløseleg knytte til den internasjonale marknaden. Smeltedigelen vart slik sett løyst frå det lokale, det tid- og stadbundne og tilkopla eit verdsomspennande nett (Kjeldstadli 1995). Verda i samtida vart då viktigare enn eigne referansar bakover i tid, noko som førte til at erfaringane frå bondesamfunnet var til lita hjelp i kvardagen. I staden for å vera omgjevne av fellesskapet på bygda vart dei unge overlatne til seg sjølve i Odda. Når dei gifta seg, var kjernefamilien det fellesskapet dei fekk å lite på. I det tilsynelatande kaoset rundt kva som var rett og gale vart det viktig å erstatta gamle normer med nye. Berre gjennom å ha nye ideal å strekke seg etter, kunne ein frigjere seg frå tradisjonen. I Odda stilte både menn, kvinner og barn seg opp under faner med slagord som *ned med klasselovene*. Cecilie og delar av familien hennar er fotograferte i 1918 under eit banner med ein illustrasjon av ein arbeidar som drep ein prest, ein kapitalist og ein militarist. På 1920-talet meinte over 40 % av befolkninga i Odda at ein revolusjon var naudsynt for å få slutt på dei urettferdige samfunnsforholda (Skagen 1996). I det konkrete arbeidet med å byggja opp eit nytt samfunn, henta arbeidar-klassen idear frå Sovjetunionen, det raude Wien og sosialistiske tenkarar.

Framveksten av ulike organisasjonar etablerte ein ny offentlig sfære, og førte

Cecilie og delar av familien hennar er fotograferte i 1916 under eit banner med ein illustrasjon av ein arbeidar som drep ein prest, ein kapitalist og ein militarist. (Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

til at eit breiare lag av befolkninga fekk høve til å leggje premissar for utviklinga i samfunnet. Organisasjonslivet delte seg etter dei same skiljelinene som resten av samfunnet, etter klasse og kjønn. Folk med røter i bondekulturen møttest i Ungdomslaget og kristelegje foreiningar, funksjonærane i sine klubbar og tennis-turneringar, og arbeidarane i sine lag og organisasjonar på Folkets Hus. Delinga mellom sosialdemokratane og kommunistane i 1923 førte til ein hard strid som resulterte i at kommunistpartiet overtok dei ressursane som arbeidarpartiet hadde hatt. Ei av dei tre lokalavisene var kommunistisk, og kommunistane dominerte både i lokalpolitikken og i fagrørsla. I kommune- og bedriftsleiing sat mest berre menn. I tråd med det dominerande kjønnsrollemønsteret var dei fleste organisasjonane også mannsdominerte. Få kvinner hadde arbeid som kvalifiserte for

medlemskap i fagforeiningar eller kjende seg heime i dei politiske partia. Likevel var industristaden kjend for å vera radikal også når det gjaldt kjønnsroller. I 1915 fekk kvinnene høve til å gå på fagforeiningsmøta, og uvanleg mange kvinner i Odda nytta retten sin til å stemme ved stortingsval³ (Skagen 1996:45).

Hat mot kapitalismen – kjærleik til kommunismen

Cecilie sitt engasjement for kvinnene og arbeidarklassa hang openbart saman med dei radikale straumane som gjennomsyra Odda-samfunnet. Barndomsopplevingane hennar var også ei drivkraft. Ho var fødd i Fana utanfor Bergen den 20. september 1872, og vaks opp som einaste jente i ein søskenflokk på fem. Mora vart tidleg enke, då faren vart borte på sjøen.

Av utdanning fekk Cecilie berre folkeskulen, familien hadde dårleg råd og ho byrja i arbeid på Stend spinneri alt som skulejente. Arbeidstida der var lang, arbeidet var tungt og lågt betalt. Mora til Cecilie sleit for å få endane til å møtast, medan fabrikkherren og familien hans levde godt. Cecilie opplevde dermed skuggesidene av det kapitalistiske systemet alt som barn. Dotter til Cecilie, Dagfrid, uttalte i eit intervju med Harriet Clayhills at *det var der ho fekk hatet i seg*. Cecilie karakteriserte seg sjølv som veldig opprørsk frå barneåra av, ho såg alt som barn kor urettvis fordelinga av godane var og korleis det arbeidet som ho sjølv og andre gjorde på spinneriet ikkje vart nok økonomisk verdsett. Ikkje nok med at fabrikkherren fekk overskotet av arbeidarane sin arbeidsinnsats, han oppretta også eit alkoholutsal som gjorde at han fekk løna deira tilbake. Cecilie la merke til at i nokre familiar måtte kvinnene møte opp på arbeidsplassen for å ta hand om løna til ektefellen for å sikre at han ikkje drakk opp pengane.

Cecilie gifta seg med Ole Slåttelid, som var stasjonsmester. Han var fødd i Volda på Sunnmøre i 1861 i ein stor barneflokk i tronge kår. Han måtte tidleg ut; etter seks års folkeskule reiste han ut på fiske og anleggsarbeid. Han var frå ungdommen av politisk interessert og hadde radikale meiningar. Då han kom til Bergen fann han seg til rette på venstre fløy i arbeidarrørsla. Møtet med Ole har sannsynlegvis vore med å utvikle vidare det politiske medvitet til Cecilie. Ektefellane diskuterte mykje og utvikla etter kvart eit samanfallande politisk syn, og dei gjekk begge inn i kommunistpartiet då det vart danna i 1923. Cecilie og Ole flytta frå Bergen til Odda i 1908, midt i anleggstida, då Cecilie var 36 år gamal. Ole arbeidde på Karbiden (seinare Odda Smelteverk), og familien budde i fabrikkens sitt hus, på to rom og kjøken, utan elektrisitet og innlagt vatn dei første åra. Dei hadde seks barn då dei kom til Odda

og dei fekk snart to til. Ungane sov i skuffer og skap. Særskild dei tre eldste barna fekk merke at det var vanskeleg å få pengane til å strekke til. Dottera, Dagfrid, uttalte: «Jeg begriper ikke at hun klarte det. Vi fikk da middag hver dag.» Cecilie engasjerte seg i organisasjonslivet først i moden alder. Den summande aktiviteten i smeltingen utløyste ein voldsom energi i henne.

Ho vart etter kvart ei av dei mest aktive eldsjelene, både i arbeidarkvinneorganisasjonane, arbeidar- og seinare kommunistpartiet og kooperasjonen. Ho var med på å stifte Odda Arbeiderpartis kvinneforening i 1910 og dei kommunistiske husmorlaga i Odda og Tyssedal i 1924. Ho var også blant stiftarane av Odda ungdomskorps. Ho var særleg aktiv når det gjaldt kvinnepolitiske saker, men i 1924 stod ho også på sjuande plass på kommunistane si stortingsliste frå Hordaland. Ho deltok på konferansar og seminar i inn- og utland, og reiste mellom anna til Sovjetunionen.

Forholdet til ektemannen var eit viktig grunnlag for det politiske engasjementet til Cecilie. Dei støtta og oppmuntra kvarandre og stod saman i den revolusjonære kampen. Ole arbeidde på fabrikk, der han etter kvart vart formann, til han var over 70 år. Han var i tillegg leiande både i partiarbeid, i heradsstyret og i fagrørsla i Odda. Ei av hjertesakene hans var skulen. Ole Slåttelid hadde «sjølv merka kor usle kunnskapar den gamle almueskulen gav, og kor vanskeleg det er å ta det att seinare i livet», ifølgje bygdeboka for Odda⁴ (Kolltveit 1967).

Trass i hatet Cecilie kjende mot den beståande samfunnsorden, og alt det urettvise som arbeidarklassa opplevde på denne tida, så må Cecilie ha hatt tillit til arbeidarkollektivet og til at det var mogleg å få til endringar som var av det gode. Den 6. januar 1932 skreiv ho:

Det er arbeiderklassens historiske misjon å styrte kapitalismen og der-

med befri seg fra slaveriet. Oppfyllelsen av denne oppgave er ikke avhengig av undere. Det kan ene og alene bli vår egen klasses verk. (*Hardanger Arbeiderblad*)

Poenget i denne tankegangen er at menneska sjølve har eit ansvar og ei kraft til å endra vilkåra dei lever under. Cecilie var driven av ei lengt etter eit betre liv og var viljug til å ofre mykje for å nå målet. 53 år gamal skreiv ho diktet «Ungdom» der ho oppfordrar dei unge til å forvalte sitt pund rett fordi «du skal overta ledelsen naar førerne meies ned». Cecilie tok opp dei ofra arbeidarklassen måtte vere i stand til å gje i prosateksten «Proletarens Kirkegang» i julenummeret av *Gnisten. Norges Kommunistiske Partis Kvinneavis* i 1925. Ho skildrar ein sundagstur langs etter nydeleg natur, som står i kontrast til den sjelelege stormen ho kjenner på grunn av konfliktane innanfor arbeidarklassen:

Da hørte jeg en kvitren oppi lien. Det var spurven, denne fattige proletar blant fuglene, som alle kjenner. De samles i store flokker naar marker og haver er tilfrosset i vinterens ufruktbarhet. Et symbol paa menneskeproletaren i arbeidsløshet, i kulde, sult og husnød. Kjempende for sig og sine, mot disse haarde elementer, som kan bøie selv den sterkeste nakke ned i dypet av selvoppgivelse. Da kom der fart og klarhet over mine tanker og jeg sa til mig selv: Du proletar blant menneskene aldrig skal du bevisst vike fra klassens ytterste fløi, der hvor den rette klassekamp føres, hvor den eneste siste utvei er revolusjon. Lat misforståelsens bølger gaa mot dig skummende og fraadende, stans ikke op og sviikt ikke din klasse for egoistiske hensyn. Det banker og hamrer i proletarens aarer hele verden over, et øieblikk kan spille inn og du kan faa se dit livs ønske opfylt. Men før dette

kan skje, maa klassen sverge troskap i kampen for sin egen befrielse, selv inn i døden.

Cecilie brukar sterke ord og vendingar, ho levde i ei tid då frontane mellom borgarskapet og arbeidarklassen var svært harde. Arbeidarane hadde dårlege kår: hardt arbeid, låge løner, dårleg behandling. På einsidige industristader som Odda var befolkninga særleg sårbar for verknadene av den internasjonale kapitalismen og dei opplevde på kroppen krisene på 1920- og 1930-talet. Arbeidsløse, dyrtid og tvangsauksjonar var ein del av dagleglivet. Arbeidet for sosialismen og kommunismen var då også ein kamp på liv og død for familien Slåttelid: Cecilie levde lenge nok til å oppleve at ein son, ein svigerson og to barnebarn vart drepne av nazistane under krigen.

Sovjetunionen – Det lova landet

Dei politisk radikale kvinnene i Odda hadde ei brei internasjonal orientering i arbeidet sitt. Utetter mellomkrigstida samla dei inn klede og pengar til borgarkrigen i Spania, dei støtta streikande engelske gruvearbeidarar og dei sette opp teaterstykke som handla om arbeidarklassen i Tyskland og England. Sovjetunionen stod på mange måtar fram som eit ideelt samfunn å måle seg mot for den til tider hardt råka industristaden. Omreisande kosakktruppar på turné i Noreg imponerte publikummet i Odda, og partifellar som hadde vore på studiereiser til Sovjetunionen heldt engasjerte føredrag om det dei hadde sett og opplevd. I samband med den internasjonale kvinneveka i mars 1924 trykte *Hardanger Arbeiderblad* ei kraftfull teikning av ei sliten mor med eit forskremt barn på ryggen, under åtak av nazistar og kapitalistar, men med Lenin lysande som ei sol bak seg. Teik-

ninga vart følgd av eit opprop frå Odda Arbeiderpartis Kvindeutvalg:

Arbeiderkvinde! Der ropes på dig i dag av verdens kjæmpende arbeider-skare. Hvad vil du svare? Vil du stille dig i de kjæmpendes rekke, naar haanden rettes til dig over grenserne for at verne om dine menneskerettigheder? Eller vil du rolig finne dig i at maten for hver dag avkappes, at lønningerne blir mindre og arbejdsdagen længere? [...] Din moderfølelse vil nok vekke dig av sløvheten og bli dit beste panser om du ser ditt barn truet av fre-sende kapitalisthold. Og da vil du uvilkaarlig vende dit blik mot øst i erkendelse av at kun gjennom felles optreden av det arbeidende folk verden over, vil solen trenge igjennom og tine op hvad der frøs i foråret, saa at efteråret slipper at grue for de kolde vegge i fattiggaarden, uten en solstråle. Vær derfor lydhøre overfor kvindernes internasjonale arbeide.

Kvinnene henta inspirasjon til det internasjonale engasjementet gjennom bøker, aviser og tidsskrift, diskusjonar i organisasjonslivet, agitasjonsmøte og studieringar. Det kommunistiske idrettslaget i Odda drog på internasjonale arbeidar-meisterskap og representantar frå husmorlaga drog på internasjonale kvinne-kongressar. Den internasjonale revolusjonære retorikken var altså del av det lokale offentlege rommet på mange ulike måtar. Men som eg peikte på i innleiinga til denne artikkelen, fekk denne retorikken tyding i kvardagen først når dei lokale kommunistane fylte orda med sitt eige innhald. Før vi ser nærare på deira tolking og utforming, vil eg svært kort presentere Sovjetstatens syn på kvinner og gje eit inntrykk av den kommunistiske retorikken som Cecilie og partifellane hennar kom i kontakt med.

Med oktoberrevolusjonen i 1917 fekk kvinnene i Sovjetunionen full juridisk

likestilling. Historisk sett var dette ein sensasjon (Hagemann 2003b:174). Lov-gjevinga tok også mål av seg til å frigjere kvinnene frå dei rådande autoritetsforholda i familien. Det vart enklare å ta ut skilsmisse, og seremoniar og formalitetar rundt ekteskap og fødslar vart fjerna. Men frå å vere seksualliberal og å tillate abort på 1920-talet gjekk Sovjetunionen over til å forby abort og stramme inn ekteskapslovgjevinga ved byrjinga av 1930-talet. Det sovjetiske kjønnsystemet frå 1930-talet og utetter bygde på den lønsarbeidande mora, fordi den sosialistiske arbeidsetikken forventa at alle borgarar skulle ha lønsarbeid (Rotkirch 2000). Samstundes la den sovjetiske biologiske determinismen vekt på kvinners naturlege plikter: omsorg og oppseding av barn. På det symbolske planet var den lønsarbeidande mora eit paradoks og ein skjør syntese av marxistiske frigjorte kvinner og Stalins familiepolitikk som bygde på den tradisjonelle kjernefamilien (Liljeström 1995).

Den sovjetiske samfunnsmodellen vart beundra og idealisert i dei radikale delane av arbeidarrørsla. Dei kommunistiske kvinnene i Noreg kunne lese om kvinna si stilling i Sovjetunionen i den månadlege kvinneavisa *Gnisten* som kom ut for første gong i mars 1925, i regi av det kommunistiske partiet. Heile forsida var fylt med sitat av Stalin og Lenin og illustrert med ei teikning av Lenin. I høve kvinnedagen oppfordra Stalin Vestens proletarar og bondekvinne om å hugse Lenins testamentet: «Nu et år efter Lenins død sender partiet det rop utover verden: Gjør veien fri for proletar og bondekvinne, som sammen med den kommunistiske Internasjonale bygger op et nytt liv» (Stalin i *Gnisten* nr. 1 1925).

Gnisten fylte ein viktig funksjon som det samanbindande leddet mellom dei ulike norske kommunistiske husmorlaga og mellom dei lokale, nasjonale og internasjonale nivåa i den kommunistiske rørsla. For partiet var avisa eit middel til

å spreie kommunistisk ideologi. Husmorlaga opplevde samtidig dette som si avis, og kvinnene las gjerne opp tekstar herfrå på medlemsmøta, i tillegg til at dei sende inn meldingar om drifta av laget og omtale av aktuelle saker. Cecilie var ein av bidragsytarane til avisa, og medlemmane i husmorlaga i Odda og Tyssedal forsøkte å selje avisa til andre arbeidarkvinner.

Gnisten var viktig som eit offentleg rom der arbeidarkvinnene sine kår var eit tema som ikkje trong å konkurrere med andre saker på dagsordenen. Avisa var fylt av stoff om Sovjetunionen; tekstar av russiske husmødrer og av N. Krupskaja (kona til Lenin), reportasjar om kollektivlandbruket og om kvinnelege fabrikkarbeidarar og sitat frå Lenin og Stalin. I høve 9-årsdagen for den russiske revolusjon bestemte husmorlaga i Oslo seg for å sende ei lukkehelsing til Sovjetunionen gjennom utanriksminister Makar. Dei samla seg utanfor legasjonen i Uranienborgvn. 2 søndag den 7. november i ausande regnvær: «Med bankende hjerter gikk vi inn til representanten for et folk paa 138 millioner.» Husmødrene framførte så sine lukkeønskjer:

I det vi overbringer denne hilsen, vil vi samtidig uttale vaar store takk til de russiske kamerater, for den store interesse de har utvist i arbeidet for aa frigjøre og utvikle de undertrykte kvinner. Vi ser i det arbeid som her er utført, et av de viktigste skritt paa veien frem til opbygning av det kommunistiske samfund. Vi takker samtidig de russiske kamerater for den store innsats de har gjort i arbeidet for aa frigjøre det internasjonale proletariat. (*Gnistens* julenummer 1926)

Nærleiken til kvinnene i Sovjetunionen vart skapt gjennom reportasjane og lesarinnlegga i *Gnisten*. Avisa tok for seg den internasjonale klassekampen, og skreiv ein del om utviklinga i Kina og dei politiske motsetningane i Europa. Men

mesteparten av utanriksstoffet var henta frå Sovjetunionen. Her var reportasjar om arbeidersker og lærarinner som brukte fritida si til å hjelpe bondekvinnene, og brev frå russiske husmødrer:

For at husmoren likesom mannen kan heve sitt kulturelle nivaa og oppdra sine barn etter Lenins lære, besøker hun klubberne. I disse finnes der også barneværelser, hvor barna er under en opdragerinnes opsyn mens moren er opptatt. Husmoren arbeider overalt som mannens likestilte kamerat. Vi husmødre kan med stolthet fortelle alle verdens stater, at sovjet-regjeringen sørger for oss og vore barn og setter oss istand til aa lære aa holde skritt med vaare mannlige kamerater. Leve verdensrevolusjonen! Leve den 3. Internasjonale! Leve arbeider og bondekvinnene! Husmor A. Majaazinska-ja. (*Gnisten* nr. 3 1927)

Sovjetunionen var både idealet, det forjetta landet der draumane vart verkelege og ein konkret stad. Noko av kontakten med Sovjetunionen og dei austeuropeiske landa skjedde gjennom reiser. Dotter til Cecilie, Dagfrid Slåttelid (g. Evensen) f. 1907, gjekk på partiskule i Moska frå 1928 til 1931. Ho var representant for Norges Kommunistiske Ungdomslag. Lokale partifolk i Hordaland hjalp til med reisekassa så ho kom seg avgarde. «Det var ein voldsom opplevelse. Eg syns alt var skjønt. Alt!» (I intervju med Arnfinn Malme). Målgruppa for denne utdanninga var industriarbeidarar som hadde utmerka seg gjennom partiarbeid og som vart peike ut til framtidige leiande posisjonar i partiet.⁵

Den norske arbeidarklassen henta idear frå Sovjetunionen både når det gjaldt organiseringa av materielle verdier og i synet på mennesket. Torstein Narheim, ein partifelle av Cecilie i kommunistpartiet i Odda og Tyssedal, henta ideal derfrå også i synet på seksualiteten:

Arbeiderstaten har kastet de religiøse fordommer på historiens skraphaug og ser livets realiteter i øinene uten overtroens briller. [...] For Arbeiderstaten er de seksuelle spørsmål og moderskapet et av de viktigste sociale spørsmål som i første rekke gjelder den kommende generasjons livs- og arbeidsdyktighet. Hele befolkningens fysiske og moralske sundhet og velferd er avhengig av en riktig løsning av dette spørsmål. Arbeiderstaten har satt sig som hovedoppgave, også for løsningen av disse spørsmål, å skape de økonomiske vilkår som gjør det mulig for kvinnene med glede å fø barn. Disse økonomiske vilkår skapes gjennom den socialistiske opbygnings kjempeverk. Og videre har den i sine lover fastsatt slike bestemmelser, at kvinnene, som fullverdig medlem av samfundet, har herredømmet over sin egen kropp, og ikke behøver å frykte hverken arbeidsløshet eller dårlige sociale vilkår for svangerskap og som mor. (*Hardanger Arbeiderblad* 9. mars 1932)

Dette innlegget vart skrive og halde som føredrag i samband med eit folkemøte om fri abort og oppretting av mødrehygienekontor i Odda (Danielsen 2000:54). Dei 200 kvinnene på møtet vedtok ein einstemmig resolusjon for fri abort og oppretting av mødrehygienekontor. Mødrehygienesaka – som gjaldt tilgong på prevensjon – var berre eit lite steg på vegen til eit perfekt samfunn, eit ideal som var i ferd med å realiserast i Sovjetunionen!

Husmora sine oppgåver i familien og samfunnet vart ivrig diskutert i *Gnisten*. Signaturen D - i. skreiv i innlegget «Hjemmet» om korleis arbeidarhusmora slit for å skape ein eigen heim der ho kan vere for seg sjølv og at ho dermed heng fast i borgarlege lengslar og håp. Dette gjer at ho ikkje ser framover til ei tid kor alle arbeidskrefter er organiserte til samfunnsmessig produksjon og ikkje dei få,

men heile samfunnet er eigar og formidlar av samfunnsgodane. Husmora som ofrar seg for familiehyggjen kjenner seg tilsidesett av arbeidarrørsla når dei andre familiemedlemmane søkjer ut av heimen etter endt arbeidsdag, og dette fører igjen til ei ondarta spalting i arbeidarfamilien. Husmora vert åleine att i heimen heile dagen, og kjenner seg forlatt. Artikkelforfattaren hevdar at det er spilt møyte å tvihalde på eit forelda bilde av privatheimen og spør retorisk: Men skal då arbeidarfamilien oppløysast?

Ikke arbeiderfamilien skal oppløses, men hjemmets isolasjon maa ophøre. Den splittede arbeiderfamilie maa samles paa et nytt grunnlag – paa klassekampens grunn: Arbeideren skal ikke forsømme sin organisasjon for aa sitte hjemme, men alle familiens medlemmer skal bli med i organisasjonslivet. Enhver av familiens medlemmer maa gjøre sitt til at arbeiderhusmora kan faa en aften fri til aa gaa paa sin organisasjons møte. Hun har den samme rett og den samme plikt til det. Veien til aa utjevne spaltningen innen arbeiderfamilien er: Arbeiderfamilien samlet om klassens fellesinteresser. (D - i. i *Gnisten* nr. 3 1927)

Dei kommunistiske ideala innebar slik eit nytt syn på forholdet mellom kjønna og på korleis familielivet burde organiserast. *Gnisten* prenta mange artiklar om barnekrybber, felleskjøken og kollektivbruk i Russland og oppmuntra kvinnene til å «bryte med det ensidige syn på sig selv. Hun lever inntengt i sin stue og sitt kjøkken» (*Gnisten* nr. 2 1927). Unge jenter bør oppsedast til å forstå at det fremste målet hennar i livet ikkje er å verte gift og forsørgja, men å finne plassen sin i arbeidarane sine kamprekker: Berre dersom forholda i produksjonslivet vert betre, løna høgare og arbeidsvilkåra betre kan arbeidarheimane få betre kår. Arbeidarkvinnene vart slik oppmuntra til å

utvide arbeidsfeltet sitt frå heimen til samfunnet. Men korleis gjekk dette føre seg i praksis?

Kommunistiske husmødrer: Mellom kvinnekamp og solidaritet med menn

Ved å sjå på organiseringa av dei kommunistiske husmorlaga og gjennom glimt av livshistoriane til Cecilie og to andre kvinner som var medlem i slike husmorlag i Odda og Tyssedal på 1920- og 30-talet, kan ein få innblikk i brytningane mellom ulike kvinneideal.

Då Cecilie heldt føredrag på stiftingsmøtet for det kommunistiske husmorlaget i Odda mandag den 14. april 1924 spurde ho:

Hvad er husmoren?

Det er kvinden, som undfanger og føder barnet. Som opammer og opdrager det og som ved siden av leder husgjerningen med de utallige gjøremaal. Som maa snu paa skillingen for at der skal bli litt i alle kar til at utfylle det som ligger i ordet husholdningen. Det skal ordnes saa at det strekker til for alle og til neste lønning. Se paa lønningerne som de er i dag og ta så med alt som må brukes i den daglige husholdning med de stive priser, da er det let at bli klar over hvad hoved bryd en husmor har. Hvem av arbeiderhustruene med smaa eller store familier kan glede sig til lønningsdagen? Er det ikke heller som en kvie å ta i mot disse penge, som ikke dækker det daglige behov hvor praktisk end en husmor kan være. Det står skrevet: at den som tærsker og arbeider er sin løn verd. Hvem har lenger arbeidsdag end husmoren? La os ta et lite billede. En ung husmor i årene fra hun faar sin førstefødte og til hun har 5 barn. Da er kanske den ælste 8 aar,

ja gjerne yngre, det har vert en tid uten hjelp. Syk og dårlig som hun ofte har vert, har hun ledet maskineriet fra morgen til kveld. Paa samme tid skal hun ogsaa holde humøret opp, for falder det, da er det sikkert at der er lite eller intet solskinn i hjemmet. Er hun frisk, har vilje og styrke dertil maa hun gjøre alt for at ogsaa den siden maa bli saa ... (skrifta er viska ut) som mulig. Skal et menneske bestaa maa det ut og samle nye inntryk og styrke sig til det daglige stræv, og derfor har de organiserte arbeiderkvinder i by og paa land tat opp dannelsen av husmorlag for at se paa tingene som de er og samsnakke om der er noget som kan rettes paa. Alle arbeiderhustruer skulle ha fellesinteresser, og her skulle vi møtes, der er ingen vej uten om arbeidernes eget verk og blir der den rette forståelse og samarbeidet som maa til, skulle vi i folkets hus faa samle kvinderne til ivaretagelse av sine krav. For så længe vi har det bestående samfund kan vi ikke vente andet end undertrykkelse. Fra den kant får vi bare nådesmuler, saa det maa vere en grei linje, arbeiderne for arbeiderne mot utbyttersystemet.

Lat os opta diskusjon i «Husmoren»s spalter, neste mand har ordet til saklig diskusjon.

Det bilde Cecilie gjev av husmora i denne teksten verkar ganske konvensjonelt, med unntak av at ho oppfordrar husmora til å ta del i klassekampen. På 10-årsdagen for den russiske revolusjonen, den 7. november 1927, heldt Odda Husmorlag eit ope minnemøte. Othilie, ei av døtrene til Cecilie, talte og oppfordra kvinnene til å verte med i husmorlaget: «Arbeiderkvinner, kom å bli med. Lenin sier: kvinnens befrielse er ikke mulig gjennom de forenede anstrengelser av kvinnene av forskjellige klasser, men bare ved alle utbyttes forenede kamp» (*Husmoren* 1927). Gjennom sitat som dette vart kvin-

nefrigjeringa knytta saman med klassekampen, og det vart poengtert at dei dreiv klassekamp saman med menn heller enn kvinnekamp mot menn. Sjølve organiseringa av dei kommunistiske husmorlaga i Noreg gjev eit bilde av korleis dei kommunistiske kvinnene måtte manøvrere mellom ulike interesser.

Dei første kommunistiske husmorlaga i Noreg vart stifta i 1924 som følgje av at kommunistpartiet vart tilslutta Komintern og at partiet vart pålagt å leggje ned dei separate kvinneforeiningane i samsvar med dei internasjonale direktiva. Ein del kvinner engasjerte seg i det vanlege partiarbeidet, men den nye organiseringa møtte også motstand fordi mange av kvinnelaga var vande med å arbeide sjølvstendig og utan politisk teori (Clayhills 1978:10). Ein leiarartikkel i *Arbeidet* 10. juni 1924 tok opp nettopp dette: at mange trudde at kvinnene kom til å vende seg frå partiet fordi dei ikkje interesserte seg for partipolitikken. Skribenten målbar synet at kvinnene tvert imot får eit vidare felt å bruke kunnskapane sine på dersom dei går inn i det vanlege partiapparatet og at ein ikkje må undervurdere kvinnene.

Jeanette Olsen, ei sentral kvinne i partiet, kom med forslaget om sjølvstendige husmorlag med ei laus tilknytning til kommunistpartiet, som verken kolliderte med Kominterns krav eller å leggje til rette for den særskilde innsatsen kvinnene stod for i kommunistpartiet. Ho meinte at partiet ikkje hadde råd til å gje slepp på det gode arbeidet som kvinneforeiningane hadde stått for gjennom 20 år. Og slik vart det: Mange av dei tidlegare kvinnelaga i kommunistpartiet vart omdanna til husmorlag, og einskilde stader vart det oppretta nye. Kor mange lag som fanst er uklart, men utetter 1920-talet var det mange aktive lag. På landskonferansen til husmorlaga i 1927 deltok det til dømes representantar frå 25 ulike husmorlag. Oslo og Bergen hadde mange lag i dei ulike bydelane, dei einsidige industrista-

dene var godt representerte og elles byar og tettstader med eit radikalt politisk miljø.

Det var viktig å presisere at husmorlaga ikkje skulle verte kvinnesaksgrupper eller borgarlege kvinneforeiningar. Difor vart dei ofte omtala som klassekamporganisasjonar eller faglege organisasjonar ut frå tanken at også husmødrer hadde krav på ei fagforeining som jobba for deira interesser og for å vise at betringa av husmødrenes kår var avhengig av faglege og politiske kampar i arbeidarklassen.⁶

Organisasjonsforma opna for kvinner som ikkje var medlem i kommunistpartiet, men som engasjerte seg i klassekampen gjennom einskildsaker. Slik vart det laga eit møtepunkt mellom ideologisk og politisk skulerte kvinner, som Cecilie, og husmødrer som elles ikkje deltok i organisasjonliv eller politikk. Målet var å få fleire arbeidarkvinner med i klassekampen og partiarbeidet. Husmødrene vart mana til kamp gjennom utsegner som «Er det ikke vi husmødre som får føle urettferdigheten mest?» (*Gnistens* julenummer 1926:2). Einskildsakene laga arbeide for, som gratis skulemat og folketannrøkt, elektrisitet og skiping av pionerlag, pris- og kvalitetskontroll på matvarer, kunne oftast knyttast til «kampen for arbeiderhjemmets interesser» (ibid.). Mange av medlemmane hadde sannsynlegvis lite interesse av å ta del i politiske diskusjonar i partiet, dei fekk meir utbytte av å arbeide for praktiske forbetringar i kvardagslivet. Dei handskrive innlegga i *Kamerat Husmor*, medlemsorganet til det kommunistiske husmorlaget i Odda, viser at nokre av kvinnene der var innvevde i den kommunistiske retorikken, andre ikkje.⁷ Forskjellige kvinner hadde ulik måte å forstå det kommunistiske husmoridealet på. Ved hjelp av historiene til Cecilie, Rakel⁸ og Margit⁹ skal vi sjå kva konsekvensar dei nye ideala kunne få.

Cecilie drøfta organiseringa av familielivet i eit innlegg i *Husmoren* 1. februar 1932:

Vær socialist i eget hjem! For omkring 20 år siden kom her til Odda en mann, en utlænding, som førte med sig mange for arbeiderne ukjendte ideer. Han var heller ikke så stø i det norske språk og folk lo og vidset over det ene som det annen. Senere gjennom årene har det vist sig at disse ideer er ført frem og gjennomført, om kanskje på en annen måte, særlig i de kooperative spørsmål. Han talte også om felles bespisning m.m. han sa en gang til mig: Du har så mange barn, arbeidet skulle bli fordelt. Tror du, sa jeg, at fruene Haansen, Eilertsen og Haugland med flere ville gå med på et slikt system. Den ene har to barn, de to andre hvert sitt. Jeg har åtte? Ja hvad kunde det mangle at de ikke kunne koke, lappe, stoppe, vaske for dig og andre store familier. Jeg lo. Jeg måtte tenke på dette når jeg i Sovjetunionen kom inn på de store kjøkken og spiserum og så systemet i praksis.

Cecilie såg kollektive løysingar som svaret på dagleglivet sine problem. Ho arbeidde for å betre dei materielle vilkåra på eit samfunnsmessig plan. Idealfamilien var ikkje sjølvtilstrekkelig, som i dei borgarlege familieideala. Vidare i denne teksten tek ho opp kva det innebar å vere kommunist i kvardagen:

Han uttalte også en god sentens til de av partiets ledende mænd, som han mened ikke leved efter hvad disse var gåt inn for for å føre klassen frem. Du glemmer at du først og fremst må være socialist i eget hjem. Hvor meget ligger ikke i disse ord, og hvor langt annerledes ville der ikke være om alle de som deltok i arbeiderorganisasjonene ut i gjennom årene hadde lagt et frökorn ned i hjemmene.

Cecilie og ektemannen Ole var ikkje berre politisk aktive i organisasjonslivet, dei var også sosialistar heime.¹⁰ Ekteska-

pet mellom dei baserte seg på likeverd og ein felles draum om ei betre framtid. Husarbeidet vart fordelt på alle i familien, slik at både mor, far og barna fekk rom til å engasjere seg i politikk og kulturliv. Foreldra diskuterte ofte politikk med dei åtte barna, og sende dei på pionerlag og på sosialistisk sundagsskule. Fleire av barna vart også aktive i organisasjonslivet i Odda og i kommunistpartiet nasjonalt som vaksne. Ein son vart ordførar, ein son vart redaktør i den kommunistiske lokal-avisa, ei dotter sat i herredsstyret, ei dotter vart agitator for kommunistpartiet. Slåttelid-familien oppfatta seg sjølv som del av ein større fellesskap, dei levde for ei sak som var større enn dei.

Rakel f. 1905 flytte til Tyssedal midt på 1920-talet frå omlandet rundt Bergen, fordi ektemannen hadde fått arbeid på den nystarta aluminiumsfabrikken der.

Vi hadde ikkje mange kjenningar, men vi vart fort kjent. For vi budde på Storhotellet i Tyssedal, og der budde all slags folk. Eg var ein ungdom, og mannen min var ung, så noke politikk, det visste ikkje vi ka var. Eg kom fra landet, og der hadde vi høgre og venstrefolk [...]. Men det var jo ein sånn revolusjon, så alle i Odda og Tyssedal, meir og mindre, var kommunistar. Og ikkje visste eg ka ein kommunist var, ka ein arbeidarpartimann var, og ikkje brydde eg meg heller. Berre eg fekk mat og hus og pengar til klede, så brydde no eg meg skit i ka som var politikk. Og gjør det den dag i dag. Men rettferdighet, det står eg for.

Det unge paret hadde ei kjensle av å ha flytta til ei ny verd då dei kom til Tyssedal. Ei nabokone, som hadde vore anleggskokke og dermed skaffa seg organisasjonserfaring, drog Rakel med i det nystifta husmorlaget i Tyssedal. Samkvemmet med dei andre kvinnene der fekk mykje å seie for Rakel si innstilling til livet, og ho kom til å identifisere seg

med kommunistpartiet, sjølv om ho aldri melde seg inn. Ho hadde ei travel tid som husmor, med fire små barn, men ho strakk seg langt for å kunne gå på møta i husmorlaget. Ektemannen stilte opp og passa barna så sant han var heime, men likevel karakteriserte ho det å kome seg avgarde som ei amerikareise. Kvinnene diskuterte mat, vedlikehald av ulike ting, korleis dei stelte huset sitt og oppdrog ungane og: «kor vi var til nytte for samfunnet og at vi måtte ha noken som kunne si ifra, og som kunne snakka, og ikkje berre tenka på det, at det skulle vera sånn og sånn, men bare si rett fra».

Husmorlaget var viktig som ein møtestad for kvinnene, der dei kunne diskutere kven dei var og kven dei ville vere. Rakel vart til dømes merksam på at det var mogleg å drive barneavgrensing gjennom møta i husmorlaget. Det var noko ho ikkje hadde tenkt på før. Faktisk meinte ho etterkvart at det var unødvendig å få fleire enn to barn, fordi dei strevde med å få endane til å møtast og etter fleire barn, etter mindre vart det på kvar. Ho gjekk ikkje av vegen for å fortelje andre kvinner at «Neste gong må da ikkje skje!» Sjølv hadde ho jo fått fire ungar i løpet av fem år: «Dei to fekk eg heime, der eg er født, så fekk eg to i Tyssedal. Men då budde eg ned med veien, og gjekk ikkje i husmorlaget, dei første åra.» Rakel, som i utgangspunktet ikkje var interessert i politikk, fann i husmorlaget ein arena der ho kunne engasjere seg i tema og einskildsaker som hadde stor tyding for hennar kvardagsliv.

Margit f. 1886 flytte til Odda i 1905, frå ei lita bygd langs Hardangerfjorden, også ho fordi ektemannen Karl fekk arbeid der. Paret fekk etter kvart ni barn. Som Cecilie vart Margit først engasjert i organisasjonslivet i moden alder, ho kom med ved byrjinga av 1920-talet og fekk raskt svært mange verv for kommunistpartiet. Til skilnad frå Cecilie hadde Margit ein ektemann som ikkje var kommunist, og som heller ikkje likte at ho var

aktiv i organisasjonslivet. Ekteskapet hangla, og Margit tok fleire gongar opp med mannen at ho ønskte å skilje seg. Ein kveld i juni 1932 endte ein krangel om hennar påståtte utruskap og deltaking i husmorlaget og kommunistpartiet med at Karl knivdrap Margit.

Dagen etter ugjerninga, under politiforklaringa, kom åtferda til Margit straks i fokus.

Sikt. har ofte vøret sint på henne fordi hun gjennomgående holdt sig mer utenfor enn innenfor hjemmets fire vegger. Likeledes har sikt. i mange år hatt mistanke om at konen ikke har vøret ham tro. [...]. Hun sa at hun gjorde som hun vilde og var ifølge med hvem hun vilde. (Referat frå mappe frå sak nr. 135 1932. Statsarkivet i Bergen)

Karl oppgjev desse to årsakene som motiv for drapet. Men korleis reagerte omgjevnadene på desse skuldingane mot Margit? Medan naboar, vener og partikollegaer samstemmig avviste skuldingane om at Margit var utru, var dei meir usamme om ho forsømte heimen eller ikkje. Fleire naboar hadde merka seg det dårlege forholdet mellom ektefellane og at Margit var ute mest kvar kveld, og ei nabokone hadde føreslått for Margit at ho burde vere meir heime og ta seg meir av ektemannen. Ho hadde då svart at ho hadde «rett og frihet til å gå og komme på denne måte, uten å avlegge regnskap til mannen» (ibid.). Mange aviser følgde rettssaka og prenta grundige referat. Under deloverskrifta «Hun forsømte sitt hjem» gjengjev Bergens Tidende den 15. august 1932 Karl si oppfatning av at Margit hadde svikta rolla som husmor:

Forholdet i ekteskapet hadde til å begynne med og langt utover vørt ganske godt. Hun var flink og stelte sitt hus ordentlig. Men senere var der meget å utsette på henne. Han så

henne så å si ikke annet enn til middagstiden. Hun var som regel ute når han kom hjem fra arbeid.

Då lagmannen spurte om det ikkje var rimeleg at ho ofra seg delvis for organisasjonsarbeid, svarte Karl: «Jo, til en viss grad, men ikke slik at hun forsømte sitt hus.» Lagmannen spør vidare om Karl meiner at ei husmor først og fremst skal skjøtte sitt hus, korpå han svarer ja. Legen som vitna i rettssaka, sa at han hadde inntrykk av at Margit hadde utfordra mannen sin. Kva meinte så Margit om pliktene til ei husmor? Nærast som eit svar frå grava kan vi lese dei tankane ho gjorde seg om husmora sine arbeidsoppgåver, i den handskrivne avisa til husmorlaget. Ho skreiv teksten «husmødres oppgaver» om lag eit år før ho vart drepen.

Ja, en Husmor skal først og fremst stelle hjem aa barn siges der. Ja, det er vel aa bra, men er det nok? Ja, sier mange menn endnu. Du har ikke tid og anledning til aa kaste bort tiden aa gaa på møter og den slags! Skal vi kvinnesne fortsatt nøie sig med den slags? Nei. Vi i Husmorlaget mener at hver kvinne bør organiseres, for der ved aa delta i arbeiderbevegelsen, aa sette sig ind i dagens brendende spørgsmål, saa vell di faglige som di politiske. Aldri har vel kanske våre mend og vi med dem, gåt en alvorligere tid i møte enn netop nu, lat oss da vise at vi kan vere dem til støtte og oppmuntning. Det vil gjøre kampen lettere. (*Husmoren* 16. mars 1931)

Margit veit at ho utfordrar det rådande synet kring husmora sine oppgåver, det har ho erfart både gjennom sin eigen mann og i forhold til andre kvinner. Retorikken hennar er både internasjonal og djupt personleg. Samstundes som ho utfordrar det rådande kvinneidealet, har ho ikkje ein intensjon om å drive kvinne-

kamp. Målet er at kvinna skal støtte og oppmuntre mannen i den felles klassekampen. Karl, derimot, ønskte ikkje slik støtte.

Då Cecilie, som ei av dei næraste venninnene til Margit, skulle forklare seg til politiet om forholdet mellom ekte-makane, uttalte ho at «hun var i alle dele en god husmor». Det var altså viktig for Cecilie å forsvare venninna mot skuldingane om at ho forsømte heimen gjennom å delta i organisasjonslivet. Ein annan partifelle uttalte i retten at heimen og barna vart stelte *meget godt* (*Arbeidet* 16. august 1932). Sannsynlegvis henta Margit støtte for si utforming av ekteskapet og husmorrolla gjennom samværet med partifellane. Ho reagerte meir på kvifor andre kvinner sat heime, utan å engasjere seg. I avisa til husmorlaget skreiv ho eit stykke om det, den 15. februar, same året som ho vart drepen:

Det er en ting vi kvinder må komme til klarhed over, og det er hvad, som foregår rundt oss. Tenker vi altid på den elendighed som arbeiderklassen bydes nu for tiden. Har vi gjort os klart at bare samhold kan redde oss fra økonomisk undergang? Arbeiderkvinnesne har alt for lange litt på sine mannlige kamerater og selv stå utenfor organisationen. [...] Arbeiderkvinnesne, når den neste demonstration blir arrangeret, sitt ikke hjemme, stå heller ikke på gatehjørne, og resoner som så, det er ingen hjælp å gå og trække opp og ned i gatene, vi for ingenting med det, jeg har så mange gange hørt disse ord. Men har ikke nettop den store oppmars av revolutionere arbeidere vist, at Borgerskapet å socialdemokrater, må ta hensyn til deres forlangende, se med Forsorgsbidraget, og like dan nu, når der arbeides for å få nødsarbeide i gang. Ver klar over disse ting, og lad dere ikke forvirre av fine talemåter, fra vores

motstandere. Nei, kamerater, lat oss stå samlet om di krav som klassen stiller. Da er seiren vår.

Både Margit og Cecilie hadde ei misjonerande innstilling overfor andre kvinner og kjende seg overtydde om at dei sjølve handla rett. Ikkje berre ektemannen og naboane, men også dei psykiatrisk sakkunnige som undersøkte Karl og delar av pressa kritiserte Margit for å ha forsømt heimen og teke for lite omsyn til mannen gjennom det politiske engasjementet sitt. Hennar aktivitetar utanfor heimen vart faktisk forstått som formildande omstende ved drapet i dommen mot Karl. Straffa vart bestemt til 8 år. Berre det radikale politiske miljøet aksepterte hennar utforming av husmorrolla.

Det kommunistisk inspirerte husmoridealet, som Margit og Cecilie og fleire av kjenningane deira levde etter, avveik frå dei dominerande normene i samtida samstundes som det ikkje braut heilt med det rådande synet på oppgåvene til ei husmor (Danielsen 2000). Det innebar ei utvida omsorgsrolle, fordi ikkje berre menn, men også kvinner skulle ta ansvar for samfunnet rundt. Likevel var det nok kvinna si særlege oppgåve å passe hus og heim. Og når dei kommunistiske kvinnene først engasjerte seg i det offentlege livet, arbeidde dei først og fremst for sosiale spørsmål, som offentleg skulemat, trygder for eldre, folketannrøkt og mødrehygiene. Berre det å delta på desse offentlege arenaene var i seg sjølv eit brot med den dominerande tolkinga av det kvinnelege innan arbeidarklassa. Samtidig var denne rolla som samfunnsmor legitim i borgarlege miljø, og dei radikale kvinnene kunne hente inspirasjon til å delta i organisasjonslivet også frå borgarskapets kvinner.

Men kvinner som Margit og Cecilie, med åtte og ni barn og eit svært aktivt organisasjonsliv, var definitivt gjenstand for debatt (Danielsen 1998). «En som

kjenner forholdene» skreiv om husmoralaga at

de består for en vesentlig del av gifte kvinner som preker samfundsforhold de ikke har det ringeste begrep om, at barneflokkene deres sitter hjemme og venter mens moren morer sig med revolusjonære taler, og at mennene er alt annet enn begeistret over at de går der. Videre at når husmødrene har vært lenge nok i lagene går det ut over hjemmene og det ender på forsorgsvesenet, og når funksjonærene skal undersøke forholdet blir de overfusset med ukvemsord. (*Arbeidet* 20. februar 1932)

Også innad i partiet kunne kvinnene risikere å verte nedvurderte. Ein leiarartikkel, sannsynlegvis skriven av sonen til Cecilie som på denne tida var redaktør av den kommunistiske lokalavisa i Odda, tek opp dette problemet:

Åpent skal vi innrømme at der her i partiet er tilstede en stor undervurdering av arbeiderkvinnenes rolle. Ennu fins der mange partikamerater som helst vil smile overbærende når talen kommer inn på arbeiderkvinnenes deltagelse i klassekampen og kanskje ennu mer når det gjelder deltagelse i det kommunistiske partis arbeide. Den opfatning at kvinnene skal holde sig på kjøkkenet, koke mat og stelle med ungene, er ennu utbredt i partiet. Selv om det ikke sies, er det så allikevel. Dette er en helt igjennom antikommunistisk, antirevolusjonær opfatning, som partiet må bekjempe på det mest energiske. (*Hardanger Arbeiderblad* 8. mars 1931)

Også blant kommunistane var det dei dominerande kjønnsrollene som herska. Bodskapet var likevel også at kvinne og mann må stå saman mot den felles fienden: Kapitalismen. Det innebar at kvin-

nene måtte få ta del i partiarbeid og lønsarbeid i større grad og at mannen og barna burde delta i husarbeidet heime for å gje henne høve til det.

Formande ideal

Den russiske revolusjonen og dei kommunistiske ideala vart levande diskuterte i delar av den norske arbeidarrørsla. Både gjennom reiser og direkte møter, lesing av tekstar og diskusjonar gjorde nokre av dei radikale kvinnene kommunistiske ideal til ein del av identiteten sin. Dette vart gjort med utgangspunkt i eigen kvar dag og var inspirert av eit meir idealisert enn realistisk bilde av Sovjetunionen. Klasseilhøyret og den kommunistiske ideologien var slik med på å forme kvardagen og retninga på livet til Cecilie og nokre andre av dei engasjerte kvinnene i arbeidarrørsla i mellomkrigstida. Dei nye ideane opna for ulike måtar å vere kvinne på, for nye forståingar av morskap, ekteskap, seksualitet og synet på kvinner i lønsarbeid. Den lønsarbeidande mora, som etter kvart vart idealet i Sovjetunionen, ser ikkje ut til å ha fått fotfeste som ein norm for Odda-kvinnene på 1920- og 30-talet og sannsynlegvis heller ikkje på landsbasis. Oppfordringane til arbeidarhusmødrene om å verte med i husmorlaga, drog nettopp fram omtanken for heimen, mannen og barna som ein viktig motivasjon og la vekt på at ein her diskuterte dei nære ting.

Dei kommunistiske husmorlaga var rom der kvinnene kunne diskutere kven dei var, korleis dei ønskte å vere og korleis dei ville at samfunnet skulle organiserast. Kvinnene som engasjerte seg i det kommunistiske husmorlaget forlet ikkje husmorrolla. Dei sette høge krav til seg sjølve som husmødrer og tok til kraftig motmæle mot røyster som hevda at dei forsømte heimen. Men dei hevda også sin rett til å vere engasjerte i organisasjonsliv og offentleg styre og stell, til å vere med

på å leggje premissane for utviklinga i samfunnet og til å vere likestilt med mannen i ekteskapet og i organisasjonslivet. Den kommunistiske retorikken om kvinna si rolle i samfunnet og synet på ekteskapet gav legitimitet til utforminga av ei kvinnerolle som i mange miljø ville verta forstått som avvikande. Den hadde ei frigjerande kraft fordi den tilbød konkurranse mot det dominerande kvinneidealet.

Cecilie var med på å setje preg på Odda-samfunnet gjennom dei konkrete foreiningane ho var medlem i og dei kollektive velferdsordningane ho var med på å få i gong, som aldersheimen, folketannrøkta og mødrehygienekontoret. Ho og ektemannen levde i eit likestilt parforhold og oppdrog barna etter sosialistiske prinsipp. Cecilie var ei kvinne som var synleg i nærmiljøet, som kan ha fungert som forbilde for både kvinner og menn. Dei kommunistiske ideala fekk på desse måtane tyding også for andre enn dei som var overtydde kommunistar både når det gjaldt familieliv og samfunnsforhold. Draumen om Sovjet var slik ein inspirasjon for det daglegdagse strevet på ein norsk industristad.

Hilde Danielsen
stipendiat
Rokkansenteret
Universitetet i Bergen

Noter

1. Denne artikkelen baserer seg på kjeldemateriale eg vart merksam på i samband med arbeidet med hovudfagsoppgåva mi *Dei moderne kvinnene i Odda. Ein etnologisk studie av mødrehygiene og barneavgrensing i mellomkrigstida* som eg gjorde ferdig i 1998. Interesse for Cecilie førte til at eg heldt eit føredrag om ho på eit 8. mars-arrangement i Odda i 2000, og i samband med det fekk eg samla inn fleire kjelder. Min inngang til temaet kjønn og øst-vest-relasjonar spring altså ut av arbeidet med den lokale og nasjonale sosialistiske og kommunistiske kvinnerørsla, eg har ikkje arbeidd med den internasjonale kommunistiske kvinnerørsla.

Skildringa av Odda-samfunnet byggjer delvis på analysar frå hovudfagsoppgåva mi.

2. Ho skreiv både i den handskrivne avisa til det kommunistiske husmorlaget i Odda *Husmoren*, i den kommunistiske lokalavisa *Hardanger Arbeiderblad*, i den kommunistiske avisa *Arbeidet* som vart utgjeve i Bergen og i *Gnisten*, det kommunistiske partiet si kvinneavis.
3. Alt i 1910 var valdeltakinga blant kvinner ved kommunevalet 44,9 %. Kor høgt dette talet er, skjønar vi først når vi samanliknar med andre kommunar. I heile 13 av valsokna i Søndre Bergenshus Amt (Hordaland) var det ingen kvinner som stemte. Den første kvinna i Hordaland som vart innvald i eit kommunestyre, budde i Odda.
4. Ole var ein varm talsmann for ein god folkeskule. Han sat i skulestyret i Odda i mange år, og på fritida sagde han gjerne ved så skulebarna kunne halde varmen. I tillegg sørge han for å følgje opp sine egne barn i skulen, og oppmuntra dei til vidare utdanning. Ei av døtrene hans var til dømes det einaste arbeidarbarnet som tok middelskuleeksamen i Odda, i det første kullet som fullførte middelskulen der.
5. Det kommunistiske universitetet for vestens minoritetar – KUNMZ – vart oppretta i Moskva i 1921. I 1927 byrja det første norske årskullet, og fram til nedleggjinga av KUNMZ i 1932 gjekk det minst 32 norske studentar på skulen, av dei fem kvinner (Rønning 2002:44). Skulen var organisert som ein blanding av allmenndanning og partiskule og undervisninga føregjekk stort sett på norsk.
6. Den vanskelege posisjonen for sosialistiske kvinner mellom frigjering og fellesskap vert vidare diskutert i Hagemann (2003a): Med kvinnehjertet i pant.
7. Sjå hovudfagsoppgåva til Tove Sætherdal (1984) for meir om dette.
8. Skildringa av Rakel byggjer på eit intervju eg gjorde med ho i 1995.
9. Margit er eit fiktivt namn på ei nær venninne av Cecilie. Då eg skreiv ein artikkel om bakgrunnen for drapet på Margit (sjå Danielsen 1998), valde eg å anonymisere ho av omsyn til familien. Tolkninga av Rakel byggjer på opplysningar eg skaffa til veie i samband med denne artikkelen.
10. Framstillinga av familielivet til Cecilie og Ole byggjer på intervju med dottera deira, Dagfrid, gjort av Arnfinn Malme og notat frå intervju med svigerdottera Sigrid gjort av Harriet Clayhills, og intervju med dotterdottera Cecilie Evensen, ved Hilde Danielsen, sjå kjeldeoversikten.

Litteratur

- Clayhills, Harriet 1978. *Kjerringer mot strømmen. Arbeiderhusmødrenes organisering og kamp i 20- og 30-åra*. Pax, Oslo.
- Danielsen, Hilde 1998. Forhandlingar om den radikale kvinnerolla. Drapet på Margit i 1932. I *Dugnad. Tidsskrift for etnologi* 4.
- Danielsen, Hilde 2000. *Dei moderne kvinnene i Odda. Ein studie av mødrehygiene og barneavgrensing i mellomkrigstida*. Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum, Tyssedal.
- EGGE, Åsmund og Terje Halvorsen 2002. «Kriteriet på en kommunist er hans forhold til Sovjetunionen». De norsk-russiske partirelasjoner 1917–1991. I *Arbeiderhistorie* 2002. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.
- Hagemann, Gro 2003a. Med kvinnehjertet i pant: frigjøring og fellesskap i sosialismens historie. I Gro Hagemann: *Feminisme og historieskriving. Inntrykk fra en reise*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hagemann, Gro 2003b. Virkelighet og magi: gjen-syn med Alexandra Kollontay. I Gro Hagemann: *Feminisme og historieskriving. Inntrykk fra en reise*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kjeldstadli, Knut 1995. Rjukan – et signalement av et ensidig industristed. I *Bygningshistorie* 15, Telemark Historielag, Bø.
- Kolltveit, Olav 1967: *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid*. Bergen
- Liljeström, Marianne 1995. *Emanciperade till underordning: det sovjetiska könssystemets uppkomst och diskursiva reproduktion*. Åbo Akademi University Press, Åbo.
- Rotkirch, Anna 2000. *The Man Question: loves and lives in late 20th Century Russia*. University of Helsinki, Helsinki.
- Rønning, Ole Martin 2002. Norsk-russiske forbindelser i mellomkrigstiden. Noen trekk ved den norske virksomheten i Russland. I *Arbeiderhistorie* 2002. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.
- Skagen, Finn 1996. *Odda. Før, under og etter industrialiseringa*. Vestnorsk Industristadmuseum, Odda.
- Sæterdal, Tove Fasmer 1984. «Kamerat husmor». *En analyse av den håndskrevne avisen «Husmoren» 1924–1964*. Hovudoppgåve i etnologi. Universitetet i Bergen.

Andre kjelder:

- Arbeidet. Kommunistisk avis utgitt i Bergen.
- Gnisten. Norges Kommunistiske Partis Kvinneavis.
- Hardanger Arbeiderblad. Kommunistisk lokalavis.
- Nag, Martin: Arbeiderdikteren Cecilie Slåttilid. Friheten 1. juni 1978.

Odda Husmorlags arkiv 1924–1948, inkludert dei handskrivne avisene Husmoren og Kamerat Husmor. Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum.

Intervju med Dagfrid Evensen f. Slåttelid, av Arnfinn Malme. Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.

Intervju med Dagfrid Evensen, notat ved Harriet Clayhills, 1977.

Intervju med Sigrid Slåttelid, notat ved Harriet

Clayhills, 1977.

Intervju med Rakel Henriksen ved Hilde Danielsen, 1995.

Intervju med Cecilie Evensen ved Hilde Danielsen, 2000.

Dokument frå Det russiske statsarkiv for sosial og politisk historie (RGASP). 529-1.631:87. Avskrift ved Ole Martin Rønning.

Dokument frå straffesaka mot Karl Bråten (fiktivt namn). Sak nr. 135 1932. Statsarkivet i Bergen.

Fire måter å slippe unna oppvasken på

Jenter og gutter på speiderleir i Russland, Slovakia, Portugal og Danmark

Av Harriet Bjerrum Nielsen

Denne artikkelen handler om hvordan barn i ulike land krangler om oppvasken. Alle steder er det jentene som tar den til slutt, men måten de gjør det på, og måten guttene ikke gjør det på, viser seg å ha sammenheng med den kjønnskultur barna vokser opp i. Oppvaskkrangler er barnslige. De provoserer våre forestillinger om modent fellesskap og om husarbeid som en ikke-kalkulerbar kjærlighetsgave. Når de opptrer som feministisk millimeterdemokrati, kan de også representere en identitets- og kulturtruende kjønnsnøytralisering. Disse perspektivene er ikke minst relevante når nordiske likestillingsfeminister konfronteres med kvinner fra Sør- og Øst-Europa som ofte stiller seg skeptiske til visjonen om likestillingsparadiset hvor alle gjør det samme. Kan vi forstå de ulike utgangspunktene for feminister i Øst- og Vest-Europa ved å studere hvordan barn lærer å gjøre kjønn i disse landene? Kanskje barnas oppvaskkrangler er en hittil upåaktet analytisk nøkkel til krysskulturelle kjønnsstudier?

Sommeren 2001 utstyrte jeg meg med sovepose, ryggsekk, myggspray og notisblokk og dro på speiderleir i Russland, Slovakia, Portugal og Danmark for å studere kjønn og likestilling blant 11–15-åringer. Speider har jeg ikke vært siden

jeg sluttet med det som 16-åring, men jeg var blitt oppdragsforsker for første gang i mitt liv.¹ Observasjonene av barna fanget inn mange kulturelle forskjeller, men blant de ting som gikk igjen var en nokså konsekvent kjønnet arbeidsdeling hvor

(Foto: Tore Wuttudal, Samfoto)

jentene sto for matlaging og oppvask, mens guttene laget bål og hugget ved. Dette samsvarer dårlig med speiderorganisasjonenes eksplisitte målsetting om at organisasjonen skal bidra til at alle medlemmer får anledning til å utvikle sitt fulle potensiale, uavhengig av tradisjonelle kjønnsroller.² I de pedagogiske programmene understrekes det at alle speidere, uansett kjønn, skal lære å mestre alle typer oppgaver, både for å bli selvhjulpne og for å kunne bidra til fellesskapet der hvor det trengs. Dette er for så vidt en gammel arv fra speiderbevegelsen. Baden-Powell var opptatt av at gutter skulle settes fri fra både fantasiløse pedagoger og overbeskyttende mødre, men dette innbar jo også at guttene måtte lære å sørge for seg selv. Derfor har aktiviteter som matlaging og reparasjon og stell av egne klær vært en integrert del av programmet helt fra starten i 1907 (Jeal 1989).

Arbeidsdelingen er kanskje ikke så overraskende likevel. Både antropologer

og feminister har lenge pekt på at kjønnnet arbeidsdeling ser ut til å ha stor seighet når det gjelder å overleve både sosiale forandringer og politiske målsettinger, og de stabile symbolske forbindelser mellom husarbeid og kvinnelighet har blitt framhevet (Borchgrevink 1995, Solheim 1998). Husarbeidets symbolske kvinnelighet og vedhuggingens symbolske mannlighet trer fram i kontekster hvor kjønn er referanseramme. Den gang gutter og jenter var speidere hver for seg, var det ikke noe problem for gutter å lage mat og vaske opp eller for jenter å hugge ved og tenne bål. Når begge kjønn er tilstede blir husarbeid noe som ligger best for jenter, og vedhugging noe som krever maskuline krefter. At gutter stort sett er mindre fysisk utviklet enn jenter på dette alderstrinnet, er en detalj som er fullstendig betydningsløs, konfrontert med den mektige kraft i symbolsk kjønn.

Private forhandlinger om husarbeid kan fortelle mye om et samfunn og dets kjønnsystemer (Melhuus og Borchgre-

vink 1984). Fra et *maktperspektiv* har man sett det som uttrykk for kjønnsmessig underordning og dominans. Kvinners generelle underordning som kjønn avspeiles og opprettholdes gjennom husarbeid, dobbeltarbeid og asymmetrien mellom ulønnet og lønnet arbeid.³ Andre har pekt på at hus- og omsorgsarbeid også kan gi kvinner en særegen form for makt som bidrar til å marginalisere menn i familien.⁴ I nordisk sammenheng, hvor åpenlys kjønnsmessig ulikhet har mistet legitimitet, har analysen av skjult underordning stått sentralt, enten det gjelder kvinners frivillige hus- og omsorgsarbeid, eller omvendt at deres administrasjon av menns deltakelse i dette arbeidet reelt blokkerer for hans likestilling i familien. Fra et *symbolperspektiv* har man tatt utgangspunkt i den kulturelle kjønnskonstruksjon som gjør at ulike arbeidsoppgaver og kompetansefelt framstår som henholdsvis mannlige og kvinnelige.⁵ Som Jorun Solheim skriver (Solheim 2002b), er det fra dette perspektiv ikke kvinner og menn som rangeres, men derimot deres egenskaper, ferdigheter, kunnskaper og faglige kvalifikasjoner som tilskrives ulik verdi. Slike symbolkonstruksjoner er ikke uten videre sammenfallende med den empiriske virkeligheten, men er en forutsetning for de konkrete dominans- og underordningsrelasjoner som skapes mellom individer.

Innen begge perspektiv har man vært opptatt av husarbeidets sammenheng med *identitetsproblematikk og kjærlighet*: Kvinnelig konnotert husarbeid blir degraderende for menn, mens det kan spille en viktig rolle i bekreftelse av kjønnsidentitet for kvinner (Borchgrevink og Melhuus 1985, Gullestad 1984, Fürst 1993). Husarbeidets «gavelogikk» kan representere både et hinder for kvinner for å kreve mer likestilling i familien (Borchgrevink og Melhuus 1985), og noe som gir kvinner en innflytelsesrik posisjon i familien (Holter og Aarseth 1993). Makt og ulikhet kan legitimeres som kjærlighet

(Haavind 1982), husarbeid kan ses som en måte å kjøpe seg til familiens kjærlighet (Melhuus og Borchgrevink 1984), og heterofil erotisk tiltrekning kan oppleves å bli truet av for mye likestilling (Gullestad 1984, Borchgrevink 1989).

Hvilken relevans har disse teoriene for å forstå arbeidsdelingen blant barn på speiderleir? Det er opplagt noen forskjeller å legge merke til. Verken oppvasken eller vedhuggingen foregår innenfor familiens nære relasjoner, men blant kamerater i et semioffentlig rom. Skillet mellom lønnet og ikke-lønnet arbeid er ikke relevant, og heller ikke dobbeltarbeid eller husarbeidet som kjærlighetsgave. Oppvask og matlaging, vedhugging og båltenning er alle «gaver» til leirens fellesskap. Derimot kan vi tenke oss at identitetsprosjekter av ulik art kan ha betydning. Slike identitetsprosjekter foregår i kjønnsymboliske og kjønnshierarkiske rom som stammer dels fra speiderkonteksten, dels fra den generelle oppvekstkulturen.

Det er ikke vanskelig å få øye på det symbolske hierarki arbeidsoppgavene danner innen speiderkonteksten. Båltenning og vedhugst er sentrale speiderferdigheter og utgjør dessuten en opplagt arena hvor gutter kan demonstrere sin fysiske styrke for hverandre. Vanlig matlaging og især oppvask hører til de mer trivielle oppgaver som verken utløser dugelighetstegn eller beundring. Det skal bare gjøres. I den gjeldende pedagogiske veiledning for speiderarbeid opereres det med et skille mellom variable og faste aktiviteter hvor de variable beskrives som «aimed at stimulating new experiences, exploration, hiking, building, service to the community etc.», mens de faste beskrives som repetitive oppgaver hvis hensikt er «maintaining the cohesion and smooth function of the group, relaxations games, practical tasks (cooking, supplies, clearing up)».⁶ Selv om også vedhugst og båltenning kan forstås som faste oppgaver, så er dette likevel aktiviteter som

springer ut av selve det at man er på leir, mens husarbeidet kjennes altfor godt hjemmefra. Dette avspeiler seg også i barnas opplevelse av oppvask som det kjedeligste som finnes, mens de fleste synes at båltenning og bruk av øks og sag er utfordrende og gøy. Matlaging er, som vi skal se om litt, en litt mer flertydig aktivitet, men *alltid* mer gøy enn oppvask. Skillet mellom de spennende og utadvendte variable aktiviteter og de kjedelige og sedate faste aktiviteter minner til forveksling om det skille mellom *basis* og *prosjekt* som Jorun Solheim finner i moderne prosjektorganisasjoner (Solheim 2002a). Også her har basis lavest prestisje og regnes utenfor det egentlige «arbeid» som foregår i prosjektene, samtidig som *basis* er symbolsk knyttet til kvinnelighet og *prosjekt* symbolsk knyttet til mannlighet.

Et sentralt poeng hos Jorun Solheim er at symbolske meningskategorier i seg selv ikke er identiske med slike hegemonier, men at de må aktiveres gjennom en organisatorisk praksis (Solheim 2002b: 130). Dette gjelder også for barna: oppvask og vedhugging symboliserer kjønn, men hierarkiet mellom dem etableres og vedlikeholdes gjennom samhandlingen mellom barn, og mellom barn og voksne. Siden barna kommer fra ulike kjønnskulturer, kan vi forvente ulike utforminger av hierarkiet og ulike problemer i etableringen av det. Og siden barna er på vei til å lære å gjøre kjønn i sine respektive kulturer og dessuten er i en alder hvor kjønn ofte overdrives som grense (Bjerrum Nielsen og Rudberg 1989, Thorne 1993), kan vi videre forvente at den kjønns-hierarkiske orden og dens ømme punkter vil bli tydeliggjort. Barn har ofte en skjerpet sans for urettferdighet fordi de, enten de er gutter eller jenter, først og fremst er underlagt de voksnes makt og myndighet. På den måten kan barns håndtering av kjønn være egnet til å vise oss omkostningene ved de ulike kjønnsmodellene.

Det som er likt i de fire land, er altså

at jentene tar oppvasken. Men *måten de tar den på*, og *måten guttene slipper unna på*, kan vise oss noe om det spesifikke kjønns-hierarkiet. «Behavior must be attended to,» sier antropologen Clifford Geertz, «and with some exactness, because it is through the flow of behavior – or more precisely, social action – that cultural forms find articulation» (Geertz 1973:17). Hvilken kjønnskultur er det som artikuleres og læres gjennom disse ulike måtene *ikke* å vaske opp på?

Komplementaritets- og likhetsmodeller

De fire landene som inngår i min undersøkelse, atskiller seg ikke mye hva angår kvinners utdanningsnivå og yrkesfrekvens,⁷ men det er stor forskjell på hva dette representerer for kvinnene selv. I de nordiske land har kvinners vei til yrkesliv og politikk langt på vei vært uttrykk for deres eget valg, og den dominerende forståelse av kvinnesak har vært likestillingsmodellens vektlegging av individuelle rettigheter. Dette avspeiles også i nordiske kvinners høye politiske deltakelse (Bergqvist 1999, Christensen og Siim 2001). I Øst-Europa har kvinners deltakelse i lønnet arbeid derimot blitt til gjennom politisk pålegg ovenfra og har ikke vært koblet til prosjekter om personlig frihet, politiske rettigheter eller politisk deltakelse. Spesielt i Russland assosieres «likestilling» med påtvunget ens- het, og lengselen etter forskjell og kjønnskomplementaritet er sterk etter kommunismens fall, samtidig som komplementær kjønnspsykologi faktisk var dominerende allerede fra 1970-årene (Pilkington 1996, Buckley 1997, Funk og Mueller 1993). I Portugal har kvinners liv også i høy grad blitt diktert ovenfra – først ved bokstavelig talt å bli sperret inne i familien som husmødre under Salazar-regimet, dernest i 1976, etter «Nellik-revolusjonen», ved gjennomføringen av

Europas mest radikale grunnlov når det gjelder formell likestilling mellom kjønnene (Ferreira 1998). Et annet moment er at morsfiguren ser ut til å være mer valorisert og idealisert i de øst- og søreuropeiske kulturene enn i den nordiske. Ansvar for hjem og familie blir her ofte sett på som del av en kvinnelig maktbase, mens deltakelsen i yrkeslivet sjelden fører med seg særlig mye innflytelse eller penger. Selvom kvinner i Sør- og Øst-Europa har holdt fast på lønnsarbeidet, er det ikke så rart om komplementaritetsmodeller likevel har bedre rotfeste her, og at likestilling, forstått som enshet, f.eks. i form av lik arbeidsdeling mellom kjønnene, kan vekke skepsis.

Til tross for at speiderorganisasjonens likestillingsagenda var utgangspunkt for mitt prosjekt, gikk det ikke lenge før jeg oppdaget at de nasjonale forskningsassistentene som skulle bistå med undersøkelsen i de ulike land, hadde forskjellig syn på hva dette innebar i praksis. Mens slovakene lurte på hvordan de skulle få gutter og jenter til å dele arbeidet mer rettferdig, og danskene mente at det hadde de allerede fått til, lovpriste russerne og portugiserne kjønnsblandede patruljer fordi jentene da kunne lage mat til guttene og guttene ta de tunge tak for jentene. På den måten lærte kjønnene å sette pris på hverandre. Disse ulike tilnærmingene til likestillingsspørsmålet kom også tydelig fram i intervjuene med lederne. De russiske middelaldrende troppsledere gikk klart inn for kjønnskomplementaritet:

Spm.: Hva legger dere i begrepet likestilling mellom kjønnene?

(Pause)

Mannlig troppsleder: Jeg ville ikke formulere spørsmålet slik. Jeg mener begrepet er helt feil fra starten av, for en mann er en mann, og en kvinne er en kvinne. Vi skal ikke gjøre dem ens.

Kvinnelig troppsleder: Det ligger i deres natur

Mannlig troppsleder: Hvorfor skulle vi gjøre elefanten og Moska fra Krylovs fabel ens? [berømt russisk fabel om elefanten og den lille hunden Moska som gjør av den]. Det var noen som spurte meg: Hvem er best, elefanten eller Moska? Den første svinger sin snabel og den andre bjeffer. De er helt ulike. Hvorfor skulle vi gjøre dem like?

Kvinnelig troppsleder: Jeg mener vi har bruk for noen områder for felles aktivitet, men det er også funksjoner som må utføres av enten menn eller kvinner. Men det skal være noen møtepunkter.

De ser det som en viktig pedagogisk oppgave å forberede jenter og gutter til sine framtidige roller som mødre og menn, og at dette ikke minst er viktig for å unngå konflikter i ekteskapet.

Barna skal lære å verdsette hverandres kompetanser og forstå at kjønnene trenger hverandre.

Komplementaritetsmodellen sto mye svakere i Slovakia. Til tross for at jenter og gutter er delt opp i hver sine tropper, var de unge slovakiske lederne klart tilhengere av moderne likestilling:

Spm.: Hva er ditt syn på begrepet likestilling mellom kjønnene?

Mannlig troppsleder: Jeg synes alle skal velge selv. Det er ikke avgjørende om man er mann eller kvinne, det er et spørsmål om individualitet. Så jeg synes ideen er OK.

Spm.: Mener du alle har de samme muligheter?

Mannlig troppsleder: Ikke i det virkelige liv [...] Vi er et patriarkalsk samfunn, så generelt har menn bedre muligheter enn kvinner under disse forhold. Og vi har våre roller som vi presses på plass i hva enten vi vil det eller ei. Vi trenger ikke å ta dem, men hvis vi nekter har våre omgivelser problemer med å godta det.

Etter kommunismens fall har forskjellene mellom de østeuropeiske land blitt tydeligere, og en grunn til at likestillingsmodellen står sterkere i Slovakia kan være at kamp mot politisk undertrykkelse av individer har spilt en større rolle i dette landets historie. Denne individbaserte rettighetstenkningen har imidlertid ikke kjønn som sitt utgangspunkt, og den lever da også side om side med en klar oppfatelse av at det *er* uomgjengelige forskjeller på gutter og jenter. De slovakiske lederne har en sterk kjønnskompenter diskurs, ikke minst hva gjelder psykologisk utvikling: gutter er omvandrende hormonbomber som ikke kan styre seg selv. Guttetroppen har en markert guttekultur med vekt på kampsport, konkurranse, lekeslåsning og spionleker, og lederen stiller seg uforstående til tanken om at programmet kanskje trenger modifisering av hensyn til de to yngre jentene som nettopp har blitt tatt inn i guttetroppen.

I motsetning til de østeuropeiske speiderlederne som er opptatt av kjønn og plasserer seg aktivt i debatten om komplementaritet og likestilling, har de unge portugisiske lederne ikke mye å si om saken. Portugal er et av de eneste land i Europa hvor kvinneorganisasjoner og moderne kvinnebevegelse er praktisk talt ikke-eksisterende. De unge speiderlederne går selvsagt inn for likestilling, men antar at den er gjennomført og derfor ikke noe å bry seg om:

Spm.: Hva sier begrepet likestilling mellom kjønnene dere?

Mannlig troppsleder: Det sier meg ingenting (latter).

Kvinnelig troppsleder: Jeg tenker, og helt ærlig, nei....like muligheter?

Mannlig troppsleder: Det er slik: ingen oppdeling, sånn jenter på den ene siden og gutter på den andre. Jeg tror ikke de er, eller skulle være, eller har vært oppdelt slik. Hva vi har fordeles likt til alle, alle har de samme

muligheter. I hvert fall her hos oss har jeg ikke sett noe annet.

Kvinnelig troppsleder: Like muligheter.

Dette ikke-temaet brytes dog på et visst tidspunkt da den kvinnelige troppslederen kommer til å si at gutter noen ganger diskriminerer jenter. Den mannlige lederen avviser blankt at noe slikt kan forekomme, og hun sier blidt at hun som kvinne føler det er slik. Dette utløser et lengre munnhuggeri mellom dem, innen de igjen blir enige om at guttene nok ikke mener det på alvor.

Også i Danmark mener de unge lederne at likestilling langt på vei er gjennomført og at problemet snarere er at den kan bli en politisk korrekt tvangstrøye. De virker ganske lei temaet. Som en av dem sier: «Det er andre ting som er mer interessante å diskutere enn oppvask, ikke sant?» De danske lederne synes det viktigste er at ting er gøy og at alle gjør som de har lyst til:

Spm.: Hva legger dere i begrepet likestilling og like muligheter mellom kjønnene?

Kvinnelig troppsassistent: De skal ha lov til å gjøre det de vil. De kan gjerne bli dyttet litt i motsatt retning av hvor de vanligvis befinner seg, men der hvor de har lyst til å befinne seg, enten det er det vanlige kjønnsrollemønster eller det ikke er det, der skal de også få lov til å være. Vi skal ikke gjøre det så overlikestilt at det alltid må være guttene som lager mat og jentene som hugger ved – da er det jo ikke likestilling.

Mannlig troppsassistent: Da er det tvang. Og det er lysten som driver verket.

Kvinnelig troppsassistent: De skal ikke presses inn i noen roller.

Mannlig troppsleder: Det skal være plass til forskjeller. Selv om vi har uniformer på, er vi ikke soldater [...]

Det kan godt være at jentene lager mat oftere enn guttene når vi er på leir, men det trenger ikke å ha å gjøre med kjønnsroller, for det er jo også mange menn som lager mat i dag.

Borchgrevink og Melhus (1985) skiller i sin analyse av norske sjømannsfamilier mellom tre måter å organisere arbeidsdelingen i familien på: 1) *komplementaritet* hvor forholdet mellom person og oppgaver er eksklusivt og stabilt over tid, 2) *kombinasjon* av segregerte og overlappende felt. Her har den ene overordnet kompetanse og ansvar, mens den andre kan bistå og hjelpe til når det trengs, og 3) fullstendig *utskiftbarhet* på alle felt. Her er både ansvar og kompetanse prinsipielt helt likt fordelt, og her-og-nå-situasjonen og rettferdighet over tid avgjør hvem som gjør oppgaven. Sett i forhold til dette svarer de russiske ledernes beskrivelse til den første organisasjonsmåten, og de danskes til den siste, mens de slovakiske og portugisiske lederne beskriver en praksis som kunne ligne på kombinasjonsmodeller. Det som imidlertid er likt for alle, er at de framhever harmoni og symmetri mellom kjønnene som et mål, og at de, bortsett fra Slovakia, også mener at dette i det store og hele samsvarer med praksis. Da er det kanskje på tide å dra på sommerleir og ta tingene i øyesyn selv?

Russland: Hardtarbeidende helter og usynlige mødre

Umiddelbart virker faktisk arbeidsdelingen og interaksjonen mellom gutter og jenter i den russiske leiren ganske harmonisk. Jentene pusler med husarbeidet uten at noen ber dem om det, guttene bærer vann, tunge ryggsekker og svære trestammer. Innimellom gjøremålene møtes de to kjønn omkring bålet og prater hyggelig med hverandre. Det er guttene som leder an i samtale og underholdning, men jentene er i høy grad innenfor deres opp-

merksomhetsfelt. Her kringles det ikke om oppvasken, fordi det er så selvsagt for alle at jentene tar den, også for jentene selv. Vi får inntrykk av at det å være flink på et kjøkken er en måte å bekrefte sin identitet som jente på. Den russiske observatøren refererer denne samtalen mellom henne selv og Lena, en av jentene i troppen, som forteller om et patruljemøte hvor en gutt blandet seg i matlagingen:

Lena fortalte meg at det hadde vært Igors idé å invitere alle hjem til seg for å lage pannekaker, og at jentene hadde besluttet seg for å hente ingredienser hjemme i stedet for å kjøpe dem. Siden de var hjemme hos Igor, og han var verten, kunne Lena ikke være den som bestemte i kjøkkenet, så alt var i hans hender, selv matlagingen. Hun fortalte også at han mente at han selv var den beste kokk, men at han likevel hele tiden spurte henne til råds om ingredienser og mengder osv. Så han var sjefskokk og hun bare hans assistent, men rent faktisk stekte hun de fleste pannekakene! «Han kunne bare utstede ordre, ikke utføre dem, især når det gjaldt steking av pannekakene,» sa hun. Lyuba og Dasha [to jenter] hadde også stekt et par stykker, men Lenas var bedre! Nadya og Sveta hadde dekket bordet mens guttene satt i stuen og snakket og lo. «Så fire av oss jobbet, mens de andre slappet av,» presiserte hun. De hadde sittet til bords i halvannen time og hatt det veldig gøy. Igor fortalte masse morsomme vitser og viste dem en masse bilder. «Han var en virkelig god vert,» sa Lena, «så alle var fornøyde med ham – hans gjestfrihet, og mine pannekaker,» sa hun leende.

Lenas ambivalens er tydelig her. På den ene siden bemerker hun at de fleste guttene slapper av mens jentene jobber, på den andre siden er det heller ikke så greit når Igor går inn og overtar et område hvor

hun oppfatter seg som kompetent og derfor egentlig har rett til å bestemme. Vi ser også at Lenas kompetanse ikke synliggjøres eller anerkjennes. Igor tror han er en bedre kokk enn henne (noe han også gjentar flere ganger i intervjuet vi har med ham), men hun vet med seg selv at det ikke er sant. Hun vet også at hun er flinkere på kjøkkenet enn Dasha og Lyuba.

Denne tausheten omkring det kvinnelige hus- og omsorgsarbeidet gjaldt også på sommerleiren og sto i sterk kontrast til italesettelsen av de mannlige bragder. Lederne oppmuntret og roste ustanselig guttene for deres oppfinnsomhet og tunge løft, og ofte sto alle vi kvinner og jenter beundrende og så på når gutter demonstrerte sin fysiske styrke eller sitt vågemot, eller når de en sjelden gang bisto ved serveringen: «Se hvor flink Sasha er til å stupe» eller «Se hvor tungt Igor har båret – kan dere løfte den sekken, jenter?!» eller «Se, jenter, hvor bra Vitya skjærer brødet» er noen av de replikkene vi fanget opp fra troppslederne. Den symmetriske arbeidsdelingen har altså en asymmetrisk bakside hvor guttenes innsats synliggjøres og beundres uhemmet, mens jentenes innsats er selvfølgelig:

To gutter spenner tomme plastikkflasker fast på kroppen – de vil svømme over floden for å hente drikkevann! De får alles oppmerksomhet og blir tatt bilder av før de drar av sted. Mens dette skjer sitter Nadya nede ved elven og skrubber gryter. Hun har jobbet i to timer nå, uten at noen har beundret eller kommentert det.⁸

De russiske lederne var helt eksplisitte på dette som oppdragelsesstrategi: gutter må lokkes til å bruke sine krefter for andre, mens jenter på grunn av deres moderskapsinstinkter gjør det helt av seg selv. Å være gutt innebærer at man skal være sterk, modig, heroisk, i det sosiales tjeneste. Som gjenytelse får de omsorg og

beundring. Å være jente innebærer at man skli inn i rollen som usynlig mor. Som gjenytelse får de hjelp til de tunge takene og ridderlig oppmerksomhet. Dette ble også meg til del, og jeg må innrømme at jeg ble ganske sjarmert av disse blide og høflige russiske guttene. Ikke bare sto de parat for å bære min sekk, slå opp mitt telt, gi meg sin sitteplass i bussen, de kan også snakke utvungent om følelser og kjærlighet. De synger kjærlighetssanger ved bålet uten å rødme, og hvilken 14-årig gutt fra våre hjemlige trakter ville ha klart, i fullt alvor, å deklamere følgende selvskrevne dikt til sin utvalgte «hjerterdame» (siste oppgave i en ridderturnering hvor jentenes eneste rolle var å se på og vente for å velge ut den beste ridderen):

For at hun ikke skal plages av veiens støv

For at hennes fotspor ikke skal bæres bort av vinden

Jeg tok min elskede på min arm og satte henne på en sky

Jeg var ikke hennes venn, ikke hennes elsker

Jeg fulgte bare hennes fotspor

I dag gav jeg henne himmelen,
i morgen bringer jeg henne verden

Men idyllen har også en pris. De jentene som ikke gjør seg fortjent til slike hyldes-ter, blir gjenstand for guttenes sinne og forakt. Mens Lena kan spillet til perfektion, er Dasha en aktiv jente som gjerne selv vil være i sentrum. Lena sier at Igor blir irritert på Dasha som hele tiden roper «Jeg vil ditt, jeg vil datt». På den ene siden er Dasha «for maskulin» fordi hun vil bestemme og være i sentrum, på den andre siden er hun «for feminin» fordi hun er emosjonell og hysterisk og i tillegg er redd for edderkopper og gråter i utide. Den russiske observatøren har samme perspektiv på Dasha som konsekvent beskrives med ordene: «Dasha blander seg igjen ...».

Komplementærmodellen har altså nokså snevre grenser for hva som er akseptabel atferd for hvert kjønn. Et annet problem er at forventningen om gjenytelsen slett ikke alltid innfries. Guttene klager over at de må slite, og at jentene er luksusdyr som plukker blomster og spiser kaker hele dagen:

Spm.: Hva er det verste ved å være gutt?

Igor (14 år): Gutter lever i en mer hard verden, du vet, de må jobbe for samfunnet. Vi må slåss, ha møter, ordne opp, og jentene sitter bare og spiser kaker. De har heller ikke verneplikt, de trenger ikke slåss, ikke sant?

Lesha (15 år): De jobber mindre når vi er på leir.

Igor: Så der ser du, jenter har et lettere liv.

Lesha: Gutter blir ofte trøtte, de må gjøre mer.

Igor: De blir elsket av alle, og de får blomster, og det får gutter aldri. En gutt inviterer en jente ut, ikke sant, han oppvarter henne, følger henne hjem, faller på kne for henne og så videre.

Misha (15 år): Og kneler jenter for ham kanskje?!

Misunnelsen slår raskt over i forakt: Egentlig kan jenter ingenting! De spør dumt, er uopplyste, passive, uærlige overfor sine venner og sier ikke sin mening åpent ut. Usynliggjøringen av det kvinnelige arbeidet og synliggjøringen av det mannlige viser seg altså i barnas oppfatelse av hvem som jobber. Også jenter sier at guttene er «patruljens arbeidere» som de ikke kan klare seg uten. Deres privilegier krever på sine side at de må spille litt teater:

Spm.: Hva er det beste ved å være jente?

Lena (14 år): Jenter blir passet på. Da vi var på leir bar de våre ryggsekker.

Hvis sekkene er tunge, gir vi dem straks til guttene. De hjelper oss, de tar hensyn.

Nadya (15 år): En jente er en skapning som trenger vennlighet fra gutter. En jente vet hvordan man overtaler noen. Hun kan oppnå alt hun vil.

Lena: Vent, det jeg ville si var at en jente må late som om hun er en liten kattunge, sååå svak ...

Spm.: Hvorfor det?

Lena: Ah! For da behandler guttene henne annerledes. Hvis du er en liten kattunge som er redd for stormen så vil de si: «Ikke vær redd.» De vil være stolte av seg selv fordi de ikke er redde og fordi de har beroliget henne. De er bra gutter, de er ikke redde ...

Spm.: Hva er det verste ved å være jente?

Nadya: Vi er «det svake kjønn», det er dumt.

Lena: Ja, en jente er veldig svak. Hun kan ikke forsvare seg selv. Jeg synes gutter burde forstå dette og respektere det.

Mens jentene gjør sitt beste for å iscenesette seg selv som mystiske skapninger, ønsker guttene bare at de kunne hjelpe litt mer til med arbeidet. Samtidig er en kattunge sårbar, jentene blir avhengige av guttenes vennlighet og må vente på deres initiativ. Heller ikke jentene synes gjenytelsen er tilstrekkelig. De kritiserer gutter for å trække på deres følelser:

Dasha (14 år): I en gruppe oppfatter Igor alltid seg selv som lederen. Han tror han er Gud og vi er hans slaver, parat til å adlyde hans minste vink.

Nadya: Vi betyr ingenting for ham.

Lyuba (14 år): Noen ganger sårer han mennesker uten å være klar over det engang. Som om han var universets sentrum, og vi ikke er det.

Komplementaritetsmodellen får altså som praksis en klar hierarkisk struktur

som skapes gjennom synliggjørelse av guttenes innsats og usynliggjørelse av jentenes. Prisen er en selvinnskrenkning for begge kjønn, og under den tilsynelatende harmoniske arbeidsdelingen ligger både forstillelse og økonomiske kalkulasjoner på lur. Men jentene har likevel ikke oppgitt håpet om komplementaritetsmodellens fordeler:

Lena: Om 2 1/2 år vil de være mer modne og behandle oss annerledes. De vil bli mer modige. De vil si: «Ikke bær den tunge veden. Vi skal gjøre det. Vi er menn.»

Portugal: Retoriske menn og strikse mødre

I den portugisiske leiren krangles det om oppvasken så busta fyker! Her finnes det skjemaer for fordeling av arbeidet, men de største guttene protesterer høylydt og dramatisk mot å måtte ta del i oppvasken. I 14-årige Anas patrulje er de fire jenter og to gutter. Mens Ana har autoritet over 11-åringen António, utfordrer den to år eldre Hugo som en terrier konstant hennes avgjørelser. Ikke minst blir hans ansvar for oppvasken en føljetong som fortsetter gjennom halvannen dag:

Frokost: Hugo prøver på ulike måter å komme inn i jentenes tette sirkel rundt bordet – og lykkes med å få en del oppmerksomhet. På et tidspunkt går det over i et munnhuggeri: Jentene mener at Hugo skal vaske opp i dag, men han vil ikke! Ifølge den portugisiske observatøren kommer ingen av partene med argumenter, det er mest «jo, du skal!» og «nei, jeg vil ikke!». Imens vasker António stillferdig opp det som gjenstår fra middagen i går. Han kjemper med potetmoseren som er helt gjennomklissete. Ana inspiserer den og herser med ham. Ana og Hugo krangler fortsatt om oppvasken. Inês og Teresa støtter og supplerer

Ana. Omsider tar Hugo med sint kroppsspråk et krus og vasker det opp og kaster det fra seg ovenpå grytestabelen. Derneft går han hvileløst rundt på plassen og kommer med iltre bemerkninger som får gjensvar fra jentene ved bordet. [Utrolig at dette blir en konflikt – hele oppvasken består av 7 krus!] [...] Middag: Da Hugo har spist ferdig fordufter han. Bare jentene er tilbake og de prater hyggelig og livlig – to andre jenter kommer til. Hugo kommer tilbake og en krangel om oppvasken utvikler seg mellom ham og Ana. Til slutt ser det ut til at han gir seg – men rasende! Han slenger sin tallerken i vaskebaljen så spruten står til alle sider.

Hugo protesterer, men må altså overgi seg til sist. I Portugal får vi inntrykk av en kjønnskomplementaritet som i høyere grad gir jentene en maktposisjon, noe som givetvis forsterkes av at guttene er litt yngre her, men som også kan uttrykke det som av antropologer har blitt beskrevet som «the conflict between men's right to rule and women's effective power» som kjennetegner den folkelige portugisiske kulturen, helt uavhengig av de skiftende kjønnsregimer ovenfra (Pina-Cabral 1986).

Som i Russland er det maskuline dyder å være uavhengig, sterk og flink. Problemet er bare at disse portugisiske guttene verken er sterke eller flinke sammenlignet med jentene, og at deres uavhengighet til dels er i de sterke jentenes hender. Resultatet av dette er en ganske underholdende retorisk maskulinitet hvor guttene hele tiden prøver å overbevise andre om deres bravur. Det er nesten som om de oppfører et drama med seg selv i helterollen, et drama som ikke engang de selv tror på. En patrulje som bare består av gutter, forteller meg at de er *mye* bedre til å lage mat enn jentene. De nesten beleirer meg og får meg til å love å spise hos dem i morgen: «Vi er de

beste!» sier patruljeassistenten med et tragisk-dramatisk tonefall. Men da jeg dukker opp til måltidet, har de glemt alt om det. De forteller også at de vant et båtrace i går, men et øyeblikk senere modifiseres det til at de sånn sett bare vant første runde og derfor endte på tredjeplass. De går seg vill på en haik, men det var noen andres skyld. I den totale poengskåren ligger guttepatruljen som nr. 33 av 42 patruljer, mens Anas patrulje er nummer 5.

Sammenlignet med dette er jentene mye mer rolige og tilbakeholdne. De koser seg sammen og er lite opptatt av guttenes bragder. Deres oppmerksomhet overfor meg har mer karakter av diskret hjelp og omsorg: De gir meg lys så jeg kan skrive notater, rykker sammen så jeg kan sitte, spør om jeg vil ha melken min kald eller varm. Denne stillferdig moderate omsorg viser de faktisk også guttene, ikke minst Hugo. Det er som om de stilltiende aksepterer at gutter har behov for å demonstrere sin maskulinitet når de vokser til, og de lar gutter slippe til og løse de morsomme oppgavene når de er på haik, selv om jentene faktisk er større og flinkere. En gutt som sinker haiken fordi han har fått blemmer, får lov til å fortsette, mens en jente som sinker de andre, blir sendt hjem av Ana. Ana beordrer også Teresa, en av de yngre jentene, til å vaske opp Hugos oppvask dagen etter, fordi alt er skittent. Teresa protesterer og prøver selv å kjefta på Hugo, men irtetteses av Ana. Til sist tar hun Hugos oppvask mens hun mumler sint for seg selv.

Blanding av kjønnsblindhet og kjønnskrangel som vi så hos de portugisiske lederne, gjenfinner vi også blant barna. De portugisiske jentene og guttene er de som har minst refleksjon over kjønnsmodellen og dens omkostninger. De er de som er mest fornøyd med eget kjønn, og mest kritisk til det andre:

Spm.: Hva er det verste ved å være jente?

Teresa (11 år): Jeg synes ikke det er noe.

Spm.: Så du har aldri tenkt på å være gutt?

Teresa: Fy te' rakkern – nei!

Inês (14 år): Hvis jeg hadde vært en gutt ville jeg ha foretrukket å være en jente.

Jentene sier at guttene er ulydige og stas, men gir dem også anerkjennelse for at de er morsomme, flinke til mange ting og tar tingene avslappet. Guttene er skarpere i sin kritikk av jentene: de er dumme, svake, redde, nervøse, masete. Gutter er simpelthen flinkere til *alt*!

De har mange historier om at jentene er masete og herser med dem:

José sier at jenter er fryktelig sjefete. De behandler gutter som om de var barn og de selv var voksne. Men egentlig er guttene mye flinkere til å lage mat. Han forteller om en episode hvor det regnet og jentene bare satt i teltet og beordret guttene til å lage mat – og da de så kom ut for å spise den, kritiserte de guttene for at maten var dårlig! De er også så opptatt av at alt skal være så rent. Det er også en jente – det viser seg å være Teresa – som er helt gal. Hun klabbet en gang til Luis bare fordi han lekte litt mens han vasket opp! Og selv satt hun bare i teltet og gjorde ingenting! Mens han forteller dette passerer Teresa tilfeldigvis forbi, og guttene roper etter henne.

Guttene liker definitivt ikke å vaske opp, men å lage mat er mindre negativt ladet. Kanskje det er slik at oppvasken posisjonerer en som mors hjelper, mens matlagingen er den sterke mors eget felt og følgelig har mer prestisje? I blandede patruljer kan det imidlertid være vanskelig å slippe til:

Hugo: Jeg liker å lage mat. Men når

jeg er sammen med jentene, får jeg ikke lov.

Spm.: Hvorfor ikke?

Hugo: Fordi de vil gjøre allting selv!

Kampen mellom kjønnene ser ut til å være mer uavgjort, og man kan like gjerne si at guttene er stengt ute fra den kvinnelige sfæren som at jentene er henviset til den. Samtidig opprettholder begge kjønn – guttene høyrøstet og jentene mer indirekte – et symbolsk komplementaritetshierarki som setter gutters behov foran jenters. Både jenter og gutter forarges over en jente som Teresa, som er uvilig til å påta seg den stillferdige omsorgen for guttenes selvbylde. Kanskje den sterke mors makt må kompenseres med privilegier til menn?

Slovakia: Soldater og kjøkkenjenter

I Slovakia så jeg ikke mange hardtarbeidende og ridderlige helter som i Russland, men heller ingen krangelnde gutter som i Portugal. Fra første stund fikk jeg en litt ubehagelig fornemmelse av å være i en soldatleir. Plassen gjenlød av rop og støyende guttelatter, og alle eldre gutter og mannlige ledere var kledd i kamuflasjebukser og militærstøvler. Deres fysiske røffe aktiviteter, lekeslåsning, vannkamper, fekting og ballspill, tok opp det meste av plassen, mens jentene holdt seg til hjørnene eller inne i teltene. Den eneste kontakt jeg så fra gutter til jenter var preget av erting og lekeslåsning fra guttenes side, og jentenes respons var smigret oppmerksomhet:

I kjøkkenteltet sitter det fire jenter og er i gang med å skjære og smøre brødskiver med syltetøy mens de småprater. Tre store gutter kommer og ser på noen piler som ligger ved kjøkkenbordet. Jentenes interne prat forstummer og de ser ufravendt på de store gut-

tene, som imidlertid ikke synes å ense dem.

Rettferdig fordeling av arbeid og andre aktiviteter var tatt hensyn til i planleggingen på millimeternivå. De dagene jeg var tilstede besto kjøkkengruppa av tre jenter og tre gutter, men det viste seg å være bare jentene som jobbet. Undertiden fikk de tak i den yngste av guttene, men han ble raskt befridd av en gjeng av litt eldre gutter:

I kjøkkenteltet har en jente begynt å skrelle poteter – litt etter kommer de to andre og skreller med. Litt etter kommer sannelig en gutt! Men han blir raskt lei og går igjen. Før han forsvinner rekker akkurat en av de slovakiske observatørene å si at dette er en særlig snill gutt, Michal, som ikke har noe imot å gjøre kvinnearbeid. Den andre observatøren setter seg i kjøkkengruppen og ser på. Hun forteller senere dette: Michal kommer tilbake og skreller poteter, meget motvillig. Hun fikk inntrykk av at han med vilje gjorde seg inkompetent. Jentene har åpenbart samme oppfattelse: de veksler blick med hverandre, men sier ingenting, annet enn at han skal få opp farta. En større gutt kommer og ber Michal være med å hente ved. Den store gutten flirer – observatørens inntrykk er at han prøver «å hjelpe» Michal vekk fra potetskrellingen. Jentene protesterer, men Michal ler av dem og går. Jentene snakker forbitret over at guttene aldri hjelper og at de heller ville være på en egen leir. En av de voksne lederne kjefter på dem over at potetskrellingen går så seint! De sier det er fordi guttene ikke deltar, men lederen svarer at det er deres egen sak å organisere arbeidet i gruppen.

Dagen fortsetter i samme lei. Jentene jobber, guttene heier på Michal som stikker av, ingen av de to andre guttene er å se.

Maktfordelingen er klart i guttenes favør, sammenlignet med hva vi nettopp så i Portugal. Guttene har ikke behov for å bli inkludert i jentenes sfære og trenger ikke å krangle for å slippe fri. De ler av jentene som jobber, og spiller ball og frisbee rett utenfor kjøkkenteltet slik at de kan snappe av maten som jentene har forberedt og jentene får frisbeen i hodet. Til sist blir jeg så fortørnet på disse jentenes vegne at jeg oppbrakt spør lederne om gutter overhodet ikke hjelper til hjemme i dette landet? Det fører til denne utvekslingen:

En av de unge lederne ler hånlig og sier at han aldri ville gjøre noe slikt! Troppslederen sier derimot at han måtte vaske opp hjemme, «because I don't have a sister, that's the problem!». Jeg føler jeg blir meget sint, og sier hva jeg har observert om at guttene her ikke bare stikker av fra arbeidet, men også erter og triumferer overfor de jentene som må gjøre det. Troppslederen sier beroligende at de også hadde ertet hvis det hadde vært gutter som sto i kjøkkenet (!)

Problemet med kjøkkenarbeidet fra disse guttenes synsvinkel er altså ikke bare at det er kjedelig, men kanskje enda mer at det er en foraktelig kvinnelig aktivitet som er krenkende for gutter å befatte seg med. Kjønnshierarkiet ser ut til å være et viktigere poeng enn kjønnskomplementariteten her, og å stikke leende av fra oppvasken er en måte å markere hierarkiet på når man er gutt. Som Jorun Solheim (2002b) har påpekt, betyr nedbyggingen av kjønnskomplementære modeller også tendensielt at kvinnearbeidet mister status som arbeid og overgår til å bli betraktet som uproduktiv reproduksjon. I motsetning til i Portugal hvor noe av husholdsarbeidet (matlagingen) faktisk hadde status, og i motsetning til Russland hvor husarbeidet ga jentene en viss form for moderlig verdighet, er det å være

jente i denne konteksten snarere å ta på seg rollen som tjenerinne og publikum for guttene. Alle andre aspekter av jentenes liv foregår utenfor det offentlige rom, i private enkjønnede grupper.

I intervjuene viser det seg imidlertid at jentene er ganske sinte bak deres tilsynelatende resignerte aksept av tingenes tilstand. De føler seg oversett og undervurdert, og er mye mer kritiske til arbeidsdelingen enn noen i de andre landene:

Wanda (13 år): Når lederne våre deler oss opp når vi skal bygge leir, så gir hun det lette arbeidet til jentene. Hun undervurderer oss, og det er ikke bra heller, liksom: du er så svak, så du trenger ikke gjøre dette. Men jeg vil prøve det, og hvis jeg finner ut at det er for mye, så ville jeg stoppe med det.
Ivana (15 år): Og vet du, alle mener at når du er jente, så skal du være på kjøkkenet. Men jeg liker ikke å være på kjøkkenet, hvorfor kan ikke en gutt gjøre det? Hva tror han egentlig han er, en slags konge? Jeg lager mat, han spiser og jeg skal attpå til vaske tallerkenen hans etterpå, eller hva?

[...] Og en jente forventes å oppføre seg. En gutt kan når som helst spytte, rape, rope og det er greit, liksom. Men når en jente gjør det, så er alle sjokkert.

Katarina (16 år): Og så må jenter kjempe for å få gutters oppmerksomhet.

Like overraskende er det at de slovakiske guttene faktisk mener at de selv er barnslige, sammenlignet med jentene. Jenter er mer modne, gutter handler uten å tenke seg om:

Karol (13 år): Gutter er evige ungdommer. Jeg har en venn som er 40 år, og han er fortsatt en ungdom. Han går på disko og tøyser masse. Jenter er mer fornuftige. De oppfører seg ikke så fjollete.

Arbeidsdelingen synes guttene derimot er grei. Mens jentene argumenterer innenfor en likestillingsdiskurs, baserer guttene seg på kjønnskomplementaritet:

Erik (14 år): Ja, jenter burde fokusere på førstehjelp og intellektuelle ting, gutter på å bygge og rive ned. Alle burde gjøre det som passer for dem.

Maros (15 år): Hvis arbeidet deles mellom jenter og gutter, ville det gå hurtigere. Når gutter er på kjøkkenet er de klønete.

Pavol (14 år): Jenter på kjøkkenet, gutter til arbeid.

Karol: Arbeid...altså hardt arbeid. Jenter passer til å pusse vinduer.

Likestillingen er nesten bare retorisk i Slovakia, samtidig som kjønnskomplementariteten faktisk også glimrer ved sitt fravær – jentene jobber nemlig like hardt som guttene med å grave latriner og bygge opp leiren. Kjønn framstår som et rent hierarkisk forhold hvor symbolstrukturen blir en direkte avspeiling av jentenes konkrete underordning og guttenes konkrete dominans. Samtidig gir eksistensen av likestillingsdiskursen jentene et annet språk å formulere en protest i enn det de russiske og til dels portugisiske jentene har til sin rådighet.

Danmark: Ville gutter og kjekke jenter

I den danske leiren deltar guttene mer i matlaging og oppvask enn i de andre landene. Vi finner ikke den slovakiske ertingen av jenter på kjøkkenet, eller den portugisiske kranqlingen. At begge kjønn skal delta er en akseptert norm. Likevel ser det ut til at jentene villig tar hovedansvaret og at guttene regner med dette:

Henrik og Morten (som er henholdsvis patruljeleder og patruljeassistent) tenner bålet mens jentene ser på.

Troppslederen spør hvem som vil skrelle poteter. «Jeg,» sier Maria og tar posen. Hun og Camilla forteller lederen at det har kommet en tropp med jentespeidere i leiren ved siden av! Og de har på seg noen fryktelige hatter! De to jentene skreller poteter og småprater med hverandre om hvor latterlige jentespeidere og Bevere (småspeidere) er. Henrik leser oppskriften, de skal lage potetburgere. Skal hver ha en burger? spør han. Maria svarer «Ja!!» og sender ham et blick som spør om han er helt dum. Det oppstår et munnhuggeri mellom jentene og den litt yngre Mads om oppvasken som han skal ta etterpå: Er det med eller uten gryter? [...] Nå setter jentene seg rundt bålet sammen med Mads og Morten, mens Henrik skjærer løk. Han klager over hvor ubehagelig det er. «Gi det til meg!» sier Camilla og overtar jobben.

Både jenter og gutter er klar over at jentene tar mer av husholdsarbeidet enn guttene, og spesielt guttene er snare til å si at det i grunnen ikke burde være slik. Avstanden til likestillingsnormen beklages, og det gjøres et halvhjertet forsøk på å rubrisere det under valgfrihet:

Henrik (15 år): Det er bare én jente i min patrulje nå og det er fortsatt litt mannsdominert. Hun tar kvinnerollene sammen med de små, eller hvem som nå føler at de har lyst. Men det er hun som har de der kvinnerollene, sånn, hvis man ser tilbake i tiden at kvinnene gjorde, ikke sant. Men selv sagt, jeg går også inn selv og gjør det, og da tvinger jeg et av de andre medlemmene til å hjelpe meg! Rollefordelingen er faktisk litt mannsdominert.

Mads (13 år): Det er også det der med at jenter er bedre til å tvinge seg selv til å gjøre noe. Hvis ingen av oss gidder å vaske opp, så kan de godt få seg selv til å gjøre det likevel.

I motsetning til lederne og guttene vet Camilla at alt arbeid sjelden blir gjort hvis alle bare gjør hva de har lyst til. Men hun er samtidig nokså tvetydig når det gjelder sin egen lyst til å gjøre husarbeidet, og flere ganger uttaler hun seg slik at hun først beklager seg over arbeidsdelingen, for så å slå det bort som ubetydelig:

Camilla (14 år): Lage mat er nok et av de problemene vi alltid har, det er ingen som gidder gjøre det, og guttene, på nettopp det punktet har guttene det alltid med å si at, nååå med å lage mat det er jentegreier, så det kan jentene gjøre, og oppvasken er også deres, det er slik jenter gjør.

Maria (13 år): Men det gjør vi selvsagt ikke.

Camilla: Det er bra at vi er tre sterke jenter for ellers hadde vi jo selvsagt bukket under for det [...]

Det er jo noen ganger ehh, ja man blir nødt til å gjøre noe for andre, man kan ikke bare tenke på seg selv, fordi at så fungerer det slett ikke [...] og jeg må da ærlig innrømme at jeg synes, når vi er ute på noen kalde turer, da synes jeg det er herlig å få hendene i noe glovarmt vann, det er virkelig noe som varmer!

Jentenes beredskap til å skjule egen underordning og bruddene på likestillingsnormen kan ses i sammenheng med at de ikke har noen selvfølgelig plass på denne arenaen. Henrik og flere andre gutter gir uttrykk for at speider'n er en viktig arena for bekreftelse for maskulinitet. Jentene lever sitt eget liv litt på si, mens guttene gjør ville ting sammen i begivenhetenes sentrum. Henrik sier at det er et poeng at det skal være hardt og tøft: «Hvis du ikke gjør store speideraktiviteter, ville speideraktiviteter, så er det ikke riktig å være speider. *Så er det bare å sitte i et rom og lage kno.*» En annen gutt snakker begeistret om den harde behand-

lingen man får som ny speider som bidrar til å skiller fårene fra bukkene: «Det er kanskje en litt ond måte å gjøre det på, men det hever *virkelig* nivået.» Og det bidrar definitivt ikke til å heve nivået å ha jenter med:

Peter (15 år): Personlig her nede har vi hatt svake jenter, de har sluttet nå, men vi har hatt svake jenter som er seine. Det har virkelig sinket oss. Mye. Virkelig mye. Det var ikke sånn at vi kunne leve med det, vi ble veldig irriterte, fordi nivået ble liksom kjørt ned.

Vi møter altså her en maskulinitetsnorm som minner betydelig mer om den slovakiske soldatmaskuliniteten enn om de retoriske portugisiske guttene og de blide russiske patriarkene. Det russiske ridderdiktet står i en slående kontrast til den danske guttepatruljens hilsningsrop:

Vi er sterke, vi er rå.
vi er dem med pigger på.
Sonny du er bare for blå,
ubehagelig!

Denne blandingen av likestillingsretorikk og maskulinitetsnorm setter jentene i en nokså paradoksal situasjon. På den ene siden må de være like så beintøffe som guttene for å bli akseptert og ikke risikere den tort det er å måtte gå inn i en jentetropp. Jentene forteller at man må ha et «gjennombrudd» for å bli tatt på alvor, og guttene bekrefter for så vidt at enkelte jenter kan være overraskende gode. For Camilla og Maria skjedde det på sommerleiren under en ballkamp med den foraktelige jentetroppen. De var gått fullstendig amok, hadde kjempet med blodskutte øyne. Troppen hadde vunnet stort, og etter det var det ingen som kalte dem for småjenter mer. På den andre siden ser vi også at det kan true guttenes maskulinitetsprosjekt hvis jentene blir *for* tøffe og flinke. Selv om guttene, akkurat som

de slovakiske guttene, mener at jenter er mer modne og ansvarlige enn menn, så kan det også krenke en gutts stolthet å ha en jente som leder. Henrik sier at man skal være nøye med hvem man setter sammen som lederpar: «Du kan ikke sette en aktiv jente opp med en aktiv gutt, for gutten ville nok føle at hun vil provosere.» Peter mener at det ideelle er en arbeidsdeling hvor guttene tar initiativet og jentene kvalitetssikrer guttenes ideer.

Den danske likestillingmodellen framviser altså et tydelig kjønnshierarki, men i motsetning til Slovakia tar dette form av skjult underordning. Jentene strekker seg langt for å få lov å være tilstede på guttenes arena, og å ta oppvasken er jo en måte å få plass på og kanskje vise sin takknemlighet. De trekker omhyggelig en strek mellom seg selv og andre jenter som er jentespeidere, som ikke tåler å være ute en vinternatt, og bare er opptatt av klær og sminke. De danske jentenes protest viser seg først når de tross i all denne velvilje *likevel* reduseres til kjønn, gjennom vitser om teite jenter, eller gjennom at kroppene deres synliggjøres som seksuelle objekter. De dagene jeg er på besøk i leiren gjentas stadig fortellingen om at en av guttene hadde lagt en krabbe på soveposen til en av de mannlige lederne og at han hadde «skreket som en jente» da han så den. Jentene befinner seg på guttenes arena og vet at det er opp til guttene å definere hvem de er. Og når det guttene vurderer dem etter, er like mye deres utseende som deres speiderferdigheter, da er ikke engang et «gjennombrudd» noen forsikring. Dette bruddet på likestillingsspillet regler kan gjøre de danske jentene sinte:

Maria: Gutter, det er bare alltid den der fullstendig lekke overdrevne kropp og lyst hår og store øyner og alt det der, og store lepper, og...

Camilla: Som de senere dømmer til å være et ludder [...]

Maria: Jeg tror bare guttene skal lære

å la være med å ....lage et sånt bilde av en sånn lekker kropp. Speider'n handler jo heller ikke om at, det handler jo slett ikke om det, altså! Det handler jo om å bli venner, det handler jo ikke om å bli kjærester eller noe slikt. Det er jo ikke det man kommer hit for.

Jentene vil være speidere, ikke lekke kropp. De reagerer ikke som de slovakiske jentene med kokette hvin og lydig fnising, og i dette ser vi kanskje likestillingsnormens sterkere gjennomslag. Jentene prøver å være like tøffe som guttene, og ved å ta oppvasken i samme slengen prøver de å markere seg som gode kamerater og kanskje dermed også å gardere seg mot den seksualiseringen av jentekroppen som hele tiden ligger på lur i dette mannsuniverset?

Kjønnskonflikter, kjønns-hierarkier og kjønnsymbolikk i fire europeiske land

I Russland er det under en manns, men en del av en kvinnes verdighet å ta oppvasken. I Portugal synes nok mange det burde være slik. I Slovakia og Danmark finnes det ingen verdighet for noen i en oppvask, men siden noen jo må ta den likevel og guttene ikke gidder, så blir det jentenes jobb. Vi kan konkludere at symmetriforståelsen i speiderledernes kjønnsmodeller ikke holder stikk. *Kjønnskonfliktene* tydeliggjøres fordi det dreier seg om barn og ikke voksne som har en større gjensidig interesse i å opprettholde kjønnsystemet: Den russiske kjønnskomplementaritetens vekt på harmoni og respekt viser seg å ha en bakside i form av selvinnskrenkning og utilfredsstillende gjenytelse som leder til misunnelse og forakt mellom kjønnene. Den abstrakte likestillingsnormen i de portugisiske og slovakiske kombinasjonsmodellene fører med seg kjønnsblindhet, kjønnskrangler, skjeivfordelte privilegier, og sinne over underordning og undervur-

dering. Den danske utskiftbarhetsmodellen og dens gyldne regel om at alle skal gjøre som de har lyst til, viser seg å ha skjult underordning, seksualisering, og uforpliktende likestillingsretorikk som følgesvenner.

Både i komplementaritetsmodellen og i likestillingsmodellen etableres det et *kjønnshierarki* hvor jentenes underordnede posisjon på denne arenaen uttrykkes gjennom at de tar oppvasken. Men underordningens karakter skifter fra usynlig moderlig omsorg i den russiske og den portugisiske komplementærmodellen til å være en slags motytelse for å få lov til å delta på lik linje med guttene i den slovakiske og danske likestillingsmodellen. Mens de russiske og de portugisiske jentene kan hente identitet og en viss maktposisjon i husarbeidet, er dette i mindre grad tilfellet i Slovakia og Danmark. Her er husarbeidet tydeligere nedvurdert og jentene mer orientert mot å bekrefte sin identitet gjennom mestring av de samme oppgavene som guttene og ved å bli sett på som likeverdige. Underordningen blir på den måten faktisk mer påtakelig i likestillingsmodellen, samtidig som den også gir tilgang til et språk å formulere protesten i som de russiske og de portugisiske jentene mangler.

Den *kjønnsymbolikken* som vi finner i de to modellene, legger på ytterligere noen nyanser. Jorun Solheim har pekt på at likestillingsmodellen ser ut til å bringe med seg en mer åpenlys seksualisering av kvinnekroppen, et skifte i metaforikk fra *moderskapets* nærende og fruktbare aspekter til *hustruens* seksuelle tilgjengelighet (Solheim 1998:48). Tilsvarende finnes det muligvis en forskyvning i symbolsk mannlighet fra *patriarkalsk* ansvarlighet til *juvenil* uansvarlighet: I den russiske leiren er voksenhet og ansvarlighet symbolsk plassert i den mannlige posisjonen. Dette oppfattes ikke som noen naturtilstand, men som en posisjon gutter må ales opp til å innta. I Portugal kommer voksenheten mer til syne i den kvinnelige

posisjonen, men kranqlingen og den retoriske mannligheten kan ses som et forsøk på å gjenopprette en svekket, men fortsatt legitim mannlig autoritet. I den slovakiske og danske leiren har mannligheten derimot en tydelig juvenil form. Både gutter og mannlige ledere understreker sin guttethet. De er opptatt av villskap, utprøving og moro, og dette forstås som en del av deres natur som gutter. I forhold til denne maskuliniteten kommer jenter/kvinner på den ene siden til å representere den voksne posisjonen: de framheves som modne, ansvarlige, men også ganske kjedelige. På den andre siden tydeliggjøres de som seksuelle objekter i guttekulturen og mister den beskyttelsen som ligger i den faderlige autoritet og i den moderlige verdighet/barnslighet. Studiet av barna kan altså peke på at komplementærmodellen tendensielt fastholder kvinner i en barneposisjon, mens likestillingsmodellens posisjonering av kvinner som voksne på den andre siden tenderer mot å innebære menns ansvarsløshet. Men samtidig vet vi jo at seksualiseringen av kvinner bestemt ikke er fraværende i Russland eller Portugal heller. Kanskje mødre og små jenter er bedre beskyttet mot dette, men når det gjelder unge jenter, er ikke minst Russland kjennetegnet av en nokså åpenlys seksualisering. Utseende som jobb kvalifikasjon og jentenes egen seksualiserte iscenesettelse i det offentlige rommet kan være en nokså sjokkerende opplevelse for en nordisk likestillingsfeminist i komfortable klær. Kanskje det heller er slik at likestillingsmodellen bare nedtoner moderskapets metaforikk, og dermed tydeliggjør den seksuelle tilgjengeligheten som i *alle* kjønnsmodellene er symbolsk og undertiden også ganske konkret heftet til kvinnelighet? Hvis moderskapets metaforikk egentlig bare er et tynt, beskyttende slør som bratt kan rives av i det moderne samfunnet, da er ulikheten mellom oss kanskje ikke så stor når det kommer til stykket?

En feministisk samtale mellom øst og vest kunne ta utgangspunkt så vel i dette felles symbolske og sosiale vilkår, som i de ulike måter som kjønnshierarkier etableres på i hverdagslivets praksiser. Kan-skje vi kunne nå fram til at det faktisk *er* et viktig poeng at menn og kvinner deler på oppvasken?

Harriet Bjerrum Nielsen
professor, faglig leder (permisjon)
Senter for kvinne- og kjønnsforskning
Universitetet i Oslo

Noter

1. Prosjektets oppdragsgiver var World Organization of the Scout Movement (WOSM) i Genève. Oppdraget var å belyse om jenter og gutter har samme utfoldelses- og utviklingsmuligheter som speidere. Speiderbevegelsen var kjønnssegregert inntil midt på 1970-tallet hvoretter «coeducation» ble anbefalt. Denne kjønnsblandingen har skjedd på ulikt vis i ulike land: noen steder ble de nasjonale jente- og gutterorganisasjonene lagt sammen (f.eks. Det danske spejderkorps i Danmark), andre steder ønsket jenteorganisasjonene å forbli kjønnssegregerte, mens gutterorganisasjonene åpnet opp for jenter (f.eks. KFUK og KFUM i Danmark). Innenfor det europeiske området finnes det nesten ingen rene gutterorganisasjoner mer, mens det fortsatt finnes et mindretall av rene jenteorganisasjoner. WOSM er den tidligere verdensorganisasjon for guttespeidere, og den omfatter de kjønnsblandede nasjonale speiderorganisasjoner (pluss mange rene gutterorganisasjoner utenfor Europa). Det at den nasjonale organisasjonen er kjønnsblandet, forhindrer ikke at det lokalt kan organiseres kjønnssegregerte tropper eller patruljer, slik det f.eks. er tilfellet i den slovakiske case.

Den oppgaven jeg fikk var å si noe om hvorvidt jentene bare var blitt integrert i gutterorganisasjonene på «guttenes premisser» og hva som evt. kunne gjøres for å bekjempe kjønnsstereotyper og øke likestilling og likeverd. Prosjektet ble begrenset til Europa og lagt opp som casestudies av en tropp fra hvert land (to i Russland – en tropp fra Moskva-regionen og en fra den autonome republikk Bashkortostan. I denne artikkelen er Russland representert ved Moskva-troppen). De fire land ble valgt dels ut fra pragmatiske kriterier, dels for å få variasjon i forhold til religion og

kjønnskultur. Landene ble valgt bl.a. for å dekke en nordisk, en søreuropeisk og to øst-europeiske kjønnskulturer. I hvert land fikk jeg to forskningsassistenter – unge speiderledere, de fleste med universitetsutdanning – som dels var med meg under besøkene i sommerleirene, dels foretok etterfølgende observasjoner av patrulje- og troppsmøter og sendte feltrapporter til meg, oversatt til engelsk. I tillegg intervjuet de lederne, en gruppe jenter og en gruppe gutter, og transkriberte og oversatte disse intervjuene til engelsk. De danske lederne og de danske jentene intervjuet jeg selv. Det hefter selvsagt en del språklig usikkerhet ved alle disse oversettelsene, men jeg hadde en intens e-mail-kontakt med assistentene mens jeg skrev rapporten for å oppklare ting best mulig. Assistentene har også lest igjennom rapporten for å sjekke at observasjoner og intervjuer ikke var misforstått. Jeg har i prosjektrapporten diskutert praktiske og metodiske problemer knyttet til å lage kvalitative studier av et felt hvor jeg ikke forsto språket og hvor jeg i mer enn en forstand var en fremmed. Se Bjerrum Nielsen 2003 (in press).

2. Likestilling har vært et tema i WOSM siden begynnelsen av 1990-årene. I de første pedagogiske veiledninger er det en tydelig spenning mellom likhet og forskjell tilstede i formuleringene: «the relationship between males and females is one of equality and complementarity» (*Coeducation*, WOSM, 1992). I det nye pedagogiske programmet fra 1998 heter det derimot at «From an educational perspective, the most important issue is to enable each individual to develop his or her full potential without being restricted to traditional male or female roles» (*Renewed Approach to Programme. User's Guide*, WOSM 1998, s. 64). På verdensspeiderkonferansen i Durban i 1999 vedtok man en ny formulering av målsettingen for hele speiderbevegelsen hvor komplementaritetstenkningen er borte og likestilling forstått som individuell rettferdighet har blitt enerådende, dog slik at de nasjonale assosiasjoner fortsatt har rett til å ha kjønnsoppdelte organisasjoner:

«Within the framework of its Mission, and without prejudice to the sovereignty of each National Association in determining its membership policy, the Scout Movement declares its commitment:

– to the fulfilment of its educational purpose: to contribute to the education of young people, females and males, as equals and on the basis of the needs and aspirations of each individual – to the principles of equal opportunities and equal partnership

- to reach, in societies where mixed gender relations are the norm, a situation where gender equality is a reality in terms of youth programme, adult resources, management and all other aspects of the Movement at all its levels» (*Policy on girls and boys, women and men within the Scout Movement*. Document 9, 35th World Scout Conference, South Africa 1999. WOSM, s. 3).
3. Dette perspektivet har spesielt blitt anlagt av sosiologer og sosialpsykologer, f.eks. Oakley 1980, Hartman 1981, Haavind 1982, Andenæs 1992.
  4. Se f.eks. Holter og Aarseth 1993, Aarseth 1995, Thagaard 1986.
  5. Denne tilgangen er mer vanlig blant sosialantropologer, f.eks. Melhuus og Borchgrevink 1984, Gullestad 1984, Borchgrevink 1995, Solheim 1998, Solheim 2002b, og finnes også hos noen sosiologer som f.eks. Fürst 1993.
  6. Renewed Approach to Programme (RAP) s. 112. WOSM 1998.
  7. Se tabellen nedenfor.
  8. Hvor intet annet er opplyst er disse sitatene hentet fra mine feltprotokoller.

Litteratur

- Andenæs, A. 1992. Kjærlig oppvask. I Agnes Andenæs mfl. *Epler fra vår egen hage*. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim.
- Bergqvist, C. mfl. (red.) 1999. *Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries*. Scandinavian University Press, Oslo.
- Bjerrum Nielsen, H. 2003 (in press). *One of the Boys? Doing Gender in European Scouting*. The World Scout Bureau, Geneva.
- Bjerrum Nielsen, H. og M. Rudberg 1989. *Historien om jenter og gutter*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Borchgrevink, T. 1989. Om arbeid og begjær: Heterofili i et likestillingsperspektiv. *Materiellisten* 1.

- Borchgrevink, T. 1995. The fearful Empty Space. I T. Borchgrevink og Ø.G. Holter (red.): *Labour of Love. Beyond the self-evidence of everyday life*. Avebury, Aldershot.
- Borchgrevink, T. og M. Melhuus 1985. *Familie og arbeid. Fokus på sjømannsfamilier*. AFI, Oslo.
- Buckley, M. (red.) 1997. *Post-Soviet women: from the Baltic to Central Asia*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Christensen, A.-D. og B. Siim 2001. *Køn, demokrati og modernitet*. Hans Reitzels forlag, København.
- Ferreira, V. 1998. Engendering Portugal: Social Change, State Politics and Women's Social Mobilization. I A. Costa Pinto (red.): *Modern Portugal*. Society for the Promotion of Science and Scholarship, Palo Alto, Calif.
- Funk, N. og M. Mueller (red.) 1993. *Gender Politics and Post-Communism*. Routledge, New York og London.
- Fürst, E.L. 1993. *Mat – et annet språk*. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Geertz, C. 1973. *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York.
- Gullestad, M. 1984. *Kitchen-table Society*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hartman, H. 1981. The family as the locus of gender, class and political struggle: The example of housework. *Signs* 3 (6), 366–394.
- Holter, Ø.G. og H. Aarseth 1993. *Menns livssammenheng*. AdNotam, Oslo.
- Haavind, H. 1982. Makt og kjærlighet i ekteskapet. I H. Haavind: *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnsteori*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Jeal, T. 1989. *Baden-Powell*. Hutchinson, London.
- Melhuus, M. og T. Borchgrevink 1984. Husarbeid: Tidsbinding av kvinner. I I. Rudie (red.): *Myk start – hard landing*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Oakley, A. 1980. *Housewife*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Pilkington, H. (red.) 1996. *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia*. Routledge, London og New York.
- Pina-Cabral, J. de 1986. *Sons of Adam, Daughters*

(Note 7) 1999/2000	Female part. in higher education	Female part. in paid labour force	Women working part-time	Women's pay in percentage of men's pay (average)	Women in parliament
Russia	56 %	48 %	? (very few)	65 %	10 %
Slovakia	50 %	45 %	9 %	70 %	15 %
Portugal	59 %	45 %	16 %	76 %	17 %
Denmark	56 %	47 %	18 %	80 %	39 %

(fra Bjerrum Nielsen, 2003 (in press))

- of Eve: The Peasant Worldview of the Alto Minho.* Clarendon Press, Oxford.
- Solheim, J. 1998. Kvinnen og huset. I J. Solheim. *Den åpne kroppen.* Pax, Oslo.
- Solheim, J. 2002 a. Kjønn som analytisk nøkkel til kultur. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43 (1), 105–117.
- Solheim, J. 2002b. Kjønn, kompetanse og hegemonisk makt. I A.L. Ellingsæter og J. Solheim (red.): *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv.* Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Thagaard, T. 1986. *Arbeid, makt og kjærlighet.* Fagbokforlaget, Oslo.
- Thorne, B. 1993. *Gender Play.* Open University Press, Buckingham.
- Aarseth, H. 1995. Nye menn og troll til kjerringer? – en feministisk forståelse. *Kvinneforskning* 1.

FOKK

Forening for kvinne- og kjønnsforskning i Norge (FOKK) – ut av startgropa!

Ved Jorid Hovden

Oppstartskonferansen «Sjumilsstøvler med sidesprang» på Høvikodden 6. og 7. juni 2002 var utvetydig om behovet for ei stor, aktiv og offensiv forening for kvinne- og kjønnsforskning i Norge. Ei forening som skulle ha som mål å gjere kvinne- og kjønnsforskinga meir legitim, synleg og verdsett gjennom samordning, koordinering og konsolidering av felles interesser, samt skape fellesskap og kontakt på tvers i eit mangfaldig og tverrfagleg forskingsfelt i rask utvikling.

Men på generalforsamlinga kom også sentrale faglege og politiske konfliktlinjer til overflata. Desse dukka blant anna opp

i debatten om kva barnet skulle heite – kvinne- og kjønnsforskning eller berre kjønnsforskning. Ikkje uventa vart det også kampvoteringar omkring kva miljø og interesser som skulle vere representerte i styret.

Ein startposisjon prega av entusiasme, visjonar og store ambisjonar er ein ønskesituasjon for ein frivillig organisasjon. Og vi som fekk tillit og ansvar for å starte opp, reiste heim med inspirasjon og optimisme. Men vi var også litt andpustne og usikre på kva vi kunne få til, blant anna om det var muleg å mobilisere tilstrekkeleg frivillig innsats for å innfri for-

ventningane. Og det viste seg fort at utfordringane ved å kome ut av startblokka og på banen ikkje let vente på seg.

Forskingspolitiske utfordringar – i kø

Etter at FOKK var etablert, kom det signal om at FOKK burde engasjere seg i fleire aktuelle forskingspolitiske spørsmål. Forventningane vart særleg retta mot ulike utspel frå Forskningsrådet. Behovet for ei nasjonal foreining som kan fungere som initiativtakar, samordningsorgan og samlande adressat og opne nye mulegheter for profilering og synleggjering av forskingsfeltet, kom tydeleg til uttrykk. Det viste seg likevel snart at behovet for markering og innspel framsto som langt større enn kapasiteten. Denne situasjonen har resultert i ein dialog i styret så vel som i miljøa om kva saker det kan vere mest aktuelt og relevant å engasjere seg i og kva rolle FOKK kan spele som forskingspolitisk aktør i og for feltet. Blant anna korleis foreininga kan fungere som ei samlande stemme og medverke til å initiere forskingspolitiske diskusjonar og samarbeid mellom miljøa.

Eit sentralt forskingspolitisk spørsmål i denne prosessen har vore den pågåande omorganiseringa av Forskningsrådet og dei utfordringar og potensial dette kan skape for kvinne- og kjønnsforskninga. Mange er naturleg nok opptekne av korleis reorganiseringa vil påverke feltets status og utvikling; blant anna korleis dei nye infrastrukturane vil legge til rette for å integrere kvinne- og kjønnsperspektiv og likestilling i alle fag- og programområde, slik implementeringskravet til «gender-mainstreaming» fordrar. Med utgangspunkt i denne situasjonen utforma FOKK i oktober, i samarbeid med enkelte av miljøa, eit innspel til Forskningsrådets hovudstyre der vi ba om å få oppretta ei rådgjevarstilling for kvinne- og kjønnsforskingfeltet sentralt i Norges

forskningsråd. Stillinga skulle ha hovudansvar for integrering av kvinne- og kjønnsperspektiv og internasjonalisering. Forslaget vart imidlertid aldri realitetsbehandla. Vi fekk heller ikkje informasjon om korleis integreringsarbeidet og likestilling i forskning konkret er tenkt ivareteke i den nye organisasjonsstrukturen.

Erfaringa vår så langt er difor at det er behov for nye initiativ og konkrete innspel i høve til Forskningsrådet. Det blir viktig å vise at vi er utolmodige og kontinuerleg opptekne av kva som skjer og kva utviklingspotensial kvinne- og kjønnsforskninga vil få i den nye organisasjonsstrukturen. Det er blant anna mykje som tyder på at den nye divisjonsinndelinga vil skape mange og nye utfordringar. Eit sentralt spørsmål er korleis kvinne- og kjønnsforskingfeltet, som eit lite og tverrfagleg felt, vil passe inn i divisjonen for fag- og disiplinutvikling, der feltet må konkurrere med mange tunge miljø om ressursar og om å vere synleg. Kva konsekvensar vil divisjonsinndelinga kunne ha for feltets særpreg og utviklingspotensial? Og bør vi gå inn for at det skal vere kvinne- og kjønnsforskningssatsingar i alle tre divisjonane?

Denne situasjonen indikerer at dei forskingspolitiske utfordringane står i kø. I denne samanhengen bør FOKK fungere som ein lyttestasjon og medspelar for miljøa så vel som ein nasjonal samordnar og adressat.

FOKK har også i samarbeid med Kilden engasjert seg i dei tilrådingane som var føreslått i Forskningsrådets utgreiing til Utdannings- og forskningsdepartementet våren 2002: «Kvinner i forskning – frå kvotering til integrering». Her signaliserte vi blant anna at det var naturleg at ansvaret for administreringa av tiltakspakken vart lagt til Kilden ut frå kompetanse, arbeidsområde og det utgangspunktet at kvinne- og kjønnsforskninga skal fungere som kunnskapsleverandør for *likestillingsarbeidsarbeidet* også i FOU-sektoren. Dette innspelet har ikkje

blitt følgt opp. Derimot har det i desse dagar kome informasjon om at Departementet vil følgje opp tilrådingane i utgreiinga gjennom å opprette ein komité for integrering av likestilling mellom kvinner og menn i universitets- og høgskolesektoren. Universitets- og høgskolerådet har fått ansvaret for oppnemninga av ein slik komité og for å administrere komiteens arbeid. I denne situasjonen har FOKK tatt kontakt med Departementet og understreka at kvinne- og kjønnsforskningsfeltet må vere sterkt representert i komiteen, og at vi eventuelt kan kome med forslag på aktuelle kandidatar.

Dei små steg

FOKK har i dag ca. 240 medlemmar fordelt på alle fylke. Medlemslista inneheld både forskarar og andre interesserte i feltet. For at medlemmane skal ha kontaktpunkt og høve til å sette i gang lokale tiltak, er det tatt initiativ for å opprette lokallag av FOKK. Førebels er det utpeika kontaktpersoner i alle deler av landet. Der det er interesse for det, har desse ansvar for at det blir etablert lag, nettverk eller grupper.

Den store oppslutninga om FOKK inspirerer til ein kontinuerleg innsats for å få mange fleire medlemmar – vi veit at potensialet er minst dobbelt så stort! Fordi FOKK er ei medlemsforeining, er det medlemmane som er FOKKs ressursar både politisk og økonomisk. Det tyder at medlemsverving alltid vil vere ein viktig aktivitet i verksemda.

Vi har nyleg lansert ei eiga heimeside for FOKK. Den finst på følgjande adresse: <http://kilden.forskningsradet.no/fokk/>. Vi vil også opprette eit nettbasert debattforum, slik at det kan skapast kontakt mellom medlemmane og høve til å bygge nettverk mellom ulike medlemsgrupper.

FOKK arrangerte nettopp i samarbeid med Kilden eit møte med stortingspoliti-

karar, dels for å informere om kva som skjer innan kvinne- og kjønnsforskninga nett no, dels for å presentere aktuelle forskingspolitiske spørsmål og dels for å høyre kva dei ulike partia jobbar med som er relevant for kvinne- og kjønnsforskninga. Eit viktig mål var å tilrettelegge for større kontakt mellom kvinne- og kjønnsforskninga og dei politiske partia. Møtet var prega av stor interesse for gjensidig utveksling og kontakt, og det kom fram ønske om å arrangere slike møter minst ein gong i året.

Årets møteplass

Den store møteplassen for foreiningas medlemmar i 2003 blir den nordiske konferansen «Kjønnspektet i Norden». Den blir arrangert i Oslo 12. og 13. juni 2003 og er eit samarbeid mellom FOKK, NIKK (Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning), Senter for kvinne- og kjønnsforskning i Oslo, Makt- og demokratiutredningen og KILDEN. Konferansen vil rette fokus mot makta sine mange fasettar og særleg då koplingar mellom kjønn og makt. Alle FOKK-medlemmar vil bli inviterte til å delta og det blir lagt opp til at reisestøtte kan søkjast.

Handlingsplan for kvinne- og kjønnsforskning

Det meir langsiktige prosjektet som styret i FOKK arbeider med, er ein handlingsplan for kvinne- og kjønnsforskning for perioden 2005–2010. Målet er å ha eit ferdig utkast som kan leggjast fram for generalforsamlinga i 2004. Underveis ønsker vi å legge fram eit førebels utkast til diskusjon og høyring på kontaktmøtet i oktober, slik at miljøa kan kome på banen med respons og bidrag. I tillegg vil vi invitere medlemmane til innspel og respons gjennom vårt debattforum på nettet.

Deltakardemokrati, engasjement og utvikling

Som ein frivillig, medlemsbasert organisasjon er FOKK avhengig av frivillig innsats for å kunne vere i rørsle mot uttrykte mål og forventningar. Dette tyder at det blir viktig å vere realistiske med omsyn til kva vi kan engasjere oss i, og ikkje minst kva tempo vi kan klare å halde, sjølv om vi har store mål og vil mykje. Når vi likevel klarer å gjere ein innsats på

mange felt, er det først og fremst fordi vi er så heldige å ha eit dyktig og handlingsorientert sekretariat i KILDEN, som også brenn for FOKK! Likevel er det først og fremst medlemmane som er FOKK – og utviklingsmulighetene for kvinne- og kjønnsforskinga og FOKK vil avhenge av kor aktive og pågåande vi har kapasitet til å vere!

*Jorid Hovden
styreleiar FOKK*

BOKER

Fra østtyske kvinne- erfaringer til en kritikk av Forbundsrepublikken

Ved Inger-Elin Øye

Ingrid Sandole-Staroste:
*Women in Transition. Between Socialism
and Capitalism*
Praeger Publishers, Westport, 2002

Tysk valgkamp i 2002 dreide seg mye om små og mellomstore entreprenører (Mittelstand), også kalt for «det tyske eselet». Bekymringen var at det trofaste, unnselige arbeidsdyret, som bar frem det vesttyske *Wirtschaftswunder*, var blitt så overlesset med skatter og andre byrder etter samlingen at det truet med å bukke under og ta med seg tysk økonomi i drag-

suget. Underforstått var eselet helst en mann som trengte bedre vilkår.

Sandole-Starostes bok om østtyske kvinners erfaring med tysk samling bryter med en mannlig elites agenda og forståelse av samfunnsmaskineriet, slik den bl.a. viste seg i siste valgkamp. En kan si hun avslører østtyske kvinner som «de sanne esler». Hun trekker frem deres betydning, gjennom betalt og ubetalt arbeid, i å bygge opp tilværelser i det mer tungroddede DDR. Etter samlingen har byrden de bærer snarere økt enn minket. Oppgaven å sørge for en «myk landing» i

Forbundsrepublikken faller hovedsakelig på kvinner. De må løse seg selv og familien sosialt, emosjonelt og materielt gjennom omveltningene, tross høyere arbeidsledighet og lavere velstand enn menn. Utover byrdene trer kvinnene frem med et annet trekk forbundet med esler. De er sta. Deres verdier og identifikasjoner fra en sosialisering i DDR er tunge å forandre; særlig ønsket om å kombinere yrkesliv med familie. De uttrykker motstand overfor betingelser i Forbundsrepublikken de opplever som tilbakeskritt. Sandole-Staroste peker på negative konsekvenser for økonomi og demokrati dersom ikke disse østtyske kvinnestemmer høres og taes på alvor.

Boken er informativ, poengtert og levende lesning. Den bygger på intervjuer foretatt i 1996 med 52 østtyske kvinner av ulike alder og yrkesmessig og sosial bakgrunn i småbyen Güstrow, nord i det tidligere DDR-området. Nærheten til kvinnene gjør dette til et viktig bidrag til en sparsom engelskspråklig litteratur om østtyskere og tysk samling generelt, og østtyske kvinner spesielt. I argumentasjonen gjøres store sprang fra utvalgte kvinneerfaringer til samfunnsstrukturer. Intervjuene brukes ikke bare deskriptivt til å beskrive saksforhold, men normativt, som verdimeslige veivisere for bedre forhold. Hvor berettiget er sprangene?

Fra kvinneerfaring til kapitalismekritikk

Ved å lytte til kvinners hverdagserfaringer og ta deres kunnskap og handlinger på alvor, lykkes Sandole-Staroste i å synliggjøre det samfunnsvitene lett overser; kvinners betydning som samfunnsaktører, ikke minst i oppbrudds- og nedgangstider. Hun viser hvordan kvinner tilpasser seg, manøvrerer innenfor og motsetter seg patriarkalske strukturer. Innsikten bygges opp gjennom tre områder betont av østtyskerne: *arbeid, familie og materi-*

elle forhold. Hvert område belyses gjennom erfaringer med DDR, og deretter med Forbundsrepublikken. Fremstillingene av det heller ukjente DDR beriktes av nyanserte skildringer av forskjellen mellom offisiell politikk og praksis. Utover i boken trer to vidt forskjellige samfunnshelheter for livsutfoldelse frem, knyttet til ulik organisering av private og offentlige sfærer.

Forfatteren understreker at selv om likestilling i DDR offisielt var et *fait accompli*, ble ikke likestilling fullt ut realisert. Tross nærmest full kvinnelig sysselsetting, tilgang til utdanning og avlastning i omsorgsarbeid gjennom barnehager og fritidsordninger, forble yrkesvalg preget av tradisjonelle kjønnsroller, og menn dominerte i lederstillinger. Arbeid og reproduksjon var dessuten underordnet DDR-statens behov for å dekke underskudd på arbeidskraft og behov for kontroll. Manglende politisk konformitet kunne punktere utdanninger og karrierer. I tiårene etter krigen skjedde imidlertid en radikal endring i kvinners selvoppfatning i retning av en internalisering av DDRs politikk: Arbeidet blir en primær og sammensatt identitetskilde; en kilde til økonomisk uavhengighet, egenverdi, sosial anerkjennelse og sosiale bånd og nettverk som visker ut skillet mellom arbeid og fritid, offentlig og privat.

Familielivet preges også av arbeidsfellesskap. Knapphet på varer av alle slag stimulerte egenproduksjon, kreativitet og samarbeid hvor kvinner inntar viktige roller. Den knapt tildelte tiden med barn og familie fremstår, tross tungt hjemmearbeid, som livskvalitet. Familien fremstilles også av noen som frirom og buffer mot statlig kontroll. Iøynefallende er de selvorganiserte nettverk hvor varer, tjenester og informasjon utveksles, og som forgrener seg utover hjemmet. De er av største viktighet i en økonomi hvor investeringsmuligheter, for eksempel i privat eiendom, mangler,

og hva som kan kjøpes for penger er begrenset.

Tysk samling snur opp ned på livsforhold og bryter med verdier. Slike brudd gir livet i DDR ny mening. Etter samlingen opplever kvinnene åpen kjønnsdiskriminering på et skrumpet arbeidsmarked. Sosial usikkerhet, bekymring og økende forskjeller i lønn og levestandard preger fortellingene. Vurderinger av DDR og Forbundsrepublikken avspeiler tilgang til materielle ressurser. Hva betyr friheten til å reise hvis man ikke har penger? Og når ektemenn mister arbeidet og tyr til flasken, og barn og ungdom lider under inntektsforskjeller og sjanseulikhet?

Sandole-Staroste knytter kvinners ubehag til en hierarkisering og kjønnsdeling av det private og det offentlige, familie og lønnsarbeid. Kvinneyrker innenfor omsorg og barne- og ungdomsarbeid rammes av nedskjæring, tidligere offentlige oppgaver og ansvar forskyves til privat sektor. En aner hvordan overbelastning truer kvinner og familier. Opplevelsen av fremmedgjøring ytres, – også i opplevelsen av at et tvangssystem erstattet et annet. DDR-statens krav om politisk konformitet og kollektivitet erstattes av et anstrengt arbeidsklima, konkurranse og forbrukerpress. Spisse albuer og fremheving av egne fortrinn erstatter kollektiv adferd og tankegang. I Forbundsrepublikken dreier livet seg om penger, noe kvinnene knytter til at det ytre og utseendet går foran det indre og det sosiale. I media og reklame tilkjennes ikke kvinner verdi primært gjennom arbeid, men som feminiserte og seksualiserte konsumenter.

Resultatet av Sandole-Starostes analyse er et innholdsrikt, tett bilde av krasse motsetninger mellom DDR og Forbundsrepublikken. Kritikk utøves mot DDR, men den kraftigste kritikken rammer kapitalistiske strukturer etter samlingen. Fremstillingen underbygges med statistikk og bakgrunns litteratur. Men hvor representative er kvinnene, og hvor balanserte er samfunnsfremstillingene?

Tolkningen av kvinneutsagn og premissene til den feministiske analysen

Ingen fremstilling kan dekke alle østtyske kvinneerfaringer, men noen ord kunne vært sagt om avgrensingen. Güstrow er en småby, med sitt distinkte preg, sine yrkesgrupper, miljø og kvinnetyper. Småbyer i Øst-Tyskland og ellers i verden er ofte mer sosialt sammensatte enn mindre tettsteder, men mer homogene enn større byer. Er det derfor kvinneerfaringene fra Güstrow blir mer samstemte enn mine inntrykk fra den større byen Schwerin i samme delstat? I Schwerin differensieres kvinner i sterkere grad etter generasjon, miljø og erfaringer med DDRs autoritære strukturer.

Sandole-Starostes kvinneerfaringer er lett gjenkjennelige i offentlig meningsutveksling. Det som blir utydelig er hvordan oppfatninger av DDR og Forbundsrepublikken, fortid og nåtid, kan knyttes til sosiale og politiske posisjoner og erfaringer i de to systemer, og dessuten til fortellersituasjonen (Øye 1994). I fremstillingen betones egalitære og kollektive verdier. Brudd på ytrings- og bevegelsesfrihet i DDR, og på sivile rettigheter, trer i bakgrunnen. Østtyske dissidentbiografier forteller at baksiden av kollektive former ikke bare var fengsel, men en småborgerlig konformitet med liten toleranse for å stikke seg ut (Zoll 1999). Journalisten Petra Haase (1999) belyser andre erfaringer og maktdimensjoner i en østtysk kvinnekundokumentasjon. Forbildet er Maxi Wander. I 1976 utgav Wander de første såkalte autentiske kvinnehistorier i DDR og brøt med det sosialistiske idealbildet av den aktive, frigjorte yrkeskvinnen og lykkelig gifte mor. Haases historier kretser om hverdag, kjærlighet og seksualitet, og om vold og overgrep, også i familien: tabutema i DDR og i Forbundsrepublikken. Kvinnestemmene fra Güstrow forteller selvsagt ikke hele historien, men iblant får en følelsen av at

forfatteren tar dem for bokstavelig. Det gjelder også deres generaliseringer om vesttyskere.

Ifølge samfunnskritikeren Dahn har omlag 3000 tyskspråklige vitenskapelige publikasjoner om sosial endring i de nye delstatene bare forsterket klisjeer om øst og vest (Dahn 2002:159). Sosiologen Engler påpeker at forskningen drukner i detaljer uten et større perspektiv (Engler 2002:7). Sandole-Starostes fremstilling, særlig av DDR, er sammensatt, selv om autoritære trekk underspilles. Og hun gir et viktig perspektiv på tysk samling som rammer kvinners og menneskers selvrealisering og sjanselighet. De feministiske analysepremissene er imidlertid uklare og vanskelige å skille fra de østtyske kvinnestemmene.

Sandole-Starostes fremstilling bygger på sympati for østtyske kvinner og deres ønske om å kombinere betalt arbeid og en familie. Beror hennes feministiske analyse på en empati med den type kvinner hun har intervjuet, med deres problemer og ønsker, eller tenker hun mer universelt? Forutsetter hun et kvinnelig eller menneskelig subjekt, en kjerne med rettigheter som bør gjelde overalt – og hvordan balanseres likhet og frihet? Jeg vet ikke om jeg deler hennes premisser, fordi jeg ikke deler de slutningene hun trekker. Østtyske kvinners reaksjon på endringer i arbeidsforhold og sosial status har ført til en massiv nedgang i fødsler med store demografiske ringvirkninger. På sikt vil

mangel på barn og arbeidskraft skape avhengighet av innvandring. Ettersom denne avhengigheten øker, øker ifølge Sandole-Staroste faren for høyreekstremisme og fremmedfiendtlighet (2002: 186). Slike slutninger er farlige. Fremmedfiendtlighet fjernes ikke ved å få kvinner i arbeid, eller begrense innvandring, men ved å bygge opp toleranse for annerledeshet og en forståelse for sivile rettigheter. Den latente tyske fremmedfiendtligheten er knyttet til en lengre politisk historie med ensretting hvor verdier som likhet, arbeid og kollektivitet dessverre kjedes sammen i fiendebilder og aggresjon mot det annerledes og fremmede.

Litteratur

- Dahn, Daniela 2002. *Wenn und Aber. Anstiftungen zum Widerspruch*. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg.
- Engler, Wolfgang 2002. *Die Ostdeutschen als Avantgarde*. Aufbau Verlag, Berlin.
- Haase, Petra 1999. *Träume und andere Wahrheiten. Ostdeutsche Frauenprotokolle*. Crons-kamp.
- Zoll, Rainer 1999. Der realexistierende Sozialismus.... war mir einfach zu kleinbürgerlich! Dissidenz, Niesche und politisches Engagement. *Ostdeutsche Biographien*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Øye, Inger-Elin 1994. «40 år forgjeves». *Beretninger om den øst-tyske omveltningen*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Bergen.

Kjønne transformasjoner

Ved Kari-Anne Ulfsnes

Susan Gal og Gail Kligman (red.):
*Reproducing Gender. Politics, Publics,
and Everyday Life after Socialism*
Princeton University Press, Princeton
2000

Denne artikkelsamlingen er et bidrag i en etter hvert omfattende mengde litteratur som omhandler transformasjonsprosessene i de postkommunistiske landene i det østlige Sentral-Europa. I denne geopolitiske konteksten er kjønn en undervurdert og understudert dimensjon. Boken er resultat av et prosjekt som kom i gang allerede i 1990. Utgangspunktet var en observasjon av at samtidig som disse samfunnene ble gjenstand for dramatiske konstitusjonelle og økonomiske endringer, ble både ledere og befolkningen for øvrig engasjert i opphetede debatter om reproduksjon, fødselstall, abort, kvinners roller og deres seksualmoral. Tanken var at å studere dette fenomenet ville gi en dypere forståelse av institusjonell endring i Øst-Europa. Bokens redaktører, Susan Gal og Gail Kligman, begge USA-baserte antropologer med lang forskningserfaring i henholdsvis Ungarn og Romania, var initiativtakere og prosjektledere. De samlet sammen en gruppe forskere, alle kvinner, fra mange av de postkommunistiske statene. En rekke del-

studier skulle utarbeides under ett overordnet prosjekt, med felles begrepsmessige tilnærminger og komparative ambisjoner, samtidig som enkeltprosjektene skulle være forankret i forskernes ulike fagtradisjoner (jus, psykologi, statsvitenskap, sosiologi og sosialantropologi).

Resultatet har blitt en omfattende (443 sider) og sammensatt bok, men prosjektet har hatt to samlende problemstillinger: Hvordan har kjønn vært en faktor i de pågående politiske og økonomiske endringsprosessene? Hva er forholdet mellom offentlige diskurser om seksualitet, reproduksjon og kjønnsidentitet og hverdagspraksiser knyttet til kjønn? Alle artiklene beskriver på ulike måter den tiltakende sosioøkonomiske pluraliseringen og stratifiseringen i de ulike landene, som også fører til økende forskjeller mellom kvinner og hvordan de erfarer sine livsbetingelser.

Boken er organisert i tre bolker, «Reproduksjon som politikk», «Kjønnsrelasjoner i dagliglivet» og «Arenaer for politisk handling og kamp om representasjon», og inneholder 14 enkeltbidrag fra åtte land (Tsjekkia, Tyskland, Ungarn, Polen, Romania, Bulgaria, Slovakia og Serbia).

Den første bolken inneholder bidrag som viser hvordan politikk former indivi-

duelle og lokale reproduksjonserfaringer og -praksiser og hvordan politiske prosesser formes av debatter om og institusjonell organisering av reproduksjon. Her er det særlig ett bidrag jeg vil trekke frem, som beskriver hvordan kjønnsforestillinger (*gender imagery*) og reproduksjonsspørsmål ble et viktig element i forhandlingsprosesser knyttet til konstitusjonell samordning i det nye sammenslåtte Tyskland (Maleck-Lewy og Marx Ferree, kap. 3). Det konkrete utgangspunktet er debatten om ny abortlovgivning. Artikkelforfatterne argumenterer for at debatten om ny abortlovgivning (Øst-Tysklands abortlovgivning var liberal og Vest-Tysklands var restriktiv) fikk en viktig betydning for sammenslåingen av de to landene og for måten innbyggerne i de to landene kom til å forstå seg selv og de andre på. Abortdebatten var med og bidro til at skillet mellom «ossies» og «wessies» fikk et innhold som også handlet om kjønn, der den vesttyske konstitusjonelle vekten på beskyttelse av det ufødte liv fikk satt den dominerende diskursive rammen rundt debatten. Kampen kom til å handle om kvinners moralske og etiske kompetanse, og evalueringer av de østtyske kvinnes liv og deres valg kom til å bli en metafor for et syn på det gamle Øst-Tyskland som helhet. Den liberale abortlovgivningen og vekten på kvinners selvbestemmelse i Øst-Tyskland ble diskursivt delegitimert ved at den ble knyttet til et forkastet regime, og slik innrammet som umoralsk. Samtidig bidro debatten til å gi kvinner en egen politisk identitet på en måte som offisielt ikke hadde eksistert i Øst-Tyskland.

Den andre bolken, om kjønnsrelasjoner i dagliglivet, er etter min mening den svakeste i boken, fordi begrepet dagligliv hos meg skaper bestemte forventninger om mer «tykke» etnografiske beskrivelser enn disse kapitlene inneholder (se nedenfor). Kapittel 6 (Kovács og Váradi) er imidlertid et unntak. Denne studien er stedlig situert i en by i Ungarn, hvor for-

fatterne har undersøkt sosial lagdeling mellom kvinner. Ved hjelp av en mangfoldig metodisk tilnærming viser de hvordan ulike kjønnsrelasjoner og kjønnsideal fordeler seg mellom, og får betydning for fremveksten av, det de identifiserer som tre distinkte sosioøkonomiske klasser, som igjen får betydning for hvordan kvinner forstår sine handlingsmuligheter. På sine premisser er også kap. 5 (Marody og Giza-Poleszczuk) om pluralisering av kjønnsforestillinger i ukeblader for kvinner en interessant studie.

I den siste bolken, om politisk representasjon og offentlig aktivitet, dokumenterer alle bidragene på ulike måter hvordan oppfatninger om kvinner og kvinners roller har betydning for hvordan politisk aktivitet på ulike måter utspilles og organiseres, selv om kvinners individuelle deltakelse i konvensjonell politisk aktivitet er redusert etter 1990. I denne seksjonen er det også to bidrag fra Serbia. Kapittel 14 (Lucic) er et av flere kapitler i boken som anvender en diskursiv tilnærming til medierepresentasjoner. Forfatteren demonstrerer medias enorme rolle i å skape og reproducere intoleranse og hat i krigene på Balkan på 90-tallet. Hun ønsker å vise hvordan særlig de statlige mediene i Serbia tok i bruk en kjønnstilbrukt i konstruksjonen av denne virkeligheten i den hensikt å naturalisere en bestemt politikk, og påpeker samtidig hvordan opposisjonspressen søkte å utfordre denne innrammingen av konflikten.

En av bokens sterke sider er nettopp dens mange eksempler på hvordan kjønn er en naturalisert, og slik usynlig, dimensjon også ved politiske og økonomiske transformasjonsprosesser. En annen styrke ved mange av bidragene er vekten som er lagt på å inkorporere historiske forhold i analysen. Slik demonstrerer de at begreper som «brudd», «omveltning» og «tilbakevending til normalen», som er vanlige i mye av den konvensjonelle økonomiske og statsvitenskapelige litteratu-

ren, ikke gir særlig representative bilder av de komplekse transformasjonene i Øst-Europa. Jeg er ikke sikker på om boken i like stor grad lykkes i sin ambisjon om å beskrive hvordan offentlige diskurser og hverdagspraksiser er viklet sammen og samproduserer hverandre. Denne vurderingen har kanskje å gjøre med at min antropologiske fagbakgrunn trigger bestemte assosiasjoner om hva hverdagspraksiser er og hvordan de og deres relasjon til offentlige diskurser best studeres. De fleste artiklene er basert på data fra statistikk, surveys, strukturerte og semistrukturerte intervjuer, medieklipp og offentlige dokumenter. Dette materialet er både omfattende og interessant, men jeg savner i tillegg «tykke» etnografiske beskrivelser. Dette er imidlertid mer å betrakte som en kritikk av at boken legger opp til et ambisjonsnivå som enkeltkapitlene ikke klarer å innfri, enn av enkeltkapitlenes individuelle bidrag. For det boken måtte mangle av «tykk» etnografi, tar den igjen i presentasjonen av detaljert og mangesidig data-tilfang av annet slag. De fleste kapitlene klarer å gi et grundig innblikk i sentrale tema som reproduktiv helse, familieorganisering, utdanning, arbeidsliv, mediediskurser, politikk og politisk aktivitet.

Som en komparativ studie stiller den sammen materiale fra ulike land i regionen og gir slik leseren en anledning til å tenke rundt likheter og forskjeller. Forfatterne av enkeltbidragene utnytter imidler-

tid lite den mulighet dette prosjektet må ha gitt til eksplisitt komparativ analyse av og refleksjon rundt likheter og forskjeller mellom de ulike landene. Heller ikke bokens korte innledning, og enda kortere konklusjon (som er redaktørenes bidrag), gjør dette i noen særlig grad. Det opplyses imidlertid at forlaget oppfordret redaktørene til å utvide et opprinnelig utkast til introduksjon til en egen publikasjon (utkommet som Susan Gal og Gail Kligman: *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative-Historical Essay*, Princeton University Press, 2000), og lage en kortere innledning. Dens store omfang oppgis som årsak. Jeg er usikker på om dette har tjent boken. En mer omfattende innledning ville kunnet rettferdiggjøre omfanget og satt bidragene mer utdypende i sammenheng. Mange av enkeltbidragene gir imidlertid en viktig komparativ innsikt i stratifiserende prosesser innad i de ulike landene.

Denne boken vil være av interesse for alle som ønsker å vite mer om levekår, og særlig kvinners kår, i Øst-Europa. Den er også et viktig supplement til den mer konvensjonelle faglitteraturen om de politiske og økonomiske transformasjonene i Øst-Europa, som implisitt behandler institusjonell endring som kjønnsnøytral. Boken synes i dette henseende å henvende seg til både andre forskere, til «policy makers» og til et bredere spekter av «endringsagenter», interne som eksterne, som engasjerer seg i området.

Dødens by – Leningrad under 900 dagers beleiring

Ved Jorunn Sem Fure

Cynthia Simmons og Nina Perlina:
Writing the Siege of Leningrad. Women's Diaries, Memoirs and Documentary Prose
University of Pittsburg Press, Pittsburg 2002

Denne boka omhandler de 900 dagene byen Leningrad var under tysk beleiring – en hendelse som er sterkt innpreget i den historiske hukommelse i mange land. De fleste assosierer beleiringen av denne byen med de lidelser krig påfører sivilbefolkningen. Men Leningrad representerer også mot, trass, solidaritet, vilje til å holde oppe menneskelige og åndelige verdier i en rå tid – kort sagt det vi forbinder med heroisme.

Det vil ofte være et spenningsforhold mellom historie og erindring, mellom empiriske analyser av hendelser og situasjoner og fortellinger, enten de er offentlig sanksjonert ut fra ideologiske behov eller de finnes blant befolkningen som myter, legender eller som en mer vag kollektiv erindring. Det er ikke alltid at offisielle versjoner av historien stemmer med

den kollektive erindringen som utvikler seg blant tidsvitnene. Spesielt i en lukket og sensurpreget offentlighet som den sovjetiske, kan vi gå ut fra at selv om historien om Leningrad i de 900 dagene er omtalt i gjennomsnittlig 300 publikasjoner i året etter krigen, så er det fortsatt flere historier som ikke er blitt fortalt, fordi de ikke har passert sensuren. Denne boka forsøker å bringe disse historiene frem, men også å bringe dem i samsvar med den historiefaglige analysen som boka åpner med.

Utgiverne har samlet tekster skrevet av kvinner som skrev under selve beleiringen (dagbøker, brev), de har brukt memoarer skrevet senere og selv intervjuet noen. Flest eksempler er utdrag av tekster som allerede er samlet og utgitt eller tilgjengelig i manuskriptsamlinger i museer og arkiver. Sivilbefolkningen er også i andre bøker fremstilt som en sentral aktør, et historisk subjekt – og der historien om Stalingrad først og fremst gjengir mennenes krigshelvet, var Leningrad kvinnes. Mange erfaringer var felles for kvinner uavhengig av alder, stilling og

politisk grunnholdning. En hverdag under beskytning, flyalarmer, og med angst for å bli levende begravet, preget alle. Sulten og dens følgbare følger var en annen fellesnevner. En kvinne skriver i sin dagbok at hun ser flere døde på sin vei gjennom gatene enn levende. Sorg, angst og tap av de nærmeste er også felles. I disse tekstene er menn primært til stede som døende, falne, eller savnet.

Denne boka gir leseren de grusomme og tragiske hendelsene, slik de ble opplevd av de som overlevde. Fenomener som kannibalisme blir omtalt, samt enkeltindividers moralske oppløsning. Boka gir også tallrike eksempler på hverdagslige og mer spektakulære heroiske holdninger og handlinger. Offisiell sovjetisk historieskriving har kun sluppet gjennom historier som var overensstemmende med den offisielt godtatte versjonen. Denne versjonen heroiserer sovjetisk lederskap, både militært og sivil, og fremhever den eksepsjonelle innsatsviljen og patriotismen hos den vanlige borger av Leningrad. Noen av historiene i boka er preget av en slik virkelighetsoppfatning, men disse fremstår som helt urealistiske sammenlignet med de andre historiene som beskriver hvordan sult, kulde og dystrofi gjorde drastiske inngrep i folks fysiske og psykiske yteevne.

Tekstene, enten det dreier seg om samtidige dagboksnotater, senere publiserte memoarer eller utdrag av intervjuer, er samlet for å gi et bredest mulig bilde av kvinners liv og arbeid under beleiringen. De fleste bidragene kommer fra kvinner som på en eller annen måte har tilknytning til intelligentsiaen og kunstnermiljøer. Det er naturlig at disse kvinnene er vant til å uttrykke seg, de har allerede en stemme de kan bruke til å gjengi sine erfaringer og refleksjoner. Men også andre er med, bl.a. en kvinne som gjorde tungarbeid innenfor byens energiforsyning, lempet kull og bar tunge tømmerstokker under konstant tysk bombardement.

Til sammen gir alle bidragene et utrolig mangslungent bilde av et bysamfunn hvor livsvilkårene ble så drastisk forverret og hvor konsekvensene på personlig og mellommenneskelige plan ofte var store. Demografisk gikk det verst utover gamle, syke, barn og ungdom, og menn og gutter hadde en mye høyere dødelighet enn kvinner. Dette, kombinert med at de fleste menn i egnet alder bidro til forsvaret av byen, gjorde at kvinner måtte erstatte dem på alle mulige områder for å opprettholde alle sentrale samfunnsfunksjoner, samtidig som de kjempet for å holde seg og sine i live.

Mat og sult er naturlig nok et tema i alle historiene, og de knyttes til kritiske refleksjoner rundt myndighetenes fordelingspolitikk, etiske spørsmål og det ofte opplevde dilemmaet mellom vilje til å overleve kontra ønsket om å vise omsorg for andre.

Ballerinaen Vera Kostrovitskaia forteller hvordan hun blir kritisert for å ta noe av sine rasjoner med hjem til sin mor. I en annen historie er det en ung kvinne som ofrer seg for sin kjæreste. Hun bruker verdifull energi på å løpe byen rundt på kontorer for å skaffe ham fritak fra militæret. Deretter skaffer hun ham jobb som militærmusiker, noe som øker hans overlevelsessjanser fordi han får militære rasjoner uten å risikere å bli drept av fiendens kuler. Under et måltid der hun også er med, forsyner hun ham og sitter selv med tom tallerken. Dette blir bemerket av lederen ved bordet, og plutselig skammer hun seg grenseløst på kjærestens vegne. Det var jo han som burde sørget for henne! Hun gjør det slutt umiddelbart.

Ellers er romantikk og kjærlighetsforhold et tema som er nesten fraværende, situasjonen gjorde denne delen av normalt liv bortimot umulig eller irrelevant. Det var for det første få menn tilgjengelig, og hvis de fantes, var faren for å miste dem i krigen overhengende. Det sørges over tapet av kvinnelighet, kroppslig skjønnhet og ungdom og muligheten til å

leve ut livet som ung kvinne gjennom å starte egen familie. Likevel forsøker noen å opprettholde en slags normalitet. Gjennom en bursdagsfeiring blir fokuset på noe å feire en overlevelsesstrategi. Da dagen kommer kan mor og datter dekke et bord med de få koppene av familieporselenet som ennå ikke er solgt, og servere små porsjoner av tilfeldig matvarer man har spart. Dette blir en hellig handling. Midt i dødens landskap av sult, kulde, bombeangst og håpløshet gjenskapes et skinn av livet slik det normalt var før.

Indre og ytre fiender

Den ytre fienden, tyskerne, er til stede som konstant kilde til lidelse og angst i form av beleiring og beskytning. Men det er ikke bare tyskerne som gjør livet farlig. De mange tekstene som kritiserer egne myndigheter, gir nye innsikter i hvordan mange kvinner var i stand til å tenke kritisk, selv om det ikke var mulig å ytre det da eller etterpå. Stalin er kjent for å ha vært mistenksom overfor byen og dens befolkning og for å ha overført sitt hat til sin forgjenger/rival Lenin til byens lederskap og innbyggere. Mange av byens ledere ble da også anklaget for anti-sovjetisk virksomhet, og for angivelige å ha hatt separatistiske ambisjoner. En bølge arrestasjoner på slutten av 40-tallet sopte med seg mange av byens forsvarere, samt stengte forsvarsmuseet som hadde fungert som et kollektivt minne- og sørgested. Manglende støtte, militært og på andre måter, blir kritisert i kvinnenenes tekster, likeså byen egne myndigheter som absurd nok prioriterte ressurser på å deportere gamle kvinner med «feil», dvs. tysk, etternavn.

Andre observerer og kritiserer absurde utslag av forfordeling av mat og goder, en gjeng velfødde «Rubens» damer blir i seg selv et bevis på svik og selvishet. Konen til sjefen for den militære forsynings-tjenesten opptrådte energisk (åpenbart selv fått nok å spise) i sin jobb som leder

for et teater, hver dag i nye kjoler og pelser, og krevde at danserne skulle danse til de stupte.

Religion, etikk, moral

Den ekstreme situasjonen utfordret den mest grunnleggende tilliten til livet, og mange søkte kirkene for å finne et eksistensielt og emosjonelt holdepunkt. Tre kirker holdt åpne gjennom hele beleiringen, og de ble hyppig oppsøkt. Dette har heller ikke har vært en sentral del av den offisielle sovjetiske fortellingen, hvor det er kommunistiske helter som angivelig holdt moralen oppe. Flere av historiene handler om hvordan kvinner brukte energi og ressurser på å skaffe de døde en anstendig begravelse. Ved å bytte bort knappe matrasjoner eller andre livsviktige ressurser til de levende for å vise de døde respekt og kjærlighet, demonstrerte man en vilje til noe mer enn bare å overleve. En kvinne skriver om følelsen av nederlag og skam da hun ikke klarte å oppfylle farens ønske om en egen grav, men måtte gi ham over til den kommunale massegravtjenesten. Men i dødens by ble det etter hvert umulig å ivareta tradisjonelle krav til respektfull behandling. Etter hvert ble de døde bare lempet ut på fortauene, samlet opp og bastet fast på kjelker for å bli dratt bort.

Bokas mange historier oppviser hele spekteret av menneskelige reaksjoner på langvarig, ekstrem fysisk og psykisk belastning. Disse spente fra apati og likegyldighet, svekking av normale instinkter og oppgivelse av etiske standarder, kynisme og egoisme til det motsatte; utløsning av kollektiv ånd og selvopofrelse og omsorg også for fremmede. Vi finner også en nesten lystbetont fascinasjon over ondskapens og voldens apokalyptiske dimensjoner hvor brannene fra eksplosjonene blir metaforer for en hel verden som går under i ild og røk – djævelsk og uavvendelig og på samme tid nesten vakkert.

Andre søker febrilsk å opprettholde tanker og håp om en fremtid gjennom å insistere på å gjennomføre daglige rutiner eller kunstneriske/intellektuelle virksomheter. Biblioteker, arkiver, teatre og skoler forsøkte alle å opprettholde sin aktivitet. Mangel på varme og bombing av hus fikk naboer og storfamilier til å trekke sammen. Mange begynner å overnatte på arbeidsplassen for å slippe krafttappende transport, og fordi husene var uten varme, vann og mat.

Bokas organisering, formål og rekkevidde

Formålet med denne boka har nok ikke vært å skrive en ny historie om beleiringen, men å fylle ut bildet og å fokusere på «dødvinkler» der historikerne ikke har kommet til før. Mange av de beste bidragene er allerede publisert i andre bøker, noe som gjør det litt uoversiktlig hvilke elementer som er originalt innsamlet for denne utgivelsen og etter hvilke kriterier. Forordet av Richard Bidlack gir leseren en kort historiografisk kontekst som er nyttig for en leser som ikke kjenner denne delen av historien godt. Deretter kommer forfatterens introduksjon, med utdyping av hvordan de har arbeidet med kildeinnsamlingen, samt en slags sammenfattende tematisk og analytisk oversikt. Ved å gjøre det på denne måten har man allerede gitt leseren en tolkningsramme før man går til de historiske dokumentene. Denne leseren ville nok foretrukket at dette stoffet kom til slutt, etter en egen lesning av kildene.

Hva slags lesere er så denne boka mest nyttig for? For forskere vil nok den rike samlingen av dokumenter være verdifull. Flere sentrale verk fra faglitteraturen blir omtalt og relatert til disse dokumentene, uten at det føres noen egentlig diskusjon av hvor denne boka plasseres innenfor det enorme forskningsfeltet som beleiringen av Leningrad utgjør. Det reflekteres heller ikke så mye rundt den genren boka representerer, noe som kunne vært spennende siden forholdet mellom faghistorie og kollektiv eller biografisk erindring er et stort tema i tiden. Det savnes også en oversiktig bibliografi. Litteraturreferanser er kun å finne i notene. Boka har hele tre-fire ulike typer forord og introduksjoner og en kort og knapp konklusjon. Dette gir et litt rotet inntrykk og er antakelig et utslag av vanskeligheten med å finne balansen mellom historisk formidling gjennom analyse, fakta og historiografi og presentasjon av primærkildene.

For en leser som ikke har dette som fagfelt, fungerer den som en historiebok, hvor kombinasjonen av kilder med historisk analyse gir både opplevelse, innsikt og konkret kunnskap. For den som er interessert i hvordan denne erfaringen har preget Leningrads kvinner i ettertid og frem til i dag, gir tekstene noen spredte opplysninger som antyder både takknemlighet for å ha overlevd, men også bitterhet over manglende anerkjennelse av det de opplevde som en rystende traumatisk erfaring. Men utover det har nok boka mest å by på for dem som er opptatt av selve beleiringen og hvordan den ble opplevd og overlevd.

BIDRAGSYTERE

Hilde Danielsen, stipendiat
 Rokkansenteret
 Universitetet i Bergen
 Nygårdsgt. 5
 5015 Bergen
 Tlf.: 55 58 89 27
 E-post: hilde.danielsen@rokk.uib.no

Jorunn Sem Fure, forsker
 Historisk institutt
 Universitetet i Oslo
 Postboks 1072 Blindern
 0316 Oslo
 Tlf.: 22 85 73 62
 E-post: j.s.fure@hi.uio.no

Elisabeth L'Orange Fürst, professor
 Sosialantropologisk institutt
 Universitetet i Oslo
 Postboks 1091, Blindern
 0317 Oslo
 Tlf.: 22 85 83 16
 E-post: e.l.furst@sai.uio.no

Jorid Hovden, førsteamanuensis
 Høgskolen i Finnmark
 Seksjon for idrettsfag
 Follumsvei

9509 Alta
 Tlf.: 78 45 02 50
 E-post: jorid@hifm.no

Alexandra N. Leontieva
 post.doc.-stipendiat
 University of Limerick
 Foundation Building, Ground Floor
 Limerick, Ireland
 Tlf.: +353 61 234 237
 E-post: alexandra.leontieva@ul.ie

Harriet Bjerrum Nielsen, professor,
 faglig leder (permisjon)
 Senter for kvinne- og kjønnsforskning
 Universitetet i Oslo
 Postboks 1040 Blindern
 0315 Oslo
 Tlf.: 22 85 89 30
 E-post: h.b.nielsen@skk.uio.no

Anna Rotkirch, forsker
 Helsingfors forskarkollegium
 PB 4
 FIN-00014 Helsingfors universitet
 Tlf.: +358 9 19123438
 E-post: rotkirch@valt.helsinki.fi
<http://www.valt.helsinki.fi/staff/rotkirch/>

Karin Sarsenov, post.doc.-stipendiat
Institut för Öst- och Centraleuropastudier
Lunds universitet
Finngatan 12-14
S-223 62 Lund
Tlf: +46 46 222 4175
E-post: karin.sarsenov@slav.lu.se
(for tiden post.doc.-stipendiat vid
Department of Slavic Languages
and Literatures,
University of Pittsburgh, USA)

Kari-Anne Ulfsnes, universitetslektor
Sosialantropologisk institutt
Universitetet i Oslo
Postboks 1091 Blindern, 0317 Oslo
Tlf.: 22 85 65 33
E-post: k.a.ulfsnes@sai.uio.no

Inger-Elin Øye, stipendiat
Institutt for sosialantropologi
Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø
Tlf.: 77 64 63 26

Depotbiblioteket

h040 01 783

I dette nummer:

Elisabeth L' Orange Fürst: Kjønn i transnasjonal flyt
– moldovske jenter i sextrafikk

Alexandra N. Leontieva og Karin Sarsenov:
Russiske kvinner i skandinaviske medier

Anna Rotkirch: Hva er tradisjonisme?
Utvidet morskap og ekteskap i
Aleksandra Chistyakovas livshistorie

Hilde Danielsen: Med kommunistiske visjonar for
det gode liv: Cecilie Slåttelid 1872–1944

Harriet Bjerrum Nielsen: Fire måter å slippe unna
oppvasken på. Jenter og gutter på speiderleir i
Russland, Slovakia, Portugal og Danmark

Kvinneforskning nr. 2/03